

Gondolomformán

A NySz. CALEPINUS szótárának magyar értelmezéssel bővített kiadásából idézi az *egyformán* adatot, azonban 1585-i kiadásban az vniformiter fordítása: *Egyaránt, eggyezué(!)* (1137). MOLNÁR ALBERT bibliafordításában azonban előfordul már: Az kúrtnak *egy formán való* hosszú zengése (I. 66). Az *egyforma* összetételre az első adat PÁPAI PÁRIZ latin-magyar szótára (1708): Sunt uno exemplo: *Egy formák*. Nihil est copulatius, quam morum similitudo: Nints nagyobb egység az *egyforma* erköltsnél. CALEPINUSban még -ú ű képzővel fordul elő: vniusmodi — *Egy formaiu* (1138). Ugyanígy *kétformájú, háromformájú, sokformájú, mindenformájú, bikaformájú, jésűformájú, gyöngyformájú, holdformájú, kaszaformájú, kemenceformájú, késformájú*, melyeket ma képző nélkül mondunk, pl. *bikaforma, jésűforma*, stb.

Még érdekesebb a *gondolomformán* alak, amely ragos ige összetétele névszóval. BALLAGI szótárában ez nincs is meg, ellenben SIMONYI-BALASSA már közli: *csak úgy gondolomra, gondolom-formán, gondolom szerint* 'nur aufs Geratewohl, beiläufig, ungefähr'. Érdekes a *gondolomra* alak is: ragos ige névraggal, melyet CzF. így értelmez: 'találomra, hozzávetőleg, gyanítás szerint'. Ilyen az értelmezésben meglévő *találomra* is, melynek értelmezése ugyanott: 'a véletlenre támaszkodva, magát az eshetőségre bízva'. CzF. még *találomszerű* összetételt is idéz 'a véletlenre támaszkodó, az eshetőségen alapuló' jelentéssel, de ezzel az alakkal ritkán találkozunk.

Érdekes azonban, hogy a *formán* a Felső-Tisza vidékén más ragos igével is előfordul, nemcsak a köznyelvi *gondolomformán* alakban, mégpedig 'félíg-meddig; úgy, mintha... volna' jelentésben. Így CsÜRY Szamosháti Szótárában erre számos példát találunk: *Még úgy é fele dült förmánn*: mintha el felé dölt volna. *En eszet uty hallottā formá, hogy Meccetrē't vóyt*: úgy hallottam, félíg-meddig, olyanformán hallottam. *Jött a mesterség, ű is fére állot förmánn*: félíg-meddig félreállott. *Uty szunyóúváltā förmán, de nem aluttam*: félíg-meddig szunyókáltam.

A szatmármegyei származású Móricz Zsigmond regényeiben többször is használja ezt az alakot: Mán esztendeje szekéroznak, hogy adjam vissza nekik [a földet]. Irtás vót, most adjam vissza, mikor a feleségemmel ketten már *kütsztítottuk formán* (Betyár 88). Mikor a tanyaház már *meglátszott formán*, az első lovas egyet füttyentett, mire a másik kettő csodálkozva megállott (Rózsa Sándor I. 88). Mikor másodszer *kerülték formán* a templomot, egyszerre csak nagy harangkongás (I. 359).

Ismeri ezt a kifejezésmódot a debreceni nyelvjárás is: Ott a kovácsműhely előtt *jöttünk-formán* (NyF. XXVI. 21). Érdemes volna megállapítani, hogy ez a szerkezet mekkora területen használatos.

A régi nyelvben a *formájú* mellett a *szabású* szerepelt, pl. CALEPINUSban: fenestralis — *Ablak szabású* (413), serratus — *Fogas, fővez zobasu (!)* (973), cultellatus — *Kés szabású, formaiu* (276), albidus — *Feiér szabású* (49), liuidulus — *Kékes szabású* (609), subturpe — *Rut zabassu* (1022), heluolus — *Halouany színw veres szabasu* (476).

A *szabású* is előfordul ragos igével kapcsolatban: subtimeo — *Felek zabassu* (1022), subinuido — *Maid iriglem zabasu* (1017), subnego — *Meg*

tagadon (!) zabassu (1019), de már igenév: subdebilitatus — *Maid meg erőtelniölt zobassu* (1015). Ezek megvannak MOLNÁR ALBERTNél is: *Félecszabásó, Iregylem szabásó*. De mások is, így *Bánom szabásu* — Suppoenitet, *szegyenlem szabásu* — Suppudet, *Érzem szabásó* — Subsentio; a latin-magyar részben: Subdubito — *Kételkedem szabásó, Subintelligo* — *Ertem szabásó, subnego* — *Magtagadom szabásu, Suboffendo* — *Valamennyire megsértem, Bántom szabásó, subpudet* — *Széggyenli szabásó*.

Van adat rá összefüggő szövegben is: *Melly zugolodásom mintha meg bosszankodic szabásu az cselédes ember* (Zvonarics, 1626—27, NySz.).

SIMONYI (Nyr. XLVII, 87) kimutatta, hogy ennek a kifejezésmódnak a maradványa a Kiskunhalason följegyzett *tarcabás vmitől 'tart, fél vmitől'* (MTsz.). Orosházán ezt ilyen alakban jegyezték föl: *Tartszabással van 'fél tőle'* (Nyr. XLIV, 332). Szolnok m. Tiszaroffon: *Tarszabáson van tőlem 'tart, fél tőlem'* (MTsz.). S talán ez is idetartozik: *tarcabája van vkinek vkitől*, pl. az asszonynak *tarcabája van az urától* (Pest m. Solt, Nyr. XLVII, 87).

Hasonló szerkezet fordul elő a cseremiszy nyelv kozmogymjanszki nyelvjárásában, ahol a *kañâ, γañâ* 'hasonló, olyan mint, formájú' szócska, amely a többi nyelvjárásokban csak névszóhoz járulhat, ebben a nyelvjárásban igével kapcsolatban is használatos. Pl. *ku-zèn söt kañ-ok* '[már] majdnem fölértek [a folyón]'; *tomâžem-at ka'tškon pata'ren γañ-ok* 'a házat is már majdnem fölette'; *mañan ada'rem kolâ γañ-ok, űi-ma-γañ toktâr-a't tōr'len a[k] kert* 'a leányom halálos beteg (szó szerint: meghal forma), semilyen orvos nem tudja meggyógyítani'; *ta zemlâ'sta kuγi'žân ada'r'žâ piš ko'γon γâβora'ja â'lân, kolâ γañ-ok* 'abban az országban a király leánya igen nagyon betegeskedett, halálos beteg volt'.

Ez a szerkezet megvan az északi osztjákban is, azonban ott az igealakok voltaképp igenevek. Pl. *al-pêla nêrîlam, îōγâl-iandî talem sei mostimam-lamba* 'ha nem csalódom (?), mintha ijideg meghúzásának a nesztét hallottam volna' (PÁPAY: Északi-osztják nyelv tanulmányok, FUF. XV, 145), *çei, îiilap çui moyi-sâ uâtli-igi ârdammêu-lamba-sâ, luβlî çâβ pitmân-lamba* 'hej! apátlan emberfia Vatli-öreg, ha jól látjuk, mintha evezőtlen csónakba estél volna!' (135), *naj ârdan îâxna jêrâmdî-kêmat ant oldâl-lamba* 'magatokforma néptől lebíráthatók mintha nem lennének' (143), *mvs-çožen êuelt nârñan pâ-ši űugállada-lamba* 'a támaszték mellett a két gerenda megint olyanformán van, mintha le akarna szakadni (tk. törni)' (95), *ma çorem vêram, najen-orűen nonsâl-ki piűas, joγo-ki tōti vêromsen, kuš jem ôs, tamidi si velűem-lampa* 'az én alakomat megcsinálták, ha jó szellemed úgy akarja, vissza tudod hozni, bizony jó volna, így szinte megöl [a fájdalom]' (ONGY. 172). Vö. KARJALAINEN-TOIVONEN *O i lâmbâ*, Kaz. *î-lâmbâ*, Kr. *âűâ^utâ^ump³, âűâ^utâ^up*, DT *âiðâ^umB³, âðâ^uðâ^umB³, DN *âiðâ^umB³, îðâ^utâ^umB³, âi-âiðâ^utâ^umB³, Kaz. *îzâ^uâ^umB³*, 'gleichartig, gleich', Kaz. *mô îâ^umB³, Kr. mâtâmp³, DN mâtâ^umB³* 'was für ein', Kaz. *nošâ-(î) nôűi* 'lumennäköinen, valkoinen kuin lumi' (hófehér, fehér, mint a hó'), Ni. *tâmp³* 'ähmlich' (1074).**

Ágyat vet

Az ágyat kétféleképpen vetjük. Ha lefekvésre készítjük elő, akkor ma inkább azt mondjuk: *megveti az ágyat*. Ha pedig felkelés után rendbe akarjuk hozni az ágyunkat, akkor *bevetjük az ágyat*. Ez a kifejezés azonban csak újabban keletkezett, amióta eszünkbe se jut arra gondolni, hogy mi volt eredetileg az *ágy*, s miben állt az *ágyvetés*. Régen csak azt mondták: *ágyat vet, ágyat megvet*. Pl. Ennek csak szép asszony s *vetett ágy* kell (Decsi). Az isten maga kezével puhította és *veti ágát* betegének (Pázmány). Csak azok vannak jobb rendben, kiknek a szerencse *vetett ágyat* (Baróti Szabó). — Meg tisztéhgya vala az betegöknek ő ruhájokat és *megveti vala ágyokat* (Margit-legenda). Mentül nagyobb csendességgel lehet, a nyugovásra *ágyokat megvessék* (TörtT.² 1:158). Még akkorban Bethlen G. szintén *jól vetette meg ágját* dolgának (Pethő) NySz.

De hát miért *vetünk ágyat*? Hisz a *vet* ige jelentése: 'dob'. Hogy jelenthet egy 'dob' jelentésű szó annyit, mint 'elkészít'?

Hogy a dolgot megérthessük, ismernünk kell az *ágy* nevű bútordarab történetét. Az nyilvánvaló, hogy ágya csak azóta van az embernek, amióta háza van. De akkor sem aludhatott mindjárt ágyban. Tudjuk, hogy a kemence teteje, a kemence körül levő padkák, s a földre szórt szalma is hálólhely volt. Arany János Családi körében is: „Majd a földre hintik a zizegő szalmát... S átveszi egy tücsök csendes birodalmát“.

A *vacok* szó jelentése CzF. szerint: 1. némely négy lábú állat fészke, pl. kutya, macska, egér, nyúl vacka; 2. szélesebb értelemben: alom, ágy, fekvőhely. A MTsz. szerint a népnyelvben 1. alom; 2. négy lábú állat hálólhelye, fekvőhelye, búvóhelye, tanyája; 3. (szegényes, silány, rendetlen, piszkos) ágyforma fekvőhely, (tréf. gúny.) ágy; *vacok* 1. almoz, almát igazgatja (a disznó, mikor fiadzani készül); 2. fekhelyet készít a földön, *ágyaz, ágyat vet*.

A padok, lócák is fekvőhelyek voltak. Ezeket is meg kellett vetni hálásra, mint az ágyat, vagyis leteríteni pokróccal, takaróval. WICHMANN moldvai északi csángó gyűjtésében közöl egy Szilveszter-esti dalt, melynek eleje így hangzik: *Keljetek fel, bojérek, gyújtátok meg e gyortyákat, nyisszátok ki ez ejtőkat, vesszétek meg e padakat!* (Y. WICHMANN'S Wörterbuch des Ung. Moldauer Nord-csángó- und Hétfaluer Csángó-dialektes 212).

A sátorlakó népek, mint ismeretes, gyékényen, szőnyegen, állatbőrön hálnak. Nyelvünkben is nyoma van annak, hogy az *ágy* eredetileg nem a bútordarabot jelentette, hanem csak az ágyneműt. Így Tolna megye Báltán azt mondják: *Sok fehér ágya van. Kiraktam mind a zágyat a hátúsú házbú* (MTsz). Az *ágyciha* pedig 'a párnára, takaróra, dunyhára húzott vászontok' (Zala m. Túrje, Sopron m. Horpács, Veszprém m., Abaúj m. Vilyi pusztá, Rimaszombat) MTsz.

A magyar *ágy* szónak rokonnnyelvi megfelelői se bútordarabot jelentenek, hanem azt a holmit, ami ágyneműül, fekvőhelyül szolgál. Pl. a zürjén *vol* szó, amely pontos megfelelője a magyar *ágy*-nak, az egyik nyelvjárásban nemezt jelent, a másikban rénszarvasbórt, a harmadikban pedig már fekvőhelynek kiterített rénszarvasbórt. Ugyanez a szó van meg a *vol-pas*, permi

ol-pas összetételben, amely már ágyat jelent, a második tag jelentése azonban 'prém' (WICHMANN—UOTILA).

A zürjén *vol* szó származéka a *vol s*, *volēs* 'Brandsohle, Unterlage, Streu'. Ennek pontos megfelelője a votják (MUNKÁCSI) S. *valäs*, G. *wal'äs*. (WICHMANN) G. M. *uales* 'ágy, derékalj, matrác', s a cseremisiz U. CÜ. JT. *bak'xš* 'fekvőhelyül szolgáló, leterített hely; az a ruhadarab, amelybe a csecsemőt csavarják; alom az istállóban a barom alatt'.

Az *ágy* tehát eredetileg nem bútordarab volt, hanem csak az, amire feküdtek, amit a földre, padlóra, padra, kemencére terítettek. Tehát amikor az ágyat megvetették, valóban ledobták, levetették az „ágyneműt”, mint ahogy az állat alá almot vetnek. A NySz. Mátyás Flórián után Csáktornyai Mátyás „Római főasszonyok perlése” című, 1599-ben megjelent művéből idézi: Vagyon, lovatok alját ki megvesse, az ő állásában ki megtörlegesse.

Sőt, hogy a *vet* igének 'terít' jelentése is volt, bizonyítja, hogy a régi magyar nyelvben azt is mondták: *Meg vetem az asztalt*: *sterno mensam* (Comenius). Mikoron *az asztalt meg kezdik vetni*, az tárgyokat csattogatták (Mesés-könyvecske, 1629) NySz. A latinban is *sternere lectos: Ágyat vetni* (PP).

A cseremisizben P. B. MK. UP. UJ. CÜ. CK. Cs. *šare'm*, M *sare'm*, JT. *ša'rem*, JO. V. K. *ša'rem* 'kiterít, tereget, kiterjeszt, szélesít'. CÜ *βà'k'šám šare'm mala's* 'fekvőhelyet készítek alvásra', CK *βastāšēm šarem malaš* ua.; JT. *βè'rām ša'rem ma'laš* ua. (*βer* 'hely'), K. *βà'rām ša'rem ama'laš* ua. (*βār* 'hely'); JT. *tüšà'kâm ša'rat* 'leterítik a derékaljat'; CÜ. *ò'lâmâm šare'm im'ne dol dūmala'n* 'szalmát terítik a ló lába alá'. A szó a csuvas (PAASONEN) *sar-* 'elterjeszt, kiterít, szélesít' átvétele. A csuvasban is *vir'ân s. 'ágyaz' (vir'ân 'hely; ágy')*.

Nyelvünkben, de a rokonnyelvekben is, nem ritkák az olyan szavak, amelyek egyben főnevek is, igék is. Ilyen az *ágy* szó is. A népnyelvben az *ágy* ige jelentése: 'ágyásol, gabonakévéket cséplés vagy nyomtatás alá a szérűre tereget' (Háromszék m. MTsz., Szamosház Csúry). A NySz. magára az *ágy* igére nem közöl adatot, de régiségét bizonyítja László Pál 1720-ban megjelent Petrarcha a szerencséről című művéből idézett *ágyás* szó, mely az *ágy* ige származéka: Kasokban méheid, *ágyásokban* veteményid. Az *ágyás* származék a népnyelvben nagy területen használatos, s ez szintén bizonyítéka a szó régi voltának. A MTsz. az *ágyás* szót a következő jelentésekben közli: 1. cséplés vagy nyomtatás alá leterített gabonakéve-rakás (Balaton mell., Veszprém m., Kiskúnhalas, Nagykovács, Cegléd, Mezőtúr, Zemplén m. Szürnyeg; CSÚRY Szamosháti Szótárában is); 2. rakás (pl. egy *ágyás* tapasztósár Tiszadob); 3. veteményágy (Kiskúnhalas, Háromszék m.); CSÚRY Szamosháti Szótárában még: 4. fonásra alkalmas rendbe tépdesett szöszesomó (vö. *ágy* 'tincsekre tépve fonásra alkalmas rendbe szed (szösz)'). Nagyon érdekes a Szamoshátról közölt szöszesomó az *ágyás* szóval kapcsolatban: *Úty tapotnak rájta, mint az ágyásonn* (pl. szétdobált holmin, ruhán lábbal járnak). *Ojan ez az ágy mint az ágyás*: összerugdalt rendetlen.

Az *ágy* szó csak a magyarban lehet egyben ige és főnév pontos megfelelője; mint láttuk, a zürjénben csak főnévül használatos, a votjákban meg csak igeül: (MUNKÁCSI) S. *val-* G. *wal-*, (WICHMANN) *ual'mi* 'terít, fölterít, kiterít,

Cseremisiz *tarfáltás*

Szintén egy erdei szellem neve. Ez a név már nagyobb területen van elterjedve; én a következő változatokban jegyeztem föl: JT CCs UJ B *tarfáltás*, CK *tarfáltás*, CÜ *taryáldás*, UP US M *tarmáltás*, USj *tarmátás*, Bjp *tärbáltás*. Képzése azonos az *arâptás*-éval, tehát valószínűleg ez is eredetileg igenév volt. Véleményem szerint a szó összefügg a csak TROICKIJ-nál előforduló *taryâktarem* 'удерживаю против желаня, одолеваю'; 'visszatart, erőt vesz rajta' (SZILASI) igével. A szellem nevét SZILASI szótára szintén nem közli, ellenben ez már megvan HOLMBERG-NÉL. (Die Religion der Tschermissen 54).

Cseremisiz *opkân*

Az *opkân* vizi szellem, igen nagy, vastag, elnyeli a csónakot a bennülőkkel együtt. Ebben a jelentésben csak a joskar-ola-i nyelvjáráshoz tartozó Kükšnurban ismerik. Más nyelvjárásokban is használatos a szó, de más jelentésben. Így M Bjp *bü-t-opkân* 'örvény', Bjp *malünde-opkân* 'szakadék'. Egyik szótárunk sem közli. A szó tatár eredetű: vö. kazáni-tatár (BÁLINT) *upkîn* 'nagyétű, falánk szörny; örvény, mélység'; (RADLOFF) *upkyn* 'Untiefe, Strudel, Schlucht, Sehlund; Vielfrass, Fresser', (GIMADIEV, GAZIZOV, DAULEJ, TARASZOV) *upkân* 'пропасть, провал; водоворот, пучина, омут'; ojtrot (BASZKAKOV, TOSCSAKOV) *opkân* 'волна, водоворот, пучина', teleut. (RADLOFF) *opkun* 'Wasserwirbel', mizsér (PAASONEN) *opkîn* 'Vielfrass', csuvas (PAASONEN) *vupkân* 'szélben járó falánk szörnyeteg, mely betegségeket okoz'; *vupkân-lâ-anžärt* 'valamely még az előbbinél is rosszabb szellem' (*anžärt, ânžärt* 'olyan betegség, mely abból ered, hogy az ember veszekedők v. pörlekedők közelébe jutott; tünetei főfájás és hányás', (MÉSZÁROS) *vupken, upken, vopken* 'szakadék, örvény; régi gonosz szellem, amely néhány veszedelmes betegséget okoz, mint örültséget, elmebajt' (A csuvas ősvallás emlékei 47), (ZOLOTNICKIJ) *vopkyn* 'Wasserwirbel, Abgrund'. Alapszava: kazáni-tatár (BÁLINT) *up-, ub-* 'elnyel', csuvas *vop-, vub-* 'einsaugen, verschlucken'. A szó a kazáni-tatárból átment az erzä-mordvinba is *opkan* alakban, 'ein gefressiger Mensch, Vielfrass; gefräßig' jelentésben (PAASONEN: JSFOu. XV, 2: 41).

Cseremisiz *puraks*

A szót REGULY jegyezte föl, s BUDENZ Cseremisiz szótárában közli vogul értelmzéssel: *kajtne kum* (NyK. IV, 440), amit SZILASI Cseremisiz szótárában *xajtne xum*-nak ír át, és 'leánykérő'-nek fordít. SZILASI a *pürem* 1. 'ráncol' igére utal, de tkp. a *pürem* 2. 'rendel, elhatároz' igét akarta kapcsolatba hozni a szóval, hisz ott idézi TROICKIJ-ból a *purás-wate* 'leánykérő asszony' szót. Én a következő nyelvjárásokban jegyeztem föl a szót: JT *purás*, Cs CK *puás* (-*mari*, -*bate*), CÜ *pürás*. A lakodalom egyik fontos személye. A vőlegény bátyja és ennek felesége, vagy sógora és ennek a felesége, ezek hiányában egy pénzt adó gazdag ember és a felesége. Ők mennek el a lakodalom előtt *purás*-pálinkát itatni. Ő viszi ki a leányt és a ruháját, s mikor haza mennek, ő ülteti föl a menyasszonyt és a vőlegényt a szánra vagy szekérre, s viszi haza. A vőlegény házában a *purás*-asszony köti be a menyasszony fejét. Mikor az esküvőre mennek a templomba, ő segít a leánynak és tanítja. A szó-

nak semmi köze sincs a SZILASI fölsorolta igékhez, hanem a K JT *pujër*, JT *pur*, JO *pürä*, V *pür?*, CK Cs *pušo*, UP *pürä*, MK *pur* \circ , M *purö*, CÜ UJ B P *pürö* 'méhsör, mézesital, mézzel erjesztett sör' szó származéka, mert a *pušaš* verte csapra a hordót, amelyben a vőlegény hozta malátából főzött és a padló alatti helyiségben vagy a pincében tartott méhser volt (vö. VASILJEV: Marij Muter, HÄMÄLÄINEN: JSFOu. XLIV, 1: 75). Méhsör helyett sört (U *pušaš-pura* 'pušaš ör-' (WICHMANN, MSFOu. LIX, 40), vagy pálinkát is ittak (CK *pušaš-araka* 'pušaš-pálinka', saját följegyzésem).

BEKE ÖDÖN

Egy régi csuvas jövevényszó a cseremiszbén

Az egyik urzsumi nyelvjárásból való szövegközlésében a következő mondat fordul elő: *ti ò'òò' òl'ma'š bè rəm mà nət òòò'-karma-n* (MSFOu. LXXVI 4). Ennek német nyelvű fordítása így hangzik: 'Diesen Wohnort der Wotjaken nennt man Wotjakentasche', vagyis: 'a wotjákoknak ezt a lakóhelyét wotják zsebknek nevezik'. RÄSÄNEN könyvemről írt ismertetésében (Nyf. LXVII. 122) rámutatott, hogy az odavaló cseremiszek a *karman* szónak csak az oroszból átvett 'zseb' jelentését ismerik, noha a szó eredetileg nem orosz, hanem csuvas eredetű, s eredeti jelentése 'vár, erődítmény' volt. A *karman* 'Festung' szó a csuvasban is elavult (FUF. XXIV, 48). A cseremisiz szó megvan VASZILJEV cseremisiz szótárában is: *karman*, or 'крепость', a VASZILJEV és MITJUKOV szerkesztette orosz-cseremisiz szótár közli a szó hegyi-cseremisiz *kärmän* alakját is. RÄSÄNEN nem vette észre, hogy a szó már RAMSTEDT Bergtscheremissische Sprachstudienjének szótári részében is előfordul, még pedig Nizsnijnovgorod város *u-yarman* nevében, ami szószerint azt jelenti: 'új vár', tehát az orosz Novgorod fordítása. Ezt a városnevet én is följegyeztem egy mesében: *nə-nə ku-zen ki-šät u-yarman ala-škə 'ók* (a folyón) fölmennek Nizsnijnovgorod városába'; *pšš 'ja-žon kà-štet u-yarman ala-štet* 'nagyon jól járkálnak N. városban'.

Ebben a városnévben tehát a *karman* szó megmaradt eredeti mélyhangú alakjában, tehát nem hangzik *kärmän*-nek, mint a VASZILJEV—MITJUKOV-féle szótárban.

Azonban ennél sokkal érdekesebb, hogy ugyanebben a mesében a városnak *u-yarmak* nevét is följegyeztem: *u-yarmak ala-škə mi' en šò-da* 'Nizsnijnovgorod városába értek (ti)'. El szerint, ha nem íráshiba, amit most már nem tudok megállapítani, akkor két alakja is volt a 'vár' jelentésű cseremisiz szónak: *karman* és *karmak*. A csuvas *karman* a (ASMARIN) *kar-* 'aufmachen, aufsperrén; umgeben, umzäunen', (PAASONEN) 'ausbreiten, aussperrén' ige származéka. Ugyanebből az igéből származik a VASZILJEV szótárában közölt *karmak* 'кошелек для денег' ('Geldbeutel'). A csuvasban viszont *karman* is jelent erszényt (RÄSÄNEN, FUF. XXIV, 49). Tehát a *kar-* igének mindkét származéka megvan *-man* és *-mak* képzős alakban. Természetesen fontos volna megerősíteni mindkét szónak *-mak* képzős alakját újabb adatokkal.

BEKE ÖDÖN

Szalad

Szalad szavunk rokonításának hosszú története van. BUDENZ (NyK. VI, 421—2) a cseremisiz *šilam* 'elszaladni, megszökni' igével egyeztetette. BUDENZnek ezt az egyeztetését fogadta el DONNER is (Wb. I, 185). Maga BUDENZ azonban később megváltoztatta nézetét és az említett cseremisiz szót a magyar *siet* igéhez kapcsolta (MUSz. 341), a *szalad* etimológiáját pedig az egész finnugorságra kiterjesztette (MUSz. 272). Itt közölt újabb szófejtése szerint a *szalad* ige *szal-* töve a *száll* igének alakváltozata. Mind a *szal-*, mind a *száll* ige egy korábbi **s8gl* féle alakból fejlődött. Ez a feltételezett **s8gl* ige már származékszó, egy **s8g*-tőnek továbbképzése. Ennek a **svg*-tőnek megfelelői a rokonyelvekben: fS. *saa* 'venire, advenire, adipisci, accipere', továbbá a finn *suunta* 'irány' szó *suu-* töve; md. *sa-*, *saje-* 'kommen'; cser. *šu-*, *šo-* 'pervenire, assequi'; zürj. *set-*, votj. *sot-* 'geben, hingeben' causativ alakok, osztj. *sogopt* 'fizetni'. Ennek a kikövetkeztetett **svg*-tőnek számo. származéka él a különböző finnugor nyelvekben: fS. *sattu-* 'wohin geraten zufällig treffen', *suhta* 'Wegrichtung', *soitta-* 'pellere, fugare', *suku* 'generatio succedanea', stb.; vogulból idevonja a *suos-* 'sich wenden', *söses* 'Mitgift, Erbschaft', *soxti* 'vorüber', *čovlet* 'beginnen, werden', *šulimt-* 'kriechen', *šulent* 'schleichen' stb. szavakat. Mai tudásunk alapján világos, hogy BUDENZ összeállításában ebben a formájában nem felelhet meg a valóságnak, hisz még egy nyelven belül is számos olyan szót próbál kapcsolatba hozni egymással, melyek sem hangalak, sem jelentés szempontjából vehetők egy kalap alá. Az összehordott vegyes anyagban azonban — mint BUDENZnél annyiszor tapasztaljuk — akad használható is. Megemlítenéd még, hogy a *szalad* ige -*ad* végzetét BUDENZ gyakorító képzőnek (illetőleg képzőbokornak) magyarázza (UA. 24—5).

A MUSz. megjelenése után DONNER is módosította korábbi nézetét, Némi változtatással elfogadta BUDENZ tanítását, s a maga részéről a *souta*- 'evezni' igét is a *szalad* családjába vonta (Wb. II, 40).

GENETZ (Vähäisiä kirjelmiä XXIII/1, 8) a *szalad* igét a lapp *čuöddet* 'feminam circumcurrendo quaeritare (de rhenone mare)' igével egyeztetette. GENETZ szófejtését kiegészítette SETÄLÄ (NyK. XXVI, 385). Szerinte ide tartozik a finn *suota* 'grex equarum in venerem ruentium', *suotia* 'coitum appetere ut equa' szó; a finn és lapp szónak a magyarral való összetartozását azonban nem tartja kétségtelennek. Szófejtését később is közreadta (Nyr. XXVI, 5 és FUF, II, 261), ezeken a helyeken azonban már nem közölte a magyar szó idetartozására vonatkozó aggályát.

Jelentéstani szempontból a finn *suota*, lapp *čuödde*, magyar *szalad* egyeztetés ellen nem tehetünk kifogást. A 'sárlik, párosodik' fogalmat igen sok nyelv 'szalad, fut' jelentésű igével fejezi ki. Így pl. a magyarban *megfut* 'taurum appetere, rindern', *futatik* 'párosodik, üzekedik', *futos* 'bikát kíván'; *üzödik*, *üzekedik* 'ua.', vö. MELICH: MNY. XXXIV, 283—4. SETÄLÄ idézi a német *läufisch* szót, amely a *laufen* ige származéka.

A kutatás során felmerült az a lehetőség is, hogy a *szalad* szónak távolabbi kapcsolatai is vannak. Így DONNER (Wb. I, 185) és ERDŐDI (Nyr. LXV, 125) indogermán, SZILASI (NyK. XXX, 26) pedig rokonyelvi adatokon kívül

örökségi szavakkal hasonlította. SZILASI i. h. SETÄLÄ egyveztetését nem fogadja el, hanem a *solua, soljua* 'tompá hanggal mozog' finn igét hozza helyette javaslatba. Egyébként a többi kutatók általában elfogadják SETÄLÄ szöfejtését, így GOMBOCZ is a magyar mélyhangú *i*-ről szóló tanulmányában (MNy. XVI. 115).

Az alábbiakban *szalad* szavunkra vonatkozó saját szöfejtésemet adom elő. Véleményem szerint hangtani és jelentéstani szempontból egyaránt kifogástalan megfelelői vannak az obi-ugor nyelvekben.

Az osztjából szerintem a következő adatok tartoznak ide:¹

(KARJ—TOIV.) DN. *sayittä* 'galoppieren, springend laufen (Pferd, Hund); Trj. *säyð Atä'ä* 'galoppieren, im Galopp laufen', *säyð AAm*; *säyð A* (praes.-fut.) *säyð Asäm*; *säy Aäm*; *säy Ä* (imperat.): *säyð Ami'n mäntä'ä* 'mennä laukkaa'; Ni. *säyð t mäntä* 'flott galoppieren (Pferd)'; Kaz. *säyð Äti* 'galoppieren, schnell, flott nicht mit Sprüngen galoppieren (Pferd)'; *säyð ÄÄÄ*, *säyð Ä*, *säyð Aman mänti* 'laukata (hevonon)'; *säyð Aman man Ä* 'menee laukkaa'; *säyð Än mänti* 'laukata sujuvasti (hevonon)'

D.N. *säyð Äänä* 'mit grossen Schritten, im Galopp gehen'; DT. *säyð Ät' id.*; V. *säyð Ät'* galoppieren, springen'; *säyð Ät'äül* (pres.); *säyð Ät'ä! säyð Ä-täm'in mäntä* 'laukkaa (poro, hevonon); Vj. *säyð Ät'ntä* 'galoppieren, im Galopp laufen (Pferd, Wild)'; *säyð Ät'äül*, *säyð Ät'ä'l*. -s; Trj. *säyð Ät'ä'tä'ä* 'galoppieren lassen, im Galopp fahren'; *säyð Ät'äm'in mäntä'ä* 'ajaa laukkaa'; Kaz. *säyð Ät'äti* 'flott, nicht mit Sprüngen galoppieren' — (PAAS.—DONN.) *suulam*, *säälläm*, *soylä* 'galoppieren'.

A felsorolt példákban mutatkozó *säyðt-*, *säyðl-*tő kifogástalanul egyeztethető a magyar *szal*-tővel. Az osztják szókezdő *s-* és a magyar *sz-* egyaránt **s-* hang folytatói, az osztják *t*, *l*, *Ä* hang ősoosztják **l* hang képviselői, vö. TOIVONEN: FUF. XX. 47 kk. Az osztják nyelvjárásokból idézett *säyðt-*, *säyðl-* tövekben egy *γ* elemet is találunk, amelynek a magyarban nincs nyoma. Hasonló osztják-magyar, illetőleg osztják-vogul-magyar hangviszonyra (osztj. *γ*, vog. *γ* ~ magy *o*) számos példánk van, Ilyenek többek között: magy. *halad*, osztj. *χöyð Ä*, md. *ko'gə-*, fS. *kulke-*; magy. *szalu*, osztj. *süyðl*, fS. *salva-*: — magy. *mell*, osztj. *mäuðl*, md. *melke*, fE. *mälv*: — magy. *toll*, osztj. *toyl*, vog. *toyl*, md. *tolga*. Ezekben az esetekben (a példák száma szaporítható lenne) az obi-ugor nyelvek **kl*, **γl* hangkapcsolatának a magyarban rövid **l* magánhangzó felel meg, a finn-permi nyelvekben pedig többnyire *lk*.

SETÄLÄ (SUSAik. XIV/3, 7) és nyomában többben, így pl. SZINNYEI (MNy. XXII, 316) azt tartják, hogy ezekben az esetekben a távolabbi rokonnyelvek őrizték meg az eredetibb hangállapotot, az obi-ugor nyelvekben pedig hangátvetés történt. Mivel a magyarban az *l* hang előtt nyoma sincs *k*, *γ* hangnak vagy ebből fejlődött magánhangzónak, viszont néhány esetben az *l* után a ragos képzős alakokban *v* hangot találunk, pl. *falva*, N. *tolvas*, többen (pl. SZINNYEI i. h.) arra következtettek, hogy a magyar *lv* is eredetibb **lk* vagy **ly* folytatója. Eszerint a magyar hangtani szempontból a távolabbi rokonnyelvteljel mutat egyezést, amiből az következik, hogy az eml-

¹ KARJELAINEN ÉS PAASONEN átírását egyszerűsítve közlöm.

tett hangátvetés nem az ugor nyelvegység korában, hanem a magyarság kiválása után történt meg. — Ezzel szemben HORGER (MNy. XXIII, 497 kk.) azon a véleményen van, hogy a hangátvetés már az ugor korban megtörtént s a magyar alakok magyarzatában is eredetibb * γ -ból kell kiindulnunk. Tételét azzal igyekszik bizonyítani, hogy a magyarban a szó belsei *ay*, *eü* féle kettőshangzókól nemcsak hosszú magánhangzó, *ó*, *ö* fejlődött, hanem mássalhangzó előtti helyzetben gyakran rövid magánhangzó, *a*, *e* is, pl. **say* > só, de összetételben *Sajó*, **dzsisznay* < *disznay* < *disznó*, de: *Disznajó*. Hasonló hangváltozás történt az *sz*-szel bővülő *v*- tövű igéknél. Ezeknek a tövében megjelenő *v*- elem finnugor *(*k* ~) * γ folytatója; a magyarban a γ -ból *u*, *ü* lett, mely az előtte levő magánhangzóval kettőshangzót alkotott. E kettőshangzóból bizonyos esetekben hangszabályszerűen hosszú magánhangzó fejlődött, de gyakori az is, hogy a kettőshangzó (* γ hangból fejlődött) *u*, *ü* eleme nyomtalanul kiesett s így ma rövid magánhangzó van a várható hosszú helyén, pl. *tehet*, *ihát*, *ítat*, *vitel*, stb. Ennek alapján feltehető, hogy a *halad*, *mell*, *toll* esetében is az *l* elől tűnt el a γ hang. MÉSZÖLY a *falva*, *tolvas* alakok *v*-jét korábbi tövégi magánhangzóból, *u*-ból próbálja megmagyarázni (MNy. XXIV, 28 kk.).

Bármelyik elgondolást is fogadjuk el, kétségtelen, hogy az osztják $\chi\bar{o}\gamma\bar{a}l \sim$ magyar *hal(ad)* és a többi idézett példa mintájára az osztják *sayäl-* magyar *szal(ad)* megfelelés hangszabályszerűnek tekintendő.

Vizsgáljuk meg az osztják szó vokalizmusát. KARJALAINEN és PAASONEN fent idézett adatainak hangtörténeti értékelésekor természetesen figyelembe kell venni STEINITZ-nek azokat a megjegyzéseit, amelyekben KARJALAINEN és PAASONEN hangjelölését bírálja (OstjVok. 11—32 és egyebütt az egyes magánhangzók és magánhangzováltakozások során). — Az alábbiakban a KARJALAINEN, PAASONEN-féle komplikált és a STEINITZ-féle egyszerűbb átírás különbségeire nem térek ki.

A felsorolt adatokban az első szótagban a következő magánhangzókat találjuk: A keleti nyelvjárásokban: V., Vj. *a*; Trj. *á*, *i*, *u*; J, (PAAS.) *a*, *i* (= PAAS. σ); a déli nyelvjárásokban: DN., DT. *a*; az északiban (vokalizmus szempontjából a déli Ni. is idetartozik) Kaz. *o*, *i*, Ni. ϵ . STEINITZ kutatásai szerint a keleti és déli nyelvjárások *a*, *á* hangjai ősosztják **a* hangra, az északi nyelvjárások **i* hangra utalnak, a Trj., J., és Kaz. magánhangzováltakozások ősosztják *a* ~ *i* (esetleg *a* ~ *i* ~ *u*) váltakozásra utalnak, vö. OstjVok. 96—109. Az alaphang (KARJALAINEN, STEINITZ: G r u n d v o k a l) **a* volt. Az osztják és a magyar szó tehát vokalizmus tekintetében is megfelel egymásnak.

Az előadottak alapján a magyar *szal(ad)* és az osztják *sayäl-* összetartozását bizonyítottnak tekintem.

A másik obi-ugor nyelv, a vogul alább felsorolandó adatainál figyelembe kell vennünk, hogy a * γ hang kiesése nemcsak a magyarban ment végbe, hanem több esetben a vogulban is megtörtént. ZSIRAI a következő példákat említi erre: osztj. *tęyät*, *lęyäl* ~ vog. *tēt* 'Pinus cembra'; osztj. *pęyäl* ~ vog. *pūli* 'baden'; osztj. *nęyär* ~ vog. *nār* 'Zedrenuss'; osztj. *oyal* ~ vog. *völ* 'folyóvonal, két folyóforduló között való egyenes szakasz' (FugrRok. 160).

Ezek alapján a vogulból a következő szavakat egyeztetem az osztják és magyar adatokkal:

sulpi, sül'páli, Reg. šál'poali 'szökken, ugrík'; *sülinti, sülinti, sülintáli* 'szökken, szökdel, iramodik; KL. *šulenti* 'ua.'; *sülösáli* 'szökken'; *söltzáli* 'ugrándozik, ugrál'; *sütýeli, šottali* 'futkos, száguld'. — Az utóbbi példákban az *l* kiesett. (SZILASI; VOGNGY. II/2 699, 701 és az ott idézett helyek). A felsorolt szavak valamennyien egy *sul-* tő származékai.

A másalhangzók képviselote tekintetében az osztják és vogul szó egybevetése nem kifogásolható. A szóbelsei magánhangzó tekintetében nem ilyen egyszerű a helyzet; az osztják *a* helyén *ü* hangot találunk. Hogy mi lehetett a szó eredeti vokalizmusa, nem állapítható meg, mert a déli nyelvjárásokból nincsenek rá adataink. Lehetséges, hogy a *γ* eltünése okozta az *u* vokalizmust. KANNISTO munkájából (WogVoc.) nem kapunk feleletet problémánkra. Erdemesnek tartom azonban idézni STEINITZ munkájából az osztják-vogul magánhangzófelelésekre vonatkozólag a következőt: „Bei Abweichungen von den direkten Vokalentsprechungen ist es sehr oft nicht nötig, einen Vokalwechsel zu rekonstruieren, wenn man nämlich die belegten Vokalwechsel sorgfältig berücksichtigt. So ist bei wog. So *tülmant-* usw., osztj. V. *lalám-* usw. 'stehlen' wog. **u* nicht mit ostj. *a* zu vergleichen, sondern mit ostj. *u* in dem Perfektstamm V. *lulm-* usw.“ (FgrVok. 86). Az osztj. *sayäl-*, vog. *sül-* esetében némileg hasonló a helyzet: a Trj. nyelvjárásban *s γ lām* multidőt találunk. De ha vogul a szó vokalizmusa tekintetében vannak is kétségeink, a javasolt osztják-vogul egyezést nem lehet elutasítani 1. a másalhangzók szabályos megfelelése, 2. az osztják *-γ-*, vogul *Ø* megfelelésre felhozott példák, 3. a jelentések pontos megegyezése miatt.

Felvetődik ezek után az a kérdés, hogy a SETÄLÄ-féle *suota* ~ *szalad* egyeztetés fenntartható-e? Tudjuk, hogy az obi-ugor nyelvek *l*, *γl* féle hangkapcsolatának a távolabbi rokonyelveknek általában *lk* szokott megfelelni. A *suota* esetében SETÄLÄ szerint magánhangzó + **ð* volt az eredeti hangállapot. Ha tehát a fenti egyeztetésem helyes, a finn *suota* szó kikapcsolandó a *szalad* rokonságból. A finn-permi nyelvekben egyelőre nem találok kifogástalan megfelelőt.

A *szalad* igét általában kapcsolatba szokták hozni a *szilaj* szóval. Tudomásom szerint CzF. vetette fel először azt a gondolatot, hogy a *szilaj* korábbi **szalaj*-ból fejlődött. Ezt az ötletet BUDENZ is elfogadta (MUSz. 297), bár előzőleg (NyK. VI, 424) a *szilaj* szót a lapp *svaile* 'indomitus, inassuetus labori (equus, rangifer)' adattal egyeztette. BUDENZ nyomán a két szó összetartozása nyelvészeti irodalmunkban szinte közhellyé vált. SIMONYI (Nyr. XXXVIII, 98) és GOMBOCZ (MNy. XVI, 9) a magyar veláris *i*-ről szóló dolgozatukban a *szalad* ~ *szilaj* alakpárban *a* ~ váltakozás maradványát látják. Hasonlóan nyilatkozik STEINITZ is (FgrVok. 93—4), bár az egyeztetést megkérdőjelezi.

A *szilaj* szó elemzése egyelőre nem oldható meg megnyugtatóan. Egyrészt a feltételezett *szil*-tőnek egyéb származékát nem ismerjük, másrészt az *-aj* képző szerepe sem világos. Budenz egy *-aj* képző nyomait keresi a *tolvaj, mezej(telen), tulaj(don)* és *dévaj* szavakban (UA. 198., MUSz. 253). JUHÁSZ szerint az *-aj* képző van a *duhaj* szóban is (MNy, XXXVI, 296). — Az *-aj*, *-ej* képző az őrségi népnyelvben gyakori (MNyszet, V, 131) főleg

hangutánzó szavakban. A nyugati nyelvjárásokból került a XIX. században az irodalmi nyelvbe, úgy látszik főleg BERZSENYI útján (*robaj, zörej, zsibaj, dörej*, stb., vö. TMNy. 486). Ennek az *-aj, -ej* képzőnek valószínűleg semmi köze sincs a *szilaj -aj* végződéséhez, mert a *szilaj* szóra már a XVI. századból van adatunk.

Ha a *szalad* és *szilaj* közös eredete egyelőre nem is bizonyítható be minden kétséget kizáróan, nem szükséges magyar *a ~ i* hangváltakozás egykori meglétének gondolatát mereven elutasítanunk. GOMBOCZ a magyar *i* hang meg étét egyrészt a rokonnyelvek szabályos magánhangzómegfelelése, másrészt régi török jövevényszavaink hangtani tanulságai alapján bizonyította be; ugyanez a két forrás igazíthat bennünket is útba az említett magánhangzóváltakozás kérdésében. Megfontolandónak tartom ebben a tekintetben a következőket: 1. A *sajt, gyalom, kanyaró* szavakban az átadó török nyelv *i* hangja helyén a magyarban *a* hangot találunk. 2. A *szalad* esetében az osztyják nyelvi megfelelő szóban *a ~ i* hangváltakozásra bukkantunk. — Ha e bizonyítékoknak egyelőre nincs is döntő súlyuk, kétségtelen, hogy az egyes finn-ugor nyelvek vokalizmusának tüzetes feldolgozása és új, kifogástalan etimológiák összehasonlítása közelebb visz majd bennünket a kérdés megoldásához. Feltétlenül szükséges ezen kívül, hogy az *a ~ i, o ~ i, u ~ i* stb. hangváltakozás gyanújába vett alakpárokat alaposan megvizsgáljuk.

Rövid dolgozatom eredményét a következőben foglalom össze:

1. A magyar *szalad* szónak szabályos megfelelője van az obi-ugor nyelvekben.

2. A javasolt szófejtés nem zárja ki a *szalad ~ szilaj* alakok összetartozásának lehetőségét.

HORVÁTH KÁROLY.

Vogul jur

A vogulok az elvtárs fogalom jelölésére két szót használnak: *jurit* és *jurthum* (CSERNECOV, *Kratkij manszijszko-ruszkij szlovar*, Moszkva – Leningrád, 1936). A kérdéses szó mind a két változatban, tehát az összetétel is, előfordul a régebbi szövegekben is. Jelentései a következők: 1. 'barát, társ': *tul-wilt jur-t-žumiäyä rumkänän pasänné untlipesi* 'aztán társai pohárkáikat azonnal az asztalra helyezték' (VNGy. II, 343). *tärem qlné qti jurti' eläl' voss unlimän* 'világukat élő kedves barátoknak maradjunk meg (üljünk) továbbra is' (VNGy. II, 47) stb. 2. 'elvtárs': *jurthumjanum* 'elvtársaim' (ZUŁOV—CSERNECOV: *Lovintan mah's kniga* I, 57) stb. 3. 'élettárs, a) feleség': *amkimné jur värsäm* 'magamnak társat szereztem' (VNGy. IV, 72). *pi' qšné j, mäs jurti' tot élä namélmatalém* 'fiúsülő jó társam határozottan ott el magam a jövőre' (VNGy. IV, 199) stb. b) 'férj': *Män Päkin jgämäs jurtäm* 'kis Pákin, jó társam (VNGy. IV, 44, 6). *Aj Vasëké jgämäs jurtämnel élä voss tqtawäm* 'kis Vaszilka társamtól messzire elvigyenek' (VNGy. IV, 75, 36). 4. állatokkal kapcsolatban is használatos: *juritän pšsi' män žapt-pikätä takkät ti žültäs* 'társasborjú kis réntinója maradt most meg magában' (VNGy. IV, 168, 19) stb. 5. Előfordul a szó névutóként is: *jurit* 'c (посл.) *am jurthum* 'co мной' (CSERNECOV, *Kratkij manszijszko-ruszkij szlovar*), *juritél* '-val, -vel' (SZILASI:

Vogul szójegyzék NyK. XXV), *akw-jurtél* 'együtt' *täu jurtlä* 'ő vele' (NyK. XXI, 338, XXII, 15). Birtokosszemélyragozott alakjait a tavdai nyelvjárásból idézi MUNKÁCSI (NyK. XXIV, 315): *jortlém*, *jortlè*. *Paï kwäls kit zum-jurtél* 'két emberrel partra kelt' (VNGy. IV, 341, 25 : 2), stb.

Véleményem szerint a szó a vogulba a zürjénből került, ahol a jelentése is ugyanaz. Zürj. *jort* 'Kamerad, Freund, Gefährte, P. Gatte, Gattin, Ehemann, Eherfrau' (WIEDEMANN, Syrjänisch-deutsches Wörterbuch). Az újabb irodalomban 'elvtárs' jelentésben is használatos: *ëpm* 'товариш' (Komi-russkyj slovarj 1948.).

sorúitam 'mi magunk között zürjénül beszélünk' (FOKOS, Nyr. XLII, 464).

Megvan a szó a votjákban is, itt azonban a jelentése 'ház' stb.: *jurt* (tat. Vnyt. 144) 'lakás, épület, ház, gazdaság, Wohnung, Gebäude, Haus, Haushalt, Wirtschaft' (MUNKÁCSI, Votják szótár). Tatár jövevény szónak tartja a votják szót WICHMANN is (MSFOu. XXXVI, 31). MUNKÁCSI a votják szó török megfelelőit közli: tat. *jort*, *sort* 'ház, gazdaság', csag. *jurt* 'Land, Haus, Zelt, Wohnung', oszm. *jurd*, *jurt* 'Wohnung, Zelt, Lager, Heimat, Land, Gegend, Besitz', kirg. *žürt* 'id.' alt. *jurt* 'Volk, Lagerplatz, Land, Reich', csuv. *s'ort* 'Gebäude, Haus'.

A votjácson kívül átvették a török nyelvekből ezt a szót a cseremiszek és mordvinok is. Cser. *surt*, md. *jurta* 'lakás, stb.'

A mi szempontunkból azonban a legérdekesebb MUNKÁCSINAK a szók felsorolása után következő megjegyzése: 'vö. vogK. *jurt* társ'. Amikor a szerző ezt a sort leírta, nyilván feltételezte, hogy a 'lakás' jelentésű török szavak és a 'társ' jelentésű vogul szó között összefüggés van. A jelentéstani nehézséget azonban, úgy látszik, nem tudta áthidalni, pedig a török nyelvekben is van erre a jelentésváltozásra példa, sőt egy másik cikkében maga is idéz ilyent. A jelentésváltozás szerintem a permi nyelvekben ment végbe, bár sem a zürjénben nem találtam adatot, amely a két jelentést egyaránt hordozná, tehát 'házat' is jelentene, sem a votjákban 'barát' stb. jelentésben való használatát a szónak nem tudom kimutatni. A jelentésváltozás kérdésére cikkem második részében még visszatérek.

A cser. *surt* 'Gebäude, Haus stb.' a csuvas *s'ort* 'Hof mit allen dazu gehörigen Gebäuden' átvétele (RÄSÄNEN, MSFOu. XLVIII, 203). A mordvin M. *jur'tä*, E. *jurt* 'Wohnplatz, Haus und Hof samt allen dazu gehörigen Gebäuden' a tatárból való (PAASONEN, Chrest. 70, 140, JSFOu. XV/2, 35). GOMBOCZ (NyK. XXVIII, 163) a vogul és mordvin szót egybeveti, de a vogult is a tatárból származtatja. KANNISTO „Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen“ (FUF, XVII.) művében azonban nem szerepel ez a szó, tehát nem tartotta tatár jövevény szónak. ZSIRAI (MNY. XXII, 186.) a vogul, zürjén, votják és mordvin szókat állítja egymás mellé és tatár jövevény szónak tartja mind-egyiket. Meg kell említenem, hogy WICHMANN Votj. Chrest. 63 'vgl.' jelzéssel a votják *jurttinî* 'helfen' szóhoz vonja a zürjén *jort* szót. Ez a származtatás azonban, szerintem, téves. PAASONEN osztják szótárában a vogul és zürjén szókat az osztják *iör* 'puoliso' megfelelőjeként említi. Az osztják *iör* azonban aligha vonható a vogul *jurt* családjába, mert az egyeztetés hangtani nehézségekbe ütközik. Az osztjákban ugyanis a szóvégén meg kellene lennie a szóvégi *t*-nek az *r* után, ha a vogulban a szó *rt*-re végződik. ('Tavallisesti on *t r:n* jäjlessä kumminkin säilynyt' MARK, Vir. 1928, 187). MARK cikkében csak egy

példa van arra, hogy a szóvégi *t* lekopott az osztjában, de akkor a vogulban is hiányzik ez a hang: cser. *K. sər*, *JU. s²r*, *B. sār*, *U. šār* 'Gemütsart, Charakter, Art und Weise, Gewohnheit (K., JU., B., U.), Beschaffenheit, Bau, Konstruktion (K., U.) ~ osztj. KARJ. (OL. 214) DN. *sī r*, Trj. *sīr* etc. 'beschaffen' ~ vogÉ. *sīr*, P., K. *sēr* 'Art, Weise, Beschaffenheit stb.' lpN. *čærdda* gen. *čærda* 'species, genus, mos, modus' L. *čār²ta* 'Art, Sorte' stb. Így hát a vogul *jurt* osztják megfelelőjében ugyancsak *rt*-t várnánk a szóvégen. Jelentésánál fogva természetesen nem emelnénk kifogást az osztják *ior* 'feleség' idetartozása ellen.

Az eddigieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a *votják* és *mordvin* nyelvben van egy 'lakás, ház' stb. jelentésű tatár jövevényszó, amely a *permi* nyelvekben jelentésváltozáson ment keresztül. A *zürjénben* már csak az új (*társ*) jelentésben használatos ez a szó és innen vették át a *vogulok*.

Azt kell még megvizsgálnunk, hogy lehetséges-e ilyenfajta jelentésváltozás. Lehetséges-e, hogy egy 'ház, lakás' jelentésű szóból 'barát, társ, elvtárs' jelentésű szó fejlődjön? A következőkben néhány példát fogok felsorolni, amelyek ugyanezen a jelentésváltozáson mentek át.

Hasonlóképpen alakult pl. *házas* szavunk. Jelentése: 1. *maritus, coniugatus, uxoratus*, 2. *domesticus*. NySz. WICHMANN a *házas* szót *zürjén* *gōz*, Ud. V S L P *goz*, *votják* J M G *kuz* pár J G *kuz-pal* Ehehälfte lp. *gāz̄e ga e* 'comites', észt, *kāza, abikāza* 'pár, élettárs' ltv *kāz-*; *kāzgend*, vepsä *kagz*, f. *kansa* stb. veti össze (FUF. XI, 214—215.). Ugyanezt az egyeztetést megtaláljuk TOIVONENNÉL (FUF. XIX, 205), de ő kérdőjelet tesz az egyeztetés elé, sőt a végén meg is jegyzi „-nc- > z : *házas*, dessen Zugehörigkeit zu der betreffenden Wortgruppe jedoch unsicher ist.“ Ugyanígy kérdőjellel közli az etimológiát ZSIRAI: MNy. XXII, 185. MUNKÁCSI szerint (KSz. VI, 183) a *házas* szó törökből való fordítás. 'Eine solche Übersetzung vom Türkischen mag nach meiner Ansicht in dem alten ungarischen Ausdrucke *házas* 'verheiratet, beweiht, Weib habend' vorliegen, welches Wort als adjective Bildung von ház 'Haus' eigentlich 'Haus habend' bedeutet. Diese Art der Benennung des verheirateten Zustandes ist weder in den Verwandten, noch in den Nachbarsprachen gebräulich (wogulisch heisst z. B. verheiratet, beweiht *nē-η* = Frau habend, wotjakisch *kišno-jo* id); dagegen ist bekannt aus dem Türkischen der Ausdruck *āv-li, čagat, āv-lik, öjlük*, kirk. *ūjlü, teleut ūjlü* 'verheiratet, ein verheirateter Mann', (čagat.) die Frau eigentl. 'Haus habend' aus *āv, öj* 'Haus'. Vgl. auch *āvlän-, čagat. öjlän-, čuvaš. awlan-* 'sich verheiraten, heiraten (vom Manne)'. Im Kirgisischen und Teleutischen bedeutet das Wort *ūi* 'Haus' auch 'Frau' (*ūi-kizi* 'eine schwangere Frau', *ūlkön ūi* 'die ältere Frau' etc.)' Az imént idézett török *ūi* 1. Haus, 2. Frau jelentésánál fogva ugyancsak alátámasztja a *jurt*-ról vallott nézetemet. A magyar *házas* szót CzF. a *házból* származtatja, de minthogy jelentésánál fogva magyarázatot nem tudott adni, HUNFALVY később ezt a magyarázatot elvetette. A *házas* 'maritus' etc. tehát a *ház* szó -s képzős származéka és jelölőjévé lett a 'maritus, uxoratus' fogalomnak. Minthogy az adott esetben két ember viszonyát az egy házban, lakásban való élés jellemzi leginkább, a szó alkotása pillanatában a szemlélő a *ház* szót találta a viszony legjobb kifejezőjének. Ma pedig,

további fejlődése során, a házasság szó főként 'nős, uxoratus' értelemben használatos.

J e g y e s : 1. desponsatus, sponsus, sponsa MA., verlobet, Braut und Bräutigam PPBJ., 2. conjux, Ehehälfte NySz. Völegyen es az jegyesek: sponsus et sponsa JordC. 434, Attia jegöst iegze neki TihC. 20, Az örök iegős auag zerető NagyszC. 9, Ne akary feelny Mariat yegyősewl hozyad venny: conjugem tuam accipere ErdyC. 39/b, Jacob zvle iosephet, marianak iegyeseet CornC. 6. NySz. Két ember, egy nő és egy férfi egymáshoz való viszonyának legláthatóbb jele a közösen viselt jegy.

Á g y a s : 1. ad lectum pertinens, 2. concubina MA, pallace, pallaca, együtt-fekvő asszony PPBI, 3. conjux; Gemahlin. Pl. Ágyas háló társ: concubina MA : Bibl. I. 235, Teged szerelmes hitues agiassomat nagy ezvegsere hadlak szep tarssomat LipcseiC. 8. MF. NySz. Ma ez a szó csak 'szerető' értelemben használatos. Vö. ágyas 'concubine' ECKHARDT, Magyar-francia szótár, Bp., 1935. A viszony jelölője ismét annak a tárgynak a neve, amely tárgy a szemlélőben a két ember egymáshoz való viszonyára a legjellemzőbbnek tűnik.

K e n y e r e s : 1. panarius, panaceus MA. 2. convictor, contubernalis; Genosse, Gefährte, compagnon. Eddig barátom voltál, tanítványom voltál, kenyeresem voltál Pázm: Préd. 494, NySz. Kenyeresem az, aki ugyanazt a kenyeret eszi, amelyiket én. A barátság jelképe tehát az, hogy egy kenyéren élünk.

F ö l d i : conterraneus C. Landsmann, compatriot. Az én földembéli, földim: popularis meus PPBI. NySz. Sőt némi pejorativ értelmet is kapott már a 'conterraneus' jelentésben való gyakori használat után. „Vigyázz, földi! bizony rálépsz a fejedre...” mondják a katonák Jancsinak Petőfi János vitézében, amikor a világgá bujdosott fiúval valahol az erdőszélen találkoznak. Pedig Jancsit és a katonákat nem kötötte össze ugyanabból a faluból való származás.

Ide tartozik szerintem a md. E. *vasta* 'Gatte, Gattin', melynek megfelelője a md M. *vastä* 'Stelle, Platz, Ort, Schlafstätte, Bett' (PAASONEN, Md. Chrest. 151). Ebben az esetben ugyanaz a jelentésváltozás alapja, mint az *ágyas* szavunknál.

Analóg esetként említhetem meg az észti *kaaslaudnik* 'munkatárs' vagy *kaastoaline* 'szobatárs' szót, amelyet, ha az alapjelentéshez közelebb álló fordításban akarnánk visszaadni, így fordíthatnánk: 'egy-asztali', 'egy-szobás', akivel egy asztalnál dolgozom, akivel egy szobában lakom.

Ugyanígy a francia *camarade* és *compagnon* ma általában 'társ', eredetileg: 'soldat qui couchait dans la même chambrée' és 'soldat, qui partageait le même pain'. (Ezt a két példát GOMBOCZ, Jelentéstanából az 57. lapról idézem). A fejtegetésem célját adó vogul szó jelentésének alakulásához még közelebb áll a csuvas *aräm* Szp. id. 'nő, feleség, asszony, Weib, Frau, Gattin', amelynek a többi török nyelvekben levő megfelelője lakást is jelent: krm; oszmR. *haräm* 'der Harem; die Frauen und Töchter, die im Harem wohnen. Frau, Gattin'; ar. Zenk. 386. *haram* 'eine geheiligte Sache; Ort, den zu betreten

den Profanen oder den nicht dazu gehörigen nicht gestattet ist: Frauenzimmer; die Frauen der Familie; eine Frau oder Concubine' PAASONEN: Csuvas szójegyzék, NyK. XXXVII, XXXVIII.

A finn *talo* 'ház' szónak is van *talonpoika* 'gazda' jelentése (MIKKOLA: Vir. XXXII, 189). Vagy pl. a német *das Frauenzimmer* 'nőszemély, némben, nő'. KELEMEN, Német és magyar nagy kézi szótár. Néhány szólást idézek még, amelyek mintegy a kiindulását mutatják meg az előbbieken vázolt jelentésváltozásnak: *Ēggy só, Ēggy kenyér* (szoros a barátság) KISS, Ormány-ság 243. Vagy az észtből: *nē uai ūte hamme sisse lāse* 'sie sind sehr grosse Freunde' [mintha egy ingbe születtek volna], WIEDEMANN Eesti-saksa sõnaraamat 33, *vānast ikka sugulased keik: sinū emā sārki kuivas minū emā ajā piäl* 'régóta rokonok mind: a te anyád inge az én anyám kertjében száradt' JõeRKal. EKA.

Azt hiszem sikerült bizonyítanom azt, hogy az egymáshoz való viszony jelölésére használatos annak a tárgynak a neve, amely ebben a viszonyban összetartó kapocsnak tekinthető, vagy helyesebben, amely tárgyat a beszélő az emberek között levő kapcsolat jelképének tekint, amikor a viszonyukat jelölni akarja. Így hát elfogadható az a feltevés, hogy a törökből átvett 'ház' jelentésű *jurt, *jort a permi nyelvekben 'társ' jelentésűvé lett és a vogulba már ebben a jelentésben jutott el a szó, melyet a mai nyelv az 'elvtárs' fogalom jelölésére is használ.

LAVOHA ÜDÖN

Vásik.

A *vásik* ige a SzófSz. szerint ismeretlen eredetű. Az első adat Heltainál fordul elő 1566-ban: *el vāssic* (NySz. után). De egy továbbképzett alakja *vāslal* már a SchlHort.-ban 'acerere' — *meguaslanij* (2151), 'acide dentes' — *megwaslalt* (2157). Jelentései: 1. „Mondják mindenféle állományu testről, midőn csiszolás, súrolás, dörzsölés által kopik, tömege fogy, szélei, hegyei kisebbek lesznek“ stb. 2. „A fogakra vonatkozólag, némi savanyú ételtől v. fanyar italtól megtompúl, s rágásra alkalmatlan“ (CzF.), 'atteror, sich abwetzen' (NySz.), 1. 'kopik' 2. 'vágjik, erősen kívánczik' (MTsz.); *vāsít* „Eszközli, okozza. hogy valamely test vássék, elvássék; csiszolva, dörzsölve, súrolva koptat, tompít“ stb. (CzF.), 'protero, abreiben' (NySz.); *vāsott* „Csiszolás, dörzsölés, súrolás stb. által elkopott, megtompult. Átv. ért. pajkos, kicsapongó, kinek erkölcsi érzékei mintegy elvástak, megtompultak“ (CzF.), 'subtritus, protritus, hebetatus, stupefactus' MA. 'abgeschliffen, stumpf, PPB. 2. petulans MA. PPB. 'mutwillig' PPB. (vö. NySz.); kopott, elhasznált, rossz' (MTsz.).

Azt hiszem, hogy e szó a következő finnugor szócsaládba tartozik: fi. *vitoa, vitiä* 'flachs-schäben abschwingen; mit messer schneiden'; lpN. *faskot, vaskot* 'radere, scabere; skrabe' etc.; ? votj. *vešany* 'brechen (flachs od. hanf)'; osztj. Vj. *uō t-ša* 'vitoa (nokkosta) | von schäben reinigen (die nessel)' (STEINITZ szerint TOIVONEN helytelenül idézi KARJALAINEN adatát, helyesen *uō-OstjVok. 28), uō.tšäy.tyn.tä* 'kaapia sileäksi, silitää kaapimalla | glatt schaben,

durch schaben glätten', VK. *uō.tšāχtāta* 'скоблить | schaben', Vart. *uō.tšāχli* 'скоблить | schaben', Likr. *uō.tšāγtāγz* (imperat. *uātšāχi*) 'скоблить | schaben'. Mj. *uātšāγtāz* 'скоблить | schaben', Trj. *uō.tšāγtāz* 'kaapia (veitsellä) | (mit dem messer) schaben', *uō.tšāgē* (imperat.), *uō.tšāγant'āz* (intr.) 'kaapia | schaben', *uō.tšāγt'āz* (mom.) 'kaapaista (veitsellä) „одинъ разъ“ | „einmal“ (mit dem messer) schaben', Ni. *āzēmtā* 'kaapia (puu-,villaa“), puhdistaa kaapia (juuria) | (holz“wolle“) schaben, sauber schaben (wurzeln)', Kaz. *uōžiti* '(veitsellä) kaluta, скоблить | (mit dem messer) schaben', *uōžēmi*; *uōšmē*, *uōšmā* (imperat.) 'kaapia (puun-,villaa“), hangata, hangaten pehmittää (juuria), sukia (hevosta puisella sualla), ajaa sileäksi, paljaaksi (pää, leuka); скоблить | schaben (holz„wolle“), reiben, weich reiben (wurzeln), striegeln (das pferd mit einem hölzernen striegel), glatt, kahl rasieren (den kopf, das kinn), *uōžiti* (frekv.), O. *ōzidi* 'hangaten puhdistaa ja pehmittää juuria; kaapia (puun villaa); kaapia paljaaksi, ajaa (parta); (veitsellä) kaluta; скоблить | wurzeln sauber abreiben und aufweichen; schaben (holzwolle); kahl schaben, rasieren (bart); (mit dem messer) schaben' (KARJ.-TOIV. 261 ab); vog. (AHLQV.) *ašam*, *askam*, *ašam* 'harken, rechnen', (MUNK.) K. *asygu*: *ākwān asygu* 'egybe gereblyélik', N. *osyi* 'kessel gyalúni, finom forgácsot hasítani', *ossi* 'szalagforgács', *ossi* 'kasüjil osyavé 'стружки съ ножомъ стружать' (VNGY. IV, 400, I, 4, 181, II, 680), ? T. *il-āškēts*: *ušlamēm il-āškēts* 'ruhám elviselődött' (NYK. XXIV, 307), (KANN. mscr.) TJ., TČ. *ašk-FL. ósy-*, FSo. *ósyγ-* 'schaben, скоблить (leder mit dem messer), abschaben (blut vom leder)', Szo. *ósyγ-* 'schaben (feine späne von einem baum)', FL., Szo. *óssi* 'als handtuch gebrauchte feine späne; деревянное полотенце, стружки', TJ., TČ. *ašk-*, AK. *asy-*, KK., FK. *āsyγ-*, P. *ošš-*, ÉV., DV., AL., KL. *ašš-*, FL. *ósy-*, Szo. *ósyγ-* 'harken, zusammenharken, (mit der heugabel heu) zusammenziehen, -raffen, ÉVS. *ie.āššent-*, AL. *ie.āššand-* 'glühende kohlen auf die seite scharren; жаръ зарести'. (ITKONEN Sanav. 688 fi., lp. TOIVONEN FUF. XIX, 97—8 fi., lp., ?votj., osztj., LIMOLA FUF. XXII. 170—1 fi., lp., ?votj. osztj., vog.). LIMOLA a vogul szókezdő *β eltűnésére a következő példát hozza föl: TJ. *alām* 'ich werde', AK. *ōlām*, ÉVK. *all^om*, DV., AL. *all^om*, FL. *ōley^m* etc. 'ich bin' (KANN., WogVok. 166, 194), zürj. *velni*, votj. *vilini*, magy. *van* stb. FUF. XXII, 171).

Ha a hangtani megfeleléseket nézzük, 1. a *vásik* szó kezdő hangjánál nincs probléma. 2. Az *á-* hangmegfelelésre vö.: vog. (KANN. SETÄLÄNÉL) AK. *māš*, FK. *mās* 'loch', 'körperverletzung', P. *mošy* 'krank', AL. *māš* 'loch', 'naturfehler', FL. *mōs*, Szo. *mōz* 'loch', 'krankheit'; osztj. (KARJ.) Trj. *mōtš* 'krankheit'. Ni. *muš*, Kaz. *mōš*, O. *mōs* 'krankheit', Trj. *mōtšāγtā-* 'krank sein', Vj. *mō.tšāγlā-* 'sich langweilen', magy. (R.) *-māz:hagymāz* 'flecktyphus', (dial.) *-mās*, *-māsz* (TOIV. FUF. XIX. 74). A fi. *-i-*, m. *-á-* megfelelésre nem találunk példát. 3. A m. *-s* megfelelőiként az egyeztetett nyelvekben a következő hangokat találjuk: fi. *-t-*, lp. *-sk-* (a kérdéses votják adataival nem foglalkozom, 1. bővebben FUF. XIX, 98), osztj. *-tš-* és nyelvjárási megfelelői. vog. *-š-*, *-s-*. Ezek a hangok TOIVONEN szerint a fgr. *č folytatói (i. h. 208. 214, 215, 216), kivéve a lp. *-sk-*-t, mely a fgr. *čk megfelelőjének lát-

szik (i. h. 210). Problémát okoz a vogul adatok *-k-*, *-γ-*, *-z-* hangja. Ha a tőhöz tartozik, akkor valószínűleg **čk* az előzménye (vö. i. h. 224). Csak AHLQVIST *ašam* adatában hiányoznak ezek a hangok. Az osztják alakok amellet tanúskodnak, hogy talán mégsem tartoznak a tőhöz, mert a *-γ-*, *-z-*, *-r-*s adatok mellett a Ni., Kaz., O.-ban és részben a Vj.-ban *-γ-*, *-z-*, *-r-* nélküli alakokat találunk. (Esetleg egy nyelven belüli sorreltolódásról van szó?) A **čk*-ra TOIVONENNAK tudomásom szerint nincs magyar adata, valamint **č* esetében sem fordul elő olyan etimológia, melynek finn és magyar tagja is volna. Hogy az etimológia tagjai melyik fgr. hang, a **č* vagy a *čk* folytatását képviselik, nem tudom eldönteni, mindenesetre figyelembe kell venniük TOIVONEN megállapítását: „diese affrikatenreihen sind natürlich vermischungen und reihenübergängen ausgesetzt gewesen (i. h. 258).

A magyarban az eredeti 'vakar, kapar' jelentést leginkább a *vásít* továbbképzett alak őrizte meg: 'csiszolva, dörzsölve, surolva koptat' (CzF.). A *vásik* jelentésfejlődését a következőképpen képelem: ha valaki valamely tárgyat kapar, vakar, akkor az a tárgy kopik, tompul, elfogy. Tehát a magyarban a szó az elég egységes rokonnyelvi jelentésekkel szemben magát a cselekvést, hanem a cselekvés eredményét jelenti. A 'vagyik, kívánczik' MTSz. a magyarban másodlagos jelentésfejlődés eredménye. Hasonló jelentésváltozás a magyarban pl.: *kall* 'Valamely hajlékony anyagot, pl. gyapjút, szőrt sodorva, forgatva gyúr, nyomkod, ütöget, s ezen gyúrás, nyomkodás, ütögetés által elkészít, kelmévé képez. *kallódik* 1. Kálló által tömődik, csinosodik. 2. Lassanként elkopik, elfogy, veszendőbe megy (CzF.). A rokon nyelvekben egyedül a vogT.-ban van a szónak a magyarhoz hasonló jelentése: 'elviselődik'. LIMOLA meg is kérdőjelezte az adatot, nyilván a jelentés miatt. Ezek szerint a kérdőjel törölhető. Viszont a magyarban is találunk olyan változatot, amely esetleg megegyezik a finnugorral. *Kivásom a szemédét, te!* (MTSz.) Gondolhatnánk arra, hogy *kivás* = *kikapar*, de valószínűbb, hogy *kivás* ~ *kiváj* esetével állunk szemben.

K. SAL ÉVA

Magyar Seg ~ Seeg

Erre a rejtélyes térszínforma-névre vonatkozó okleveles adatok a Magyar Oklevélszótárban 'monticulus, collis' értelmezéssel *ség* címszó alatt található meg. SZAMOTA (NyK. XXV, 141) a *ség* szót a vogul *sankw, sächw* 'halom, domb, rakás' szóval egyeztette. WICHMANN viszont a cser KH. *šungä* 'Erdhöcker', *käkä-š.* 'Ameisenhaufen', J. *šorğa: kotko-š.* id. szóban látta az OklSz. *ség* adatának esetleges megfelelőjét (FUF. XI, 262).

A mai magyarban a *ség* térszínforma-névnek nincs semmi nyoma. HEFTY megállapítása szerint (Nyr. XL, 274), „... a *ség* csak oklevelekben fordul elő... ma ellenben kétségtelenül nem mutatható ki”. LŐRINCZE LAJOS A *seg* térszínforma-név című dolgozatában (MNy. XLVI, 54) felhívta a figyelmet

arra, hogy ellentétben többi elavult földrajzi nevünkkel (*áj, elve, mál, rez, erge, ügy, ropó, veró* stb.) a *ség* szó sem földrajzi köz- és tulajdonneveinkben, sem részben vagy egészen elhomályosult összetételek tagjaként nem fedezhető fel. Lőrincze a nyelvtörténeti adatok megvizsgálása alapján kimondotta, hogy a magyarban „*ség* térszinformanév nem volt” s a mai magyarban csak összetételekben élő *seg* térszinforma-név (mivel az OklSz. *seeg, seegh* adataiban az *ee* hangjelölés nem jelent a középkorban sem mennyiségi, sem minőségi megkülönböztetést az *e*-vel szemben) „eredetében azonos” a ’podex’ jelentésű *segg* < **seg* testrésznévvel, tehát ebben az esetben is a földrajzi neveknél nem ritka hasonlóságon alapuló névátvitellel van dolgunk.

Nézzük meg most az OklSz. *ség* címszó alatt közölt adatait, valamint azokat a nyelvtörténeti adatokat, amelyeket főleg levéltárakból Lőrincze gyűjtött össze.

A) *seg*:

1055: Exhinc usque ad angulum aruk et postea usque ad *seg* ac deinde ad ursa; 1095: Tendit ad montem qui vulgo dicitur . . . *seg* . . . Per arundinetum ad caput montis qui vulgo dicitur see *sec* fehe; 1208/1359: Inde descendens de monte *Segh*; 1230 k./1355: Montis qui vocatur *Bolugsegh*; 1240: ibi est meta, quod vulgo dicitur *Seghatar* (ÁÜO. II, 112); 1244: Inde ad *Segfeu*; 1328: Peruenit ad metam *Sequagas*; 1339: Per medium cuiusdam loci que *Sequagas* vulgariter appellatur; 1346: montem *Gewrseg* vocatum; 1394: in monte *Segfew* dicto; 1455: Ad latus montis lapidei *Kowachseg* dicti. — LŐRINCZE megállapította, hogy az OklSz. 1230 k. /1355-ből származó *Bolugsegh* földrajzinév ma *Balogseg* néven ismeretes Veszprém megyében a szentgáli határban. A *Kowachseg* adataira vonatkozólag pedig kimutatta, hogy ez a földrajzi tulajdonnév Szentgáltól északkeletre (valószínűleg a bándi határban) még két évszázaddal ezelőtt ismert név volt. Erre a hegyre vonatkoznak a következő adatok is: 1233/1651: supra montem vocitatum *Seg*; 1734: Non procul a certo Monticulo *Kis Kovács Seg* dicto; Non procul a Monte *Kovács Seg* vulgo apellato; 1783: Supra montem *Kovács Seg* renovata antiqua meta. — Megjegyezte LŐRINCZE (i. m. 56), hogy *Kovácsseg* előtagja PAIS DEZSÓ (MNY. VIII, 396) szerint eredetileg nem a *kovács* foglalkozásjelölő vagy személynév, hanem a. m. *kovacs*, amire az OklSz.-ből idézett adatban a *lapidei* jelző valóban utal is. Valószínű, hogy a *Kovács* alakváltozat az eredeti *kovacs* ’kavics’ alakból keletkezett a *kovács* (*Kovács*) foglalkozásnév és személynév hatására. A földrajzinév jelentése ’kavicsos hegy’. “ LŐRINCZE több érdekes adatot közölt még a szentgáli határból: 1233: *Urseg*, 1813: *Őrseg*, ma: *Őrseg* ~ *Őrsegg*; *Mökseg*(g) ’hátsó hegy’ (erdőnév); 1735, 1765: *Segd* alatt, 1772: *Segd* allyán, 1792: *Seg-dallyai*; 1796, 1823: *Ökör Segdnél*, 1864: *Ökörsegg*, ma: *Ökörsegg* ~ *Ökörsegg* (domb neve); 1751: diverticulum *Nagy Szégh*, 1780: A *nagy Segh* hegy alatt, 1808: *Nagy Segg* hegy alatt, 1834: *Nagy Segd* Hegy allyai stb. — PESTY Bakony-vidéken gyűjtött kéziratok anyagából közölte LŐRINCZE a következő adatokat: *Belső seghegy* dülő (nyerges hegytetővel); *Öreg seghegy* dülő (gömbölyű különálló hegy), *Seghegy*, *Segdomb* stb. Szóbeli közlésen alapulnak LŐRINCZE következő adatai: *Segberék* ’kerek dombon levő berek’ (Padrag), *Sekhëgy* (erdő a Fehérmegyében levő Csurgón).

Mindezen adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a *seg* térszínforma-névnek, amely a régi nyelvben önállóan és összetételekben, a mai nyelvben pedig csak összetételekben fordul elő, eredeti elsődleges jelentése 'monticulus, collis', másodlagos jelentése 'segen, azaz dombon, hegyen levő erdő'. Okleveles adatokban nincs nyoma és ma sem használatos a *seg* szó *Segd* alakja a helynevekben gyakori elhomályosult -*d* képzővel (Borsod, Szegszárd, Diósd stb.). A nagyküüllőmegyei *Segesd* és *Segesvár*, valamint a somogy megyei *Alsó-és Felsősegesd* helyneveket szintén a *seg* térszínforma-név származékainak tartja LŐRINCZE. Lényegében ezen a véleményen volt már PÁPAY is (MNY. XXIII, 214): „A *Ségésd* helynév . . . a *hegy, domb, halom* jelentésű régi magyar *ség, ség* származéka.“

B) *Seeg*:

1300: Transit quendam ualliculam uulgariter *Seeg* dictam; 1309: Castruum suum *Seeg* uocatum in comitate Vesprimiensi constructum; 1318: In Castrum *Seeg* transferri faciendo; 1335: Super montem *Seeg* nuncupatum; 1338: Cuiusdam monticuli *Seeg* uocati; 1345: Castri *Seegh* vocati; 1367: Ad collem *Seegh* nuncupatam. — A „castrum *Seeg*“, amely az OkiSz.-ban három adatban fordul elő, Veszprém megyében volt. Csánki alapján LŐRINCZE (i. m. 55) a névnek következő alakváltozatait közölte: 1327: *Seegh*, 1334: *Segwar*, 1414: *Segvar*; 1432: *Eseegkwar*; 1439: *Essegwara*, *Eseghwar*. A szentgáli archívumból, illetőleg a veszprémi káptalani levéltárból egyéb adatokat is közölt LŐRINCZE erre a várra vonatkozólag: 1233/1645: *Seg*, 1345 *Seg* (két adat). A Bánd határában levő várrmot ma *Segvár* néven ismerik, hivatalos neve pedig *Esegvár*.

Az *ee*-vel való (*Seeg*) adatok száma tehát tulajdonképpen csekély az *e*-vel való (*Seg*) adatok mellett. A veszprémmegyei „castrum *Seeg*“ neve oklevelek alapján nyomon követhető a XIV. sz. elejétől a XV. sz. közepéig. Négy *Seeg* adattal szemben öt *Seg* adat áll és a mai *Segvár* elnevezés. Ez a mellett látszik tanúskodni, hogy az *ee* hangjelölés az *e* hangjelölés mellett a középkorban nem jelent feltétlenül minőségi vagy mennyiségi megkülönböztetést, vagyis, hogy a *Seeg* adatok ejtése is *Seg* lehetett. Viszont nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a szóban levő térszínforma-névnek egy 1751-es adat szerint *Szég* alakváltozata is volt s így a szó eredetének megfejtésénél ezen alakváltozat szókezdő *sz*-hangját, valamint hosszú *é* magánhangzóját is tekintetbe kell venni.

A „castrum *Seeg*“ nevének alakváltozatai, mai neve és a szóban forgó térszínforma-név összes *e*-vel való középkori és újabb változatai, azok a mai földrajzi nevek, amelyekben az összetétel első vagy második tagjaként megtalálható a *seg* szó, kétségtelenül bizonyítják, hogy volt egy *seg* térszínforma-névünk, amely elhomályosult jelentéssel ma már csak összetételekben él. Ennek a térszínforma-névnek csupán a XIX. sz. eleje óta kimutatott *segg* változata az eredeti jelentés teljes elhomályosulásának következménye, tehát kétségtelenül népetimológias alakulat. A *seg* térszínforma-név tehát nem azonosítható a 'podex' jelentésű *segg* < **seg* testrésznévvel. Elkülöníti a térszínforma-nevet a testrésznévtől a *Szég* alakváltozat is, amely arra mutat,

hogy a *seg* térszínforma-névnek bizonyos vidékeken, így Veszprém megyében és bizonyos időben — valószínűleg évszázadokon keresztül — volt egy **ség* ~ **szég* > *szég* változata is. Éppen a *Szég* adat hosszú *é* hangja, amely ebben a szóban kétségtelenül **é*-hangból fejlődött, nagyon valószínűvé teszi, hogy az OklSz. *Seeg* adatainak *ee* hangjelölése mennyiségi megkülönböztetést jelent a *Seg*, *seg* adatok *e* hangjelölése mellett, vagyis hogy az *ee* hangértéke a *Seeg* adatokban *é* volt. Bizonyos nyelvjárásokban tehát a *seg* térszínforma-névben is bekövetkezett a nyílt *e* tőhangzónak megnyúlása: *e* > *é*, amely a tővégi rövid magánhangzó lekopása után egytagúvá vált szavaink nagy részében bekövetkezett: **kezi* (*kezü*) > *kéz* ~ *kezet*, *kezes*, *keztü*, *kezkenő* stb. stb., vö. GOMBOCZ, ÖM. II. 1. 78. GOMBOCZ megállapítása szerint (i. m. 79) ezen nyúlás következtében „az Árpád-kor vége felé a magyar *e* hangok rendszere új hanggal: a hosszú nyílt *é* (= *ē*) hanggal gazdagodott”. Ebből a hosszú nyílt *é* hangból később bizonyos helyzetekben *é* fejlődött: *kéz* > *kéz*. Így lett a **szég* alakváltozathból is *Szég*. Itt mindjárt felvethetjük a kérdést, hogy miért nem következett be az *e* hang megnyúlása a *seg* térszínforma névben az egész nyelvterületen, miért csak bizonyos nyelvjárásokban? Erre nehéz feleletet adni. Mindenesetre feltűnő, hogy a nézetem szerint *ség*-nek olvasandó *Seeg* változat egy adatban sem szerepel összetétel tagjaként, míg a *seg* változat már a XIII. sz. közepétől kezdve az okleveles adatok szerint főleg összetételek tagjaként fordult elő és fordul elő a mai nyelvben is. Ebből levonhatjuk talán azt a tanulságot, hogy az összetételeknek nem csupán az eredeti jelentés megőrzése szempontjából lehet konzerváló szerepük, hanem az eredeti hangalak megőrzése szempontjából is éppen úgy, mint sokszor a formansokkal ellátott alakoknak.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a régi nyelvben volt egy 'monticulus, collis' jelentésű *seg* térszínforma nevünk, amelynek az Árpád-kor végétől kezdve egyes vidékeken szabályos hangfejlődéssel *ség* változata is élt s ezzel a változattal azonosíthatók az OklSz. *Seeg* adatai. Az 1751-ből származó *Szég* adat alapján megállapíthatjuk azt is, hogy a *ség* (*Ség*) alaknak volt egy **szég* (*Szég*) változata, amelyből szintén szabályos hangfejlődéssel *Szég* lett. A *ség* változatnak nyelvünkbeli való kiveszése összefügghet azzal, hogy a térszínforma-név önálló szóként való használatában korán elavult. Veszprém megyében legalább is a XVIII. sz. közepéig még élt önálló használatban a *Szég* változat, de azután ez a szó is ugyanarra a sorsra jutott, mint a *ség*.

Mindezek előrebocsátása után *seg* ~ *ség* térszínforma nevünk eredetének tisztázása szempontjából teljes figye met érdemelnek azok a vogul adatok, amelyeket LIIMOLA MATTI közölt a Virittájä 1947. évfolyamának 160. lapján egy szómagyarázat keretében. LIIMOLA a felsőlozvai nyelvjárásból feljegyzett énekekben MUNKÁCSI Vogul Népköltési Gyűjteményének IV. kötetében a 8., 84. és 148. lapokon a következő ritkán előforduló főnévre akadt: *säkwër*, **säkwër* 'orom, domb': *säkwër* 'orom', *zärp-säkwärä* 'nyiressel borított hegy orma', *säkwërkëm* 'dombocskám'. REGULY (vö. i. mű 84, 148) feljegyzéseiben a szót *šägur* és birt. sz. raggal *šägvärä* alakban találjuk meg. Ezek az alakok képzős alakoknak foghatók fel; az -*r* végzet ritka elhomályosult képző (vö. LIIMOLA i. m. 161). LIIMOLA az alapszót is megtalálta KANNISTO kézirat

anyagában: So. $\check{s}\acute{a}n\acute{a}u$ 'kukkula, kumpu, mätäs' (orom, domb, gyep- vagy mohdombocskák); FL. $\check{s}\acute{a}n\acute{a}k\acute{p}\acute{a}$: $m\check{a}\check{s}$. 'mättään tapainen kokouma' (gyepdombocskához hasonló kiemelkedés); AK. $\check{s}\acute{a}o\acute{z}$: \check{s} . - $p\acute{a}z$ 'epätäsainen paikka (tiellä)' (hepe-hupás hely úton); — $\check{s}\acute{a}n\acute{a}k\acute{p}\acute{a}n\acute{a}k\acute{p}\acute{a}$ 'epätäsainen, kuoppainen ja mättäinen (tie)' (hepe-hupás, gödrös (út) gyepdombocskákkal). — KANNISTO adataiban szóközépi $-nk\beta$ - mássalhangzó kapcsolatot látunk, a képzős alakokban viszont nasalis nélküli megfelelést. (Nasalis + homorgán pl. explosiva mássalhangzó-kapcsolat esetében ugyanilyen megfelelést látunk pl. a következő biztos példában AK. $t\acute{a}z\acute{a}l$, KK. $l\acute{e}z\acute{a}l$, FL. $t\acute{a}z\acute{z}\acute{a}l$ stb. 'Gerede, Gespräch' ~ AK. $l\acute{a}z$, KK. $l\acute{e}z$ 'Wort', plur. nom. AK. $t\acute{a}n\acute{z}\acute{a}t$, KK. $t\acute{e}n\acute{k}\acute{t}$ stb. (vö. KANNISTO, Vok. 104, FUF. XVII, 13). Magyarázatot kíván még az alsókondai $\check{s}\acute{a}o\acute{z}$: \check{s} .- $p\acute{a}i$ és $\check{s}\acute{a}n\acute{a}k\acute{p}\acute{a}n\acute{a}k\acute{p}\acute{a}$ adatokban az $\acute{a}o$ (labialis \acute{a}) hang. Ez LIIMOLA meggyőző magyarázata szerint másodlagos hang, eredeti \acute{a} hangból fejlődött az utána következő labiális magánhangzó hatására.

A szóban levő ritka vogul szót LIIMOLA a következő szókkal egyeztetette: osztj. AHLQV. É. $s\acute{o}n\acute{k}$ 'Berg, Hügel', STEINITZ Ni., Kaz. $s\acute{u}n\acute{k}$ 'Erdhügelchen', mdM. $\acute{c}o\acute{n}g\acute{a}$ 'Insel', észt $s\acute{u}n\acute{k}$, gen. $s\acute{u}n\acute{g}\acute{a}$ 'höherer Rasenhügel'. Ezek közül az osztják és a moksa-mordvin szót a m. $s\acute{a}g$ 'collis, monticulus, mons' térszínforma-névvvel egyeztettem (MNY. XLVI, 122) idevonva a vogul (MUNK.—SZIL.) $s\acute{a}z\acute{l}$ 'halom; Hügel' szót is, míg az észt $s\acute{u}n\acute{k}$ szót a magyar $s\acute{z}i\acute{g}e\acute{t}$, valamint a vogul MUNK.—SZIL. $s\acute{a}n\acute{k}w$ 'halom; Hügel', K. $s\acute{a}z\acute{w}\acute{e}n$ 'dombos, hügelig' és a cser. $s\acute{u}n\acute{g}\acute{a}$ 'Erdhocker, ein kleiner Hügel' szavak megfelelőjének magyaráztam (i. m. 122—123). A fentebb tárgyalt vogul szó ($s\acute{a}k\acute{w}\acute{e}r$ stb.) \acute{a} vokalisa miatt nem illeszkedik be azon mélyhangú szavak közé, amelyek hangalak és jelentés szempontjából egyaránt pontos megfelelői a magyar $s\acute{a}g$ szónak, ellenben azonosítható a magyar seg térszínforma-névvvel. A vogul alaki változatok \acute{a} hangja éppen úgy levezethető egy ugor elsőszótagbéli \acute{a} hangból, mint a magyar seg nyílt e hangja. Teljesen világos a vogul adatok és a magyar szó consonantizmusa is. A szóközépi vogul hangok — $-k$, $-g$, $-n\acute{a}k\acute{u}$ — és a szóvégi magyar $-g$ — fgr. $*-nk$ - mássalhangzó-kapcsolat szabályos folytatói. Ha a vogul adatokban a β a tőhöz tartozik, akkor ez a magyarban vokalizálódott, beleolvadt a tővégi magánhangzóba és azzal együtt elveszett. A vogul adatok szókezdő \check{s} hangja (MUNKÁCSI \acute{s} = \check{s} , vö. KANNISTO: FUF. VIII. Anz. 195) fgr. jésített affrikátára megy vissza s ugyanezen fgr. $*\check{s}$ -szabályos folytatója a magyar s - szókezdő hang is, mely a seg térszínforma-névben s hanggal váltakozott (vö. $Sz\acute{e}gh$). Meg kell jegyezni, hogy legalább is egy biztos esetben, a $s\acute{z}\acute{u}g\acute{y}$ szóban, a fgr. jésített affrikátának a magyarban sz -a folytatója (vö. PAASONEN, Beitr. 152, 226. sz.).

Mivel a magyar $s\acute{a}g$ és seg térszínforma-nevek consonantizmusa és jelentése tulajdonképpen teljes azonosságot mutat, fel kell vetnünk a kérdést, vajjon nem ugyanazon finnugor szó ugorkori alakpárjáról van-e szó, amelynek mélyhangú folytatója a magyar $s\acute{a}g$, vog. $s\acute{a}z\acute{l}$, magashangú folytatója pedig magyar seg , vogul $s\acute{a}k\acute{w}\acute{e}r$ stb. Ezt a kérdést nem lehet eldönteni addig, míg nem tisztázódik, hogy a vogul $s\acute{a}k\acute{w}\acute{e}r$ stb. szóban a w (β) hang a tőhöz tartozik-e vagy pedig képző, és nem tisztázódik a magyar $s\acute{a}g$ és a vogul $s\acute{a}z\acute{l}$ adatok magánhangzójának (ugor rövid illabialis $a?$) a többi finnugor megfelelő o hangjához való viszonya.

A finnugor nyelvek térszínforma-nevei nem igazolják Lőrinczének azt a feltevését, hogy a finnugor nyelvekben szépszámmal lehetne találni testrésznévből alakult térszínforma-neveket. Ilyen névátvitelek vannak ugyan az egyes nyelvekben, de számos jó etimológia azt bizonyítja, hogy az uráli nyelvek ősi térszínforma-nevei eredeti jelentésük szerint is térszínforma-nevek. Ilyen — mint kimutattam — a *mál* (MNY. XLVI, 120—122) és ilyen a *seg* is.

N. SEBESTYÉN IRÉN

Magyar út

Út szavunk első etimológiája KLAPROTHÓL származik. KLAPROTH Asia Polyglotta című művében az osztják-szamojéd *uät* 'Weg' szó mellé, mint a szamojéd szó megfelelőjét, odajegyezte a magyar *út* szót is (vö. DONNER KAI, MSFOU. XLIV, 146). HUNFALVY és BUDENZ (vö. GYÖRKE, MNY. XL, 13) után HALÁSZ foglalkozott az *út* szó eredetével és kimutatta az *út* jurák-, tavgy-, jeniszei, osztják-szamojéd és kamasz megfelelőit (NYK. XXIV, 455). TOIVONEN (Virittäjä 1918, 82—83) a szamojéd megfelelők közül törülte a tavgy *noaja* 'Weg' és a kamasz *adē* adatot s a jurák-, a jeniszei- és az osztják-szamojéd megfelelők mellett a magyar szót egybevetette még a lpN. Friis *vuottet*, *vuotam* 'vestigia animalium videre, investigare stb.', *vuottat* 'tantum nivis ut vestigia ingredientium et ferarum conscipi possint' stb. L. *vuotte*-*spüren* szavakkal, amelyekkel már BUDENZ (NYK. VII, 36) is egyeztetette a magyar szót. Ide vonta még TOIVONEN a finn Lönnr. *vuottaa* 'följa efter, gå efter spår, uppspåra' stb., *vuottua* 'visa spår, röjas, komma i sigte' szavakat is.¹ MESKÓ és PAIS (MNY. XXXVII, 193—194) az *út* szót az *úszik* ige *út*-tövével kapcsolta össze. PAIS szerint az *út* eredeti jelentése 'vízen való utazás' lehetett.

GYÖRKE JÓZSEF a Magyar Nyelv XL. évfolyamának 13—16. lapjain új szempontból magyarázta az *út* szónak a — már HALÁSZ etimológiájában is szereplő — jurák-, tavgy-, jeniszei-, osztják- és kamasz-szamojéd szavakhoz való viszonyát.

Mielőtt rátérnék GYÖRKE nézetének ismertetésére, szükségesnek tartom a rendelkezésünkre álló szamojéd adatok közlését: Jur. SCHRENK 432 *ǰuu* 'Weg' (vö. DONNER KAI i. m. 84), CASTR. *u'*, gen. *ud* 'Weg, Spur', *udau* 'folgen' (trans.), *udärpiu*, *udorjadm*, *udondadm* (intr.), *udorjadm*, *udundadm* 'einen Weg machen', BUD. *u'* 'út': *un* (*udn*) sg. dat., SPROGIS (mscr.) Kan. *ud* 'Spur', *udumbes* 'folgen, verfolgen, die Spur verfolgen', LEHTISALO (MSFOU. LVI, 23) O. *u'*, Kis., Nj., S. *u'*, P. *u'*; Jen. CASTR. B. *u'*, gen. *udo* 'Weg', Ch. *wi*, sg. abl. *wi'oro* id.: O. KLAPR. (vö. DONNER KAI i. m. 146) Tym *uät*; CASTR. N. *watt*, *watte*, Jel., Taz, Kar. *vuette*, B. *muette* 'Weg, Spur', DONNER KAI (Anl. lab. 78) O., Tym *uad'* 'Weg', *uadndac'* 'gehen, wandern, sich umhertreiben', KTym *uad'* 'Weg', KTaz *uät'*, ATaz *uät'*, N. *uät'* Vj. *uat*, FTaz *muätta* id.: Kam. CASTR. *adē* 'Weg, Heerstrasse', DONNER-JOKI *ä'dži*, *a'd'e*, *ä'tši* *ä'tä* stb. 'Weg; Spur; Fuss-spur; Runzel'. Ezekben a szamojéd adatokban a szókezdő *n*, *u*-, *m*- (< β) másodlagos hangok (DONNER KAI, Anl. lab. 79).

¹ TOIVONEN később (Commentationes Inst. Fennougrici XVI, 176—177) a lapp szónak LEHTISALÓTÓL származó etimológiáját fogadta el, tehát a lp. szót elválasztotta az *út* szótól és a sam. megfelelőktől. F. *vuottaa* > lp.

Ebbe a szamojéd szócsaládba sorozta még HALÁSZ és GYÖRKE a tavgy *noaja* 'Weg' szót is, amely GYÖRKE felfogása szerint *-ja* képzős származékszó a *noa-* alapszóból. GYÖRKE-nek egész elgondolása voltaképpen ezen a tavgy adaton épül fel. Ha a tavgy szóban a *-ja* végzet képző és „ha... a tavgy *noaja* 'Weg' szó képző nélküli töve csupán *noa-* (< *nu-*) s ez azonos a többi nyelvjárásbeli alakok első tagjával: *nu-*, *u-*, *wa-* stb., akkor a többi nyelvjárás mai szavai szintén csak képzettek lehetnek. Közös képzőelemük, véleményünk szerint, a ma is élő uráli eredetű *-t*. névszóképző" (i. m. 16. l.). GYÖRKE felvetette a kérdést, vajjon fenntartható-e ezek után a magyar *út* és az egytagú szamojéd szavak (*nu-*, *u-*, *wa-* stb.) egyeztetése. Véleménye szerint a lapp és a finn adatokat ki kell zárni az egyeztetésből, de fenn kell tartani továbbra is a magyar *út* és a szamojéd szavak összetartozását azon az alapon, hogy a réginyelvi *utu* és a mai magyar *út* is származékszó egy — a sam. *nu-*, *u-*, *wa-*, *wue-* stb. tőnek megfelelő — *ū-* tőből. A magyar *-tu*, *-t* végzet pedig GYÖRKE magyarázata szerint egy uráli, valószínűleg **-tt*. képzőnek a folytatója. A szamojéd adatokban mutatkozó szóvégi Jur. ' *-t*, *-d*, Jen. ' *-d* ~ *-r*-, O. *-d*, *-t*, *-tt*, Kam. *-d* elem pedig uráli **-t*., esetleg **-tt*. képzőre mehet vissza.

Vajjon valóban képző-e a jurák 'adatok', *-d*, *-t*, a jensiszei-szam. adatok', *-d* ~ *-r*-, az osztják-szam. adatok ' *-t*, *-t*, *-tt*, *-tte* stb. és a kamasz adatok *-de*, *-la*, *-lš* stb. eleme vagy pedig ezek az elemek a tőhöz tartoznak?

Mielőtt erre a kérdésre feleletet adnék, nézzük meg, hogyan vált egytagúvá a szamojéd nyelvekben a magyar *víz* (*vize-*), f. *vesi* (*vete-*) stb. szónak megfelelő szó: Jur. *ji'*, Knd. *wit*, BUD. *ji*, *jid*, acc. *jid-m* (CASTR. mscr. *jid-mea* 'Schenke', eig. 'Wasser-Zelt', *jid-jeru* = Wasserherr, d. h. 'Wassergeist'); T. *bē'*, gen. *beda-n*; Jen. B. *bi'*, gen. *bido'*, Ch. *bi'*, gen. *biro'*, O. N., B., Taz. Kar. *üt*, *öt*; — K. *bü*; Koib. *bu*; (Atl.) *by*; Mot. *bu*; Taigi *bu*. Figyelembe kell vennünk a szamojéd szó igei származékait is: Jur. *jide-rñādm*, (Knd. mscr.) *witerngam*, *witengū*, *witejeu*, *witengatm*; BUD. *jiderga-*, REG. *ituwarta-* 'trinken' (Wasser); T. *bed'am* 'trinken', Jen. B. *bidi-bo*, Ch. *biri-bo*; O. *üte-mban* stb.; — K. *bit-lām*, Koib. *bit-lia*, (Atl.) *bit-lja* stb. stb. (PAASONEN, Beitr. 72, 129. sz.). A tővégi magánhangzó lekopása után a nominativusban a jurák bizonyos nyelvjárásai és az osztják-szamojéd nyelv kivételével az eredeti szóközépi **t* is elveszett ebben a szóban. Az eredeti szóközépi hang megőrződött tehát a jurák bizonyos nyelvjárásaiban, az osztják szamojédban és megjelenik azokban a nyelvekben, amelyekből ragozási paradigmák állnak rendelkezésünkre, bizonyos esetragos alakokban. A rendelkezésünkre álló adatok szerint megőrződött az eredeti szóközépi hang a szó igei származékaiban.

A *víz* megfelelőihez hasonlóan vált egytagúvá pl. a 'sátor' jelentésű szamojéd szó is: Jur. *mea'* 'Zelt' (sg. gen. *mead*, plur. gen. *meado'*, sg. acc. *meadm*, plur. acc. *meado*); T. *ma'* id., sg. locat. *mata-nu* 'zu Hause'; O. N *māt*, *mat*, FO., Č. *muat* 'Zelt'; — K. *ma'd* id. (Atl. *matn* 'Haus'); Koib. *mat* 'Haus, Jurte' (Atl. *mač* 'Haus'); Mot. *men* 'Haus, Jurte', PALL. МЯТЬ 'ДОМЪ' vö. KLAPR. *medn-ugol* 'Wand', Taigi *met* 'Haus'. Vö. még Jen. (Atl.) „Manga-seja“, „Turuchansk“ *mä* 'Haus'. A szamojéd szónak finnugor megfelelője is van: cserB. *məot* 'Familie, das Haus Jemandes'. (PAASONEN, i. m. 301; vö. még WICHMANN: FUF. XIV, 92—93.) Az északi-szamojéd nyelvek

bizonyos ragos alakjaiban fellépő *-t*-, *-d*- és a déli szamojéd adatokban megőrződött szóvégi *-t*-, *-d* tehát ebben a szóban is a tőhöz tartozik.

Ha végignézzük LEHTISALO Über die primären ururalischen ableitungssuffixe (MSFOu. LXXII) c. művének szamojéd adatait és ha összehasonlítjuk a víz szamojéd megfelelőit az igei származékokkal, akkor arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a képzők nem kopnak le a szamojéd nyelvekben a szó végéről, ellenkezőleg a képzőknek konzerváló hatásuk és szerepük van, így a magyar *út* szamojéd megfelelőinek igei származékjaiban az igeképzők leválasztása után megkapjuk a teljes főalakokat: Jur. *udu*-, *udo*-, *uda*-, Jen. *udo*-. Az *út* szó osztják-szamojéd megfelelőiben az eredeti szóközépi hang szabályosan megmaradt. Megőrződött a szóközépi hang a kamasz adatokban és megőrződött a magyarban is.

A kérdés most már az, hogy mi volt az eredeti szóközépi hang ebben az uráli szóban? Az osztják-szamojéd adatok alapján lehetne egy eredeti **-t*-hangból kiindulni (vö. a magy. *víz* megfelelőit), de ezt a gondolatot el kell vetnünk, mert a **-t*-nek a magyarban *-z*- (<**-δ*-) a folytatója. Kiindulhatnánk egy szóközépi geminátából is, a szóközépi **-tt*-hangnak a magyarban szabályosan *-t* felel meg (vö. *lát*, PAASONEN, i. m. 74, 133. sz.) s erre a hangra visszavezethetők vannak az osztják-szamojéd adatok szóközépi, illetőleg szóvégi hangjai is. Ellentmondanak mégis ennek a feltevésnek a jenszei-szamojéd adatok szóközépi hangjai (vö. PAASONEN, i. m. 74). Van azonban egy harmadik lehetőség. Kiindulhatunk egy uráli **-tk*- mássalhangzó-kapcsolatból, amelyre nagyon kevés világos példánk van. Ilyen a magyar *tat-hal* 'Tinca vulgaris', vog. (metathezissel) *tāxt* 'compó; Cyprinus tinca' cser. Troick. *toto*, B. *tātā* 'Schleie', mdM. *tutka* 'Schleie', E. *tutka* 'Quappe'; — szam. O. KO. *toto*, C., FO. *tötö*, K. *tutto*, NP. *tuttu*, B., Taz, Kar., *tut*, N. *tod* 'Karausche', KLAPR. „Laak“ *tuth* id., PALLAS (Zoogr. III, 297) „ad Narym et Ket fl.“ *tudo* id. (PAASONEN, i. m. 67, 117. sz.). A magyarban és az osztják-szamojédban — amelynek a vallomása nagyon fontos — éppen olyan megfelelést látunk ebben a szóban, mint az *út* szóban és osztják-szamojéd megfelelőiben. A kamaszban a **-tt*- és a **-tk*-megfelelés úgy látszik éppen úgy összeesett, mint az osztják-szamojédban (vö. PAASONEN, i. m. 74, 67). Az *út* szó kamasz megfelelőiben — ha a kamasz szó idetartozik — a *-d*-, *-t*-, *-š*- stb. másodlagos hang: *-d* > *-d*-, *-t* > *-t*-, *-š* stb. Ilyen eredeti **-tk*- folytatóit látjuk a következő összetartozó szavakban is: magyar *tat*(fa) 'Querholz', lpK. *tolko* 'costae sive statumina cymbarum et navigiorum, vog. KANN. AK., KK. *toxt*, FK. *toxt*, AL., KL. *toxt*, So. *tōšt* stb. 'Querholz des Kahnes'; osztj. PATK. *togot* '? tatfa; a ladik keresztfája; ? Querholz im Boote', É. PÁPAY *tāxtan*, *toxtan* 'keresztpántos, querleistig', KARJAL. — TOIVONEN FD. *tōγāt*, pl. *tōχtāt* 'dünnes Querholz, Leiste im Boot', VK., Lirk. *tōγāt* stb. 'Querleiste des Einbaumes' stb. (WICHMANN: FUF. XIV, 110—111, ITKONEN E.: Virittäjä 1944, 363).²

Ezek előrebocsátása után már nem szorul magyarázatra, hogy miért egyeztetem a magyar *út* szót és szamojéd megfelelőit azzal az osztják szóval, amelyet KARJALAINEN — TOIVONEN szótárában találtam meg: FD. *ōγāt* 'Landenge, Weg, aufdem die Boote über eine Landspitze gezogen wurden'; *riDōγāt*

² Egy **-kt*-esetében a magyarban szintén *-t* megfelelést látunk, az osztj.-szam.-ban és kamaszban ellenben megmaradt az eredeti **-kt*-, vö. TOIVONEN: FUF. XXI, 125; PAAS. i. m. 68, 118. sz.

id.; Kr. $\bar{o}\hat{z}\hat{a}t$, V. $\bar{o}\gamma\hat{a}t$ = FD.; Vj. $\bar{o}\gamma\hat{a}t'$; $m^2\gamma\bar{o}$. id.; $\bar{o}\gamma\hat{a}m'$ (sg. I. sz. birt. sz. raggal); $k'ol\bar{i}u\bar{o}$. 'saukontie vedestä maalle' (a vidra útja a vízből a szárazföldre). VK. $\bar{o}\gamma\hat{a}t'$, Vart. $\bar{a}\gamma\hat{a}t'$? Likr. $\bar{a}\gamma\hat{a}t'$, Mj. $\bar{o}'\hat{a}t'$, Trj. $\bar{o}'\hat{a}t'$, pl. $\bar{o}\gamma\hat{a}t'$ = FD., Ni. $\bar{u}\gamma\hat{a}t'$, Kaz. $\bar{o}\gamma\hat{a}t'$ O. $\bar{o}\gamma\hat{a}t$ = FD. FD. $\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{a}\bar{r}\bar{o}\gamma\hat{a}t$, Kr. $\bar{u}\bar{u}\bar{t}\bar{a}\bar{r}$ $\bar{o}\hat{z}\hat{a}t$ 'Weg des Fischotters über eine Landzunge: Kaz. $\bar{u}\bar{o}\bar{u}\bar{t}\bar{r}\bar{r}$ $\bar{o}\hat{z}\hat{a}t'$ 'Weg des Fischotters (zwischen benachbarten Gewässern', Vö. még $\bar{o}'\hat{z}\hat{a}t\bar{e}t\bar{a}$, $\bar{r}\bar{i}t\bar{o}$. 'das Boot über eine Landenge ziehen', Vj. $\bar{o}\gamma\hat{a}t'$, $\bar{r}\bar{i}t\bar{n}\bar{a}$ $\bar{o}\gamma\hat{a}t'$ id. (osztj. $-\gamma t$ < $-\bar{t}k$)

A szamT. *noaja*, amelyen GYÖRKE elgondolása felépül, kizárandó a magyar *út* osztj. $\bar{o}\gamma\hat{a}t$ stb., szam. ηu stb. családjából, mert a tavgyban az eredeti $*-t$, $*-tt$, $*-tk$ - megőrződött (vö. PAASONEN, Beitr. 72, 74, 69) s így a tavgy adat — akár *-ja* képzős származék, akár tőszó — nem tartozhatik ide. A magyar *út* tehát ősi, vadászati műveltség szó nyelvünkben. A szó eredeti jelentése — mint azt az osztják és a szamojéd megfelelők egybehangzóan bizonyítják — 'állat nyoma' volt. Ebből származott a vízi közlekedésre vonatkozó és végül az általános értelemben vett 'Weg' jelentés.

N. SEBESTYÉN IRÉN

Obi-ugor és szamojéd szómagyarázatok

I. vog. *rāti* 'út, csap'

A vogul MUNK. B. *rāti* | AL. K. *rāti* | KL. *rēti* | KL. K. *roati* 'út, csap' származékai: AL. *rōtpenti* 'klopfen' | B. *rātili*, *rātilāli* 'verdes', *rātiltaxti* 'verődik' (SZILASI, Vog. szój. 106); CSEERNY. *ratunkve* 'БИТЬ', szárm.: *ratoblankeve* 'прибивать' (Kratk. mansz.-russzk. szlov. 94) szó megfelelője az osztjából a következő alakban mutatható ki: PATK. I. *ratēn* 'kopogó, klopfend, polternd, klappernd', *ratēn sei* '(klappernd-geräusch), gepolter' (Irt.-osztj. szój. 125), PAAS K. *ratān*: *r. saēātāt narītat* 'mit getrampel laufen' (Ostj. Wb. 199). Az osztják szó az $-n$ deverb. melléknévképzővel van képezve (vö. *nēlan* 'gefrässig' < *nēl-* 'schlucken', *načan ves* 'nevető arc' < *nūvol-* 'nevetni', *jontan ves* 'játszó arc' stb. LEHT., Abl. suff. 141) egy $*rat-$ igetőből, mely még $-\gamma$ -frequentatív képzővel kapcsolatban is állhat: PAAS. K. *ratyam* 'poltern, trampeln' (Ostj. Wb. 199); a képzőre vö. LEHT. i. m. 358 Az irtisi osztjában még ilyen igealakok találhatók: *ratēnedem*, *ratēnetem* 'kopogni, topogni, poltern, trampeln' (Irt. osztj. szój. 125). Ez az alak a *ratēn* melléknévből származott a $-t$ -denom. igeképzővel (vö. *nemat-* 'nennen' < *nēm* 'name', *lāt-* 'atmen' < *lāl* 'atem' stb., I. LEHT. i. m. 291). A t magánhangzók közötti helyzetben zöngésülhet az osztjában (vö. még: ósur. $*t$ verbum mom., inch. deverb. képző > osztj. $-dā-$, $-ta-$, i. m. 302). Ebben az osztják nyelvjárásban a 'poltern, trampeln' jelentésű ige azért alakult a *ratēn* melléknévből, mert az alapige ($*rat-$) kihalt. — A *ratyam* és *ratēnedem*, *ratēnetem* alakok esetleges egymásrahatása következtében keletkezhetett a PAAS. *ratyatam* 'poltern, trampeln' szó (Ostj. Wb. 199).

Az obi-ugor nyelvekben előforduló szó minden bizonnyal az uráli korból származik, mert megfelelője van a jurákszamojédban: tundrajurák CASTR. *lādau*, *lādāu* 'schlagen, klopfen', szár.n. *lādorpiu* 'ich klopf', *lādorrau* 'durch-

klopfen', *lādieibteu* dem., *lādhaljau* moment. (Sam. Wz. 16), erdei jurák LEHT. Lj. *rātīē* 'er schlägt' | Kisz. *rātīē* (*rātīη*) id. (Abl. suff. 66).

A szó a három nyelv tanúsága szerint ősur. szókezdő *r- mássalhangzót tartalmazott, mely már az ősszamojédban *l-lé vált (I. PAASONEN, Beiträge 48), s ezzel magyarázhatók a tundrajurák l- kezdetű alakok. Az erdei jurákban azonban az ősjur. *l (< *r- és *l-) kezdetű szavakban l > r változás ment végbe, s ez később oly általános lett az erdei jurákban, hogy a jövevény-szavakra is kiterjedt. A jurák l ~ r váltakozásra vö.

tundrajurák l		erdei jurák r
LEHT. O. <i>tōhōmb'ā</i> 'kochen' ~		Lj. <i>rohōmtāt^N</i> (Vok. Jur. 20)
LEHT. O. <i>tāmtūi</i> 'schwarzbeere' ~		Nj. <i>rīmtū'k</i> (i. m. 46)
LEHT. Szj. <i>tētū</i> 'dick' ~		Nj. <i>rīē'tu</i> (i. m. 48)
CASTR. <i>lak</i> 'schnell' (Sam. Wz. 16) ~		LEHT. Kisz. <i>ra'k</i> 'kurz' (időről) (Jur. Volkslicht. 417)
CASTR. <i>leabtādm</i> 'herabhängen' ~		LEHT. Maik. <i>rīēptōmō</i> 'hängt herab' (Jur. Volksdicht. 141)
(Sam. Wz. 17)		
LEHT. O. <i>lātto</i> 'Fussbodenbrett' ~		Maik. <i>rā'tto</i> (Jur. Volksdicht. 145)
(Renntierz. 43)		
LEHT. M. <i>tū'jē</i> 'Russe' (Jur. ~		Maik. <i>ru'ssā²</i> (i. m. 140)
Volksdicht. 579)		
CASTR. <i>lamba</i> 'Schneeschuh' ~		LEHT. Kisz. <i>ram'paj</i> (Jur. Volksdicht. 607) stb.
(Sam. Wz. 17)		

Mivel a szó az obi-ugor és jurák-szamojéd nyelveken kívül más finnugor és szamojéd nyelvből egyelőre nem mutatható ki, az a lehetőség is fennáll, hogy az obi-ugor és jurák szók nem rokonsági, hanem kölcsönzési viszonyban állanak egymással. Ezt azonban csak akkor lehetne véglegesen eldönteni, ha a szó forrása valamely idegen nyelvben kimutatható lenne.

2.

vog. AK.-*χāt* 'schmalz'

Vog. KANN. AK. (*pāl*)*χāt* | KK. (*pāl*)*kāt* | FK. (*pāl*) *kāt* | P. (*peēt*) *kant* | FL. (*pāl*)*χant* | Szo. (*pal*)*χand* '(ohren) schmalz' (WogVok. 69) ~ osztj. PAAS. K. *χant* 'korvarasva; ohrenschmalz' | J. *kōnt* (-ām), *pe₁* — *k₁* id. A hangalaki és jelentésbeli egyezés világos. Érdekes jelenség a vog. AK, KK, alakok denazalizációja, de nem egyedülálló, vö. *χūrmit* 'harmadik' ~ osztj. *kūamat* fi. *kolmante-* || vtj. *kuiūmeti* || lpK. *koalmant*, *koalmat* (NyH⁷. 40—1), továbbá pl.: *kēd* : *ēēn* — *kēd* 'kleiner Nebel' ~ m. *kōd* || szam. T. *kinta* 'Rauch' | Motor. *kiundu* id. | Taigi *kūndo* id. (Beitr. 88).

3.

vog. TJ. *nəχ* 'halmknoten; stockwerk'

A jelentések elburjánzása szempontjából figyelemreméltó a köv. etimológia:

vog. TJ, TČ. *nəχ* | AK. *nāχ* 'halmknoten; stockwerk', *nākt* (plur.) | KK. *nāχ*, *nākt* | FK. *nāχ* | P. *nəχ*, *nēkt* | ÉV. *nāχ* | FL. *nāk* | Szo. *nāk* (WogVok.

136). MUNKÁCSINÁL a köv. alakokat és jelentéseket találjuk: *É. nak* | *KLV. nāk* | *R. nāz* (VNGy. II, 672). Jelentései: 1. 'íz, tag'; *kāt-n.*, *la 'il-n.* 'kéz íze, láb í.' (u. o. I, 273); 2. 'fok'; *zānyēltēp-n.* 'lépcsőfok' (u. o. II, 620); 3. 'ok'; 4. 'végzet'; 5. 'bűn, kárhozatos vétség'. SZILASI vogul szójegyzéke 4 külön szónak veszi:

1. *nak*: 1. 'fok; stufe', 2. 'vég; ende', 3. 'íz, tag; glied', 4. 'rét; falte'; *T. noz.* vö. *nāk*.

2. *nak*: *pilä nakä šunin tüw* 'bogyó termésében bő nyár', *pilä nakin tüw* 'bogyó érlelő nyár'.

3. *nak* 'vétség; vergehen, baj; mühe, plage'.

4. *nāk* 1. 'lépcső; stiege'; 2. *sāt nākpä näkin kwolkē* 'hét szobájú szoba (ill. hét tagú) házacská; ein häuschen mit sieben zimmern, d. i. abteilungen'.

Kétségtelen, hogy a KANNISTO közölte alakok és a SZILASI által négy helyen tárgyalt négy szó etimológiailag ugyanaz. Eredeti jelentésük bizonyára a konkrét 'íz, tag' volt. Ebből magától értetődően lehetett egyrészt 'vég', másrészt 'fok' és ebből 'lépcsőfok', majd 'stockwerk'. Az 'ok, végzet, baj' vétség' jelentéseket a 'vég'-ből lehet levezetni, és pedig úgy, hogy ezek közül legeredetibbnek, közvetlenül a 'vég'-ből keletkezettnek gondoljuk a 'végzet' jelentést. Ilyen fejlődés érthető, hiszen a magyarban is a 'vég' és 'végzet' összefüggének egymással. A végzet természetesen 'baj' is egyúttal, a 'baj' pedig nem áll messze a 'bűn'-től, amely a 'kárhozat szerző vétség'-hez vezet. Az 'ok' jelentés magyarázata a következő: a 'végzet', azaz 'előre meghatározott sorsunk' elől senki, ki nem térhet, ez az ok a mindennek, ami életünkben történik. A 'végzet' és 'ok' így a primitív ember elképzelése szerint egy és ugyanaz. A KANNISTO-féle 'Halmknoten' az er. 'íz, tag' jelentésből magyarázandó. A 'Halmknoten' alapján pedig érthető a SZILASI második *nak* szavának jelentése. SZILASI pontos jelentést nem ad ugyan, csak két példamondatot közöl, de ezek alapján a 2. *nak* szónak 'a növény szára, ill. termése' jelentést tulajdoníthatunk, ami a 'Halmknoten' értelmezéséből folyik.

Ezekután — hogy tisztáztuk a vogul változatok egymásközi helyzetét — rátérhetünk arra, hogy a vogul szónak az osztjákban is van megfelelője: *PATK. K. nēg, nēv* | *KK. nōv* 'ág; zweig, ast' | *C. neu* | *AS. nouz* | *FS. noz* | *ÉO. nū, nuw*; *PAAS. K. nōv* 'ast, zweig' | *J. nōw* (*nōwām*) id, *nōwā*; 'oksainen; ästig'; *nōk k̄η* id.

A hangtani megfelelés szabályos. Az osztják -*u*-, -*w*' er. **k*-ra megy vissza. Eire vall a *J. nōk k̄η* adat, valamint a *PATKANOV* által idézett *K. nēg* | *AS. nouz* | *FS. noz* alakok.

4.

vog. *KK. kβarsp* 'birkenrinde'

KK. kβarsp | *P, ÉV, DV. kūršp* | *FL. kūrššip* | *Szo. kūrššib* 'von mo-schem birkenstamm gezogene zylinderförmige birkenrinde'; (*P, ÉV, DV.*) 'köcher' (*WogVok. 157*). Összetett szó, amelynek első tagját a mai vogulban *kēr* alakú, s 'fakéreg, kéreg' jelentésű szó alkotja. Az osztjákban megtaláljuk a megfelelőjét *PAASONEN* szótárában: *K. qār* 'koivussa vihreä kuori; grüne

birkenSchale' | J. *wästa kär* id. Ugyancsak PAASONENNél *nöt* címszó alatt találjuk: J. *ñät-kuri* 'puinen viini; köcher aus holz'. PAAS. az osztj. szót kérdőjellel ellátva a vog. AHLQV. *kerep* 'schale' || votj. *kír, kur* || fi. *kuori*¹ szavakkal hasonlítja, egyszersmind utal a szó K. *kär* '(puun)kuori, rahka (haavan päällä); rinde (des lammes), schorf (auf der wunde)' | J. *kär* (*kürəm*) id. változatára. Lehetséges, hogy az obi-ugor szó rokonságban áll a m. *k é r e g* szóval. Az AHLQV. adatban a vogul *kér* alapszó származékát kell látnunk. (Máskép: TOIVONEN i. h.; BUDENZ MUSz. 18; SZINYEI NyH⁷, 49).

Az összetétel 2. tagja a MUNKÁCSI által Szó. dialektusban lejegyzett *sáp* (BUD. P. *šáp*, L. *šoap*, MUSz. 323) lehet, amelynek jelentése: 1. 'rothadt, porlódott', 2. 'fatörmelék' (VNGy. II, 693), 3. 'a fának rothadt, porhanyós törmeléke' (ГЛУБЕ), pl. *äyit-sáp, pi'gå-sáp* 'az a fatörmelék, melyet pelenka és párna helyett a csecsemő gyermek alá tesznek s melyet midőn már nem tiszta, mindig a bölcsőből kidobálnak s frissel helyettesítenek.' (i. m. II, 452). Ezzel a szóval szerintünk rokonságban áll, de tőle ma már divergens hang- és jelentéstan fejlődés útján elvált a KL. *šáp* | B. *sap* 'ágas karó' jel.-ű szó is (l. SZIL., Vog. szój.).

5.

vog. TJ. *βākā' rāšm* 'schlüsselbein'

A címszó P. alakváltozata *βixrəlušm* 'schlüsselbein'. Szintén összetett szó, amelynek mindkét tagja elhomályosult összetétel ill. az 1. kontamináció. Az összetétel 2. tagja nem más, mint a T. *lōšém* 'csont; bein' (~ B. *lusém* 'szálka; gräte', v. ö. NyK. XXII, 49). Ez a vogul szó szintén elhomályosult összetétel, v. ö. osztj. PAAS. *tōw-sòm* 'luut; bein' || vtj. *l -sòm, lü-šüm* 'haut und bein, alles zusammen, was im menschl. od. tierischen körper kompakt ist' (l. PAAS. osztj. szótárában *sòm* címszó alatt). Kompozitum voltát már BUDENZ észrevette, s szerinte a 2. tag talán = vog. *sām* 'darab' (MUSz. 705).

Az összetétel első tagja valószínűleg kontaminált alak, mégpedig a köv. két szó kontaminációja: 1. vog. AHLQV. *vain, vägin*, MUNK. FSzó. *väyén* | FL. *vä'in* | K. *vänē* 'váll; schulter' ~ osztj. PAAS. *van* (fl) | J. *vän* (*vänäm*) 'olka, olkapää; schulter, achsel' és 2. a vogulban ismeretlen, de az osztjából *tänkər* alakban, hasonló jelentéssel kimutatható és feltehetőleg a vogulban is hasonló alakban és jelentésben megvolt szó, az előbbinek parallel szava (l. PAAS., S-laute 82).

Elképzelésünk szerint tehát a fent közölt 'váll' jelentésű *väyən* stb. szók hangalakja az osztjából *tänkər* alakban kimutatható, s a vogulban is valószínűleg megvolt szó hangalakjával keveredett. A kontamináció a szó belsejében valószínűleg nazalíst is tartalmazhatott (**βänkər*), s ha így volt, akkor a szó később denazalizálódott.

A jelentésfejlődésre analóg példa az osztjából kínálkozik, ahol a J. *vän-nōw-lōw* alakú összetétel 'schlüsselbein' jelentésben szerepel (PAAS.).

Bp. 1945. VII. hó.

Hajdú Péter

¹ TOIVONEN a vogul 'kérög' jelentésű szót a finn *keri* -vel 'die innere birkenrinde' azonosítja (Vir. 1948, 78 l.).

SZÓMAGYARÁZATOK

1. Pacal

A *pacal* 'nagyobbféle vágómarhák, nevezetesen ökrök, tehenek béle, melyet elkészítve eledelül is szoktak használni' (CzF.). A SzófSz. bizonytalannal eredetű szavaink közé sorolja. Első köznévi adat 1643-ból COMENIUSnál: „Az étel az állatoknál először a kérős gyomorban, osztán a nagy kövér hurkában, temérdec bélben, *paczalban* által megyen“ (Jan. 51., NySz.). A népnyelvben országosan használt szó. Veszprém m.-ben *pacá* „birkapaczá, marhapaczá“ (Nyr. V, 522), Sopron m.-ben *pacó* 'kockás tészta' (Nyr. II, 560). Közép-Baranyában *paczó* 'böndő, gyomor' (Nyr. III, 327), Eszék vidékén: „majd íres lesz a *paczónk*, még ennyi ruhát kiverjünk“ (Nyr. VIII, 44) és Vas m.-ben *paczó* 'túrós tészta' alakban és jelentésben járja (MTsz.). Nyilvánvaló, hogy eredeti jelentése a 'böndő, gyomor' s tészta csak azért vitték át, mert azt is olyan hosszúkas, vékony szeletekre metélték, mint a pacalt. A Szamosháton csak eredeti jelentésében használatos: „*pacal* *pacäl* (-t, -ja) fn. 1. 'szarvasmarha böndője', 2. 'zsírmirigyes hártya a sertés gömböcén“ (SzamSz.). *Pacalos* 'mészáros, mészáros-legény, mészáros-inas' Abauj m.-ben (MTsz.), *pacalos* hasas, gúnyszó (Nyr. XXXVI, 398. NyF. X, 26, 60). A szót MELICH az osztrák-bajor *patzel* 'apró összecsomósodás', *batz* 'tapadós anyag' (Nyr. XXIV, 350; DÖLw.)-ból magyarázza s így német eredetűnek mondja. Helyesen jegyzi meg BÁRCZI (SzófSz.), hogy ez a „származtatás sem jellem hangalak szempontjából nem kielégítő“.

Nézetünk szerint a szó szorosan hozzátartozik másik változatához a *pucor*hoz. *Pucor* 'gyomor, vastag bél, különösen a disznóknál' (CzF.). *Pucor* (alakv. *puor* Pest m. Kócsér Nyr. XXVI, 188) Kiskúnhalason, Csongrád m.-ben, Eger vidékén, Vácott, Nógrád m.-ben 1. 'gyomor, kül. sertés, marha v. ló gyomra', Csongrád m.-ben 2. 'disznósajt', Cegléden 3. 'egészséges, jó étvágyú gyerek' (MTsz.). A szó eredetét MARIANOVICS MILÁN a szlovák nyelvben véli felfedni s innen való kölesönzésnek tartja: *puor* 'gyomor' [palóc] < tót *puor* ua. (Nyr. XLIII, 17). Összevetése épügy hibás, mint MELICHÉ, mert a szót csak egy kis nyelvterületről tudja kimutatni, ahová — éppen fordítva — csak a magyarból kerülhetett, mert hiszen más szláv nyelvterületen a szó ismeretlen.

Szavunk valószínűleg ugor eredetű: oszjtj. *püt*: (Ni.) 'dickdarm, mastdarm (des viehes, wahrsch. auch des menschen)'; Kaz. *pütü* 'dickdarm, mastdarm (des renntiers); ein länghliches sack im bauch, in der nähe des magens (wird umgekehrt, gewaschen, mit fett gefüllt und gekocht)' (KARJ: OstjWb. II, 765/a.)

Nyilvánvaló, hogy a szó töve *püt*. A tőhangzó: *u* a magyarban részben az eredeti állapotot tükrözi (*puor*), részben a megfelelést mutat (*pacal*; hasonlóképpen, mint oszjtj. *püt* ~ m. *fazék* NyH.). A szóvégi *t* affrikatizálódása természetes fejlődés eredménye. A magyar szó kétféle változatában kétféle suffixumot: *-l* és *-r* találunk. Az *-l* kicsinyítő képző előfordulása a leggyakoribb, az *-r* suffixum is általános a finnugor nyelvekben [zürj. *még* 'flussskrümmung' ~ *męgir* 'bogen, krummholz' (FUF. XVI, 191), vogk *sänku* 'halom' ~ *säkwär* 'orom' (VogNGy. IV, 84 és III, 130)], így a magyar-

ban is (*szem* ~ *sömör*, *tomp* ~ *tompor*, *domb* ~ *dombor-ú* stb. MNy. XX, 60—63).

A szó olyan fogalmi körbe (állati belsőrészek) tartozik, amelynek ismerete kezdetleges állattenyésztő életmódban is valószínű volt.

2. Nyál

Nyál (1337: *Nyálas* OklSz.) a MUSz., NyH. és a SzófSz. finnugor eredetűnek mondja. SZINNYEI a md. *nolga*, *nolgo* 'takony' | fL. *no'g* 'nyálka' | fÉ. *ne'Ge-* 'takony' szavakkal veti egybe. SAUVAGEOT (MNy. XXV, 119—121) idevonta még a: lpS. *njalakas*, *njalkas*, *njalhakas* 'lubricus', lpS. WIKLUND *nalakase-* 'glatt, schlupfrig' | zürj. WIED. *ni'ög* 'schlüpfrige, schleimige substanz' | md. *nola* 'splint' | votj. *nel*, *nel* 'die innere saftreiche, weiche schicht der baumrinde im frühjahre' | cser. Mez. *nola-* 'es sickert (der saft aus dem Baum)' | szamJur. *-ni'lu* 'COK' | osztj. és vog. *ni'uləm* 'wunde' fgr. alakokkal, másfelől több török alakkal is összekapcsolja.

SAUVAGEOT vog., osztj., md. idevágó szóalakjai jelentéstani szempontból nem meggyőzőek. Az osztjából azonban idevonható jelentéstani és hangtani, szempontból pontosan a magyar alaknak megfelelő szó: *ni'ul* (DN) 'rost'; Kr. *ni't* 'schleim (auf im wasser liegenden bäumen, im innern des samowars, wenn er nicht gereinigt wird), schleim, der sich aus dem wasser ans netz anheftet'; V. *ni'li* = DN; Vj. *ni'li* 'rost (in der erde, bes. in alten quellen, auf dem eisen)' VK. *ni'li* 'schleim (z. b. am netz, an im wasser liegenden bäumen)', Likr. *ni'di* 'rostiger schlamm; rost'; Mj. *ni'li* 'id.'; Trj. *ni'li* 'rost (am eisen, in einer rostquelle), grüspan'. A megfelelés hangtanilag is szabályos: m. *l* (szóvégén v. szóbelsejében) ~ osztj. *l* ~ *l* (NyH.).

3. Szak

A magyarban a *szak* szónak két egymástól távoleső jelentésköre van: 1. 'apró darab, rész, törmelék' és 2. 'nyeldekloécsap, toka'. A SzófSz. szerint a kettő alkalmasint egybetartozik. Az 1.-ről a MUSz., a NyH. és a NyK. (XLI, 236) kétségtelenül megállapítja, hogy fgr. eredetű és pontosan megfelel a vog. *sak* 'darab', osztj. *išok*, *šok*, *soz* 'kicsike, szikrányi', f. *sukku* 'törmelék' szavaknak. Ehhez a jelentéskörhöz sok új adatot találhatunk KARJALAINEN osztják szótárában (OstjWb., II, 831. lap): *so'k*: Vj. *iš'isok* 'eisbrei (im frühling vom eis abgebröckelt)'; VK, Vart. *so'k* 'fein (salz, holzteilchen)', Likr. *sā'k* 'fein zerkrümelte (salz ua.)' | *so'k-γāl'tā* (V) 'zerbrechen, zerfallen entzweigen'; Vj. *so'k-γāl'tā* 'schaden leiden, zerbrochen werden (der mensch

der hund. die flinte, besonders durch den „bösen blick“); aufplatzen (ein pferd) | *svk̄ā·χt̄āta* (V) 'zerschlagen; weich machen, aufweichen (mit den händen, einem schmiedehammer usw.); Vj. *svk̄v̄·χt̄m̄t̄ā* 'beschädigen, verderben, entzweimachen (einen menschen, einen hund, eine flinte durch zauber) | *sv̄k̄ī n̄t̄ā* Vj. 'zerbröckeln (intr.; eis im frühjahr)' | *sq̄yā·D̄ayāt̄t̄ā* (DN) 'anfangen zu zerbrechen, zu zerschellen (eis) | *s̄ȳq̄ t̄t̄ā* (DN) 'brechen, zerbrechen, in stücke schlagen, zerkleinern (ein gefäss, ein boot, glas, einen napf, ein schloss u, a.); zerbrechen, zerschellen (eis); Ts. *s̄ȳχ̄ā-t̄t̄ā* 'zerbrechen'; Kr. *s̄ȳχ̄ā-t̄t̄ā* 'brechen, zerbrechen, durchbrechen, zerkleinern; entzweigen'.

A fenti jelentésárnyalatok a magyar népnyelvben is fellelhetők (MTsz.). Az osztjákban a jég *kásás* állapotát a *svk̄* szóval fejezik ki. Nálunk is sokáig ismert kifejezés volt a szakácművészetben *kásás ételek* megnevezésével kapcsolatban: 1546: „*Borso szakra confreytet*“ (OkI Sz.) | „*Borsó szak*. Az borsót meg kell héjalni és főzni, egy tiszta réz rostán által kell törni, hogy megtöröd, fel kell egy tiszta kalánnal darabonként talban adnod“ RADV: Szak. 196. NySz.). „*Borsó szak*. A borsót igen szépen ereszd meg rostán, héjald meg, szűrd által egy réz rostán, tedd a tűzhöz“ (uo.). „*Kender mag szak*. A kender magot törd meg egy mozsárban, vízzel egyelétsd öszve. szűrd által egy réz rostán, tedd az tűzhöz“ (uo.).

A 2. jelentéskört aligha lehet az előbbihez hozzákapcsolni: *szaka* 'a nyaknak csomója, Ádámalmája, áll alatti kövér dudorúság, toka' (CzF.). 1590: „*uva est illa rotunditas carnea quae est in gutture, alias nodus gutturis, -Szaka*“ (SzikszF. | MA: *szak, szaka* 'uva, nodus gutturis' | 1629: „*szaka, torok gyk*: uva, uvula, das zäpflein“ (Nomencl., NySz.) | XVII. sz. mf.: „*szak, szaka*: plenitudo prominens sub mento“ (OTROKOCSI: OrigHung., NySz.) | 1749: „*Nyeldeklő, szaka*: gange“ (KirBesz., NySz.) | 1762: „*szaka* 'uva, nodus gutturis'“ (PPB.) | 1801: „*disznó-szaka* 'angina, Kehlsucht'“ (PPB.) | 1808: „*uva gutturis, mentum duplicatum, angina*“ (SI.).

A népnyelvben tág jelentéskörben használatos: 1. *szak, szaka* 'toka' (Háromszék m., Borsod m., Baranya m., Somogy m., Heves m. MTsz., Nyr. XLVII, 82), 2. 'birkának, disznónak álla alatt levő húskinövés' (Szolnok m., Pest m., Nyr. i. h.), 3. 'baromfi állán fityegő piros leffentyű' (Cegléd, Mezőtúr, MTsz., Bács m., Szolnok m., Baranya m., Somogy m., Heves m., Nyr. i. h.), 3. 'pofaszakáll, barkó' (Nagykúnság MTsz.), 4. 'vmi toroknyavalyája a disznónak' (Székelyföld, MTsz.), 'a disznó ínye v. szája szélének vmi baja' (Háromszék m. MTsz.), 'örrgyík (disznó nyavalyája)' (Háromszék m. MTsz.).

BEKE (Nyr. XLVII, 82–83) a szót bolgár-török átvételnek tartja: csuvas *suza, pul̄-suzi* 'kopoltyú | csagatáj *sakay* 'Doppelkinn' *sakak* 'ua.' | kirgiz *sayak* 'der Winkel zwischen Hals und Kinn; das obere Ende des Halmes, wo die Ähre beginnt', *sakau* 'eine Geschwulst unter der Kehle des Füllens' | kún *sayak* 'mentum' | csuvas *šuza* 'gallér' | cser. B. *soya* 'toka', (B., JT.) 'a szarvasmarha álla alatt a nyakán a két első lábáig lecsüngő bőrlebernyeg', (JO., JT., U., B.) 'a kakas állán fityegő piros leffentyű', (B.) 'a pulyka pipje, taknya' stb.

A feltehető csuvas **sakak* alakból a magyarban a török átvételek hangtani megfelelése szerint **szakó* alakot kellett volna a magyarban találnunk. BEKE úgy magyarázza, hogy az -ó végzet helyett -a lett, mint *csipa*, *dara*, *káka* esetében. Így a *szaka* alakot tartja eredetinek a magyartan és a *szak*-ot ebből való elvonásnak magyarázza (a végső -a hangot a 3. sz. birtokragnak fogták fei).

Érdekes, hogy a szót az osztjákban is felleljük: (O) *s. z: wálamzaz 'zungenwurzel' tursaz 'oberes ende der kehle'* jelentésben (KAFJALAINEN, OstjWb. II, 831/b). Itt szintén olyan hangalakú szót találunk, amely nem tartalmaz tövégi magánhangzót. Tehát a magyar *szak* szónak felel meg.

A *k ~ z* változásra már van adat az eddig összevetett anyagban: m. *rokon ~ osztj. rachtí*. Lehetséges tehát, hogy olyan ugor-korabeli szóval állunk szemben, amely az ugorsághoz az állattenyészítő törökségből került az állattartással kapcsolatos ismeretekkel együtt.

Az 1. jelentéssel kapcsolatban tehát kétségtelen a fgr. származás, a 2. esetében számolhatunk ugor-korbeli eredettel, az elterjedés iránya azonban a törökség felé mutat. Így az 1. és 2. jelentést egyelőre nem kapcsolhatjuk egybe.

HEGEDÜS LAJOS

Simonyi Zsigmond levelei Budenz Józsefhez *

*Az alább következő leveleket Simonyi Zsigmond intézte szeretett mesteréhez Budenz Józsefhez. Az első levél 1872-ben kelt, az utolsó 1889-ben. A közben eltelt tizenhét esztendő alatt a kis nevelősködő bölcsészethallgatóból budapesti egyetemi tanár lett, a „magyar nyelvtudomány” pedig fejlődésében kialakította magából a külön *magyar nyelvtudományt*, az adatgyűjtésnek és adatközlésnek egész sor alapvető munkáját végezve el és jelentetve meg. Ez alábbi közlés tudománytörténeti jelentősége akkor lesz nyilvánvaló, ha adatait új fejlődésünk szempontjából értékeljük ki. A levelek fenti cím alatt vannak meg a Magyar Tudományos Akadémia Füzirattárában.

R. M.

1.

Levélpapíron fent, nyomtatva:
STEINER ZSIGMOND

Kengyel, TörökSz. Miklós
június 12. 1872.

Nagyon tisztelt Tanár Ur!

Becses sorait örömmel fogadtam. A Müller-fordítást fogom folytatni, ámbár állásom teendői által annyira el vagyok foglalva, hogy csakugyan követnem kell Tanár Urnak azt a tanácsát vagy inkább intését, hogy ne tanuljak sokat. A Kalevalából mindössze is csak az első rúnót olvastam el eddig. Azonfölül megirtam, a mit Tanár Ur rám bízott: az ide mellékelt finn közmondásokat. Mindössze százat állítottam össze: 50 egyszerűbbet és 50 nehezebbeckét; mindenikből 25 fordítással és 25 anélkül. Iparkodtam, hogy a felölőbb magyar- finn hasonlatok előforduljanak, mint *pää*, *puu*, *suu*, *sarvi*, *käy*, *anta*, stb. Különös tekintettel voltam arra, hogy a közmondások a leghasználhatóbb szókincset foglalják magukban, és hogy a fontosabb szavak és alakok mentől többször forduljanak elő. A 25.-en túl talán megint lesz egy is, más is, a mi nem szükséges, de hisz t. Tanár Ur majd el fogja törölni a mit feleslegesnek tart. A 75.-nek nem tudtam alkalmas fordítása-e ez: Elfelejtik, a megfizetett adósságot; azért nem irtam oda; pedig volt szükség erre a mondatra, hogy legyen példa a prt. perf. pass.-ra.

Riedl értekezéséből olvastam kivonatot. Csak azt mondta el, amit ugyis tudunk: hogy a nyelv törvényeit nem az ember, hanem a nyelv adja meg, és hogy a mai nyelv törvényeit a mai nyelvből kell elvonni; de úgy hiszem, jó volt ezt előrebocsátani. Annál kíváncsiabban várom legközelebbi értekezését.

Kíváncsi vagyok arra is, kapok-e és minő észrevételeket próbafordításomra. Szerencsésnek érezném magamat, ha közölné velem Tanár Ur észrevételeit a közmondásokra is.

Minden jót kívánva Tanár Urnak, vagyok

tisztelő tanítványa
Steiner Zsigmond

2.

Lipcse, 1874. nov. 17.

Igen tisztelt professzor ur!

Igéretemhez képest pár percre igénybe veszem türelmét és röviden referálok viselt dolgairól.

Ma négy hete, hogy szerencsésen és jó kedvvel Lipcsébe érkeztem, és mondhatom, hogy itt kezdettől fogva jól érzem magamat. Még az emberek is szorgalmasabbak, romlatlanabbak és kevésbé mesterkélték, mint mi nálunk. Leskien és Kuhn szívesen fogadtak; az utóbbi viszonzta is látogatásomat és prof. urat köszönteti. Különösen jó viszonyban állok Overbeckékkel, kikkel Pulszky Károly ismeretett meg, s kinnél már több ízben meg voltam hiva.

Az egyetemen Curtius, Ritschl, Lange és Overbeck előadásait hallgatom. Azon kívül részt veszek néhány szeminárium működésében; Curtius befogadott az ő gramm. gesellschaft-jába is, hol már egy munkát is elvállaltam.

Kérem prof. urat, ha a Szótárból megjelentek új iverk, szíveskedjék megküldeni (a 21. már megvan); és nagyon lekötelezne, ha Kriza Vadrózsáit is megküldené.

Szíves üdvözzettel maradok híve

Simonyi Zsigmond
Brüderstrasse 26. II. Stock
in Leipzig.

3.

Igen tisztelt professzor ur!

Mindenek előtt fogadja szívből jövő szerencsekívánataimat az új évre. Még adós vagyok köszönetemmel a Vadrózsákért, melyeket prof. ur szívesességéből megkaptam és már is új kéréssel alkalmatlankodom. Müller 2. kötetének fordítását már megkezdtém s az 1. fölolvastást jövő héten megküldöm a könyvkiadó bizottságnak (mert pénzre lesz szükségem). Azonban sak nem rég tudtam meg, hogy Müller fölolvastásai most már 7. angol kiadásban jelentek meg, s minthogy nem volna jó úgy járnunk evvel, mint jártunk a Dunekerrel, nagyon kérném prof. urat, szíveskedjék kieszközölni a kk. bizottságnál, hogy szerezzék meg számomra a 7. kiadást.

Nem rég említette prof. ur, hogy előadásainál a hallgatók használatára paradigmás könyvet szándékozik kiadni; nem tudom, elkészült-e már, különben bátorkodnám ezt is kérni. A P. N.-ban volt említve, hogy az innsbrucki fölolvastás külön füzetben meg fog jelenni? Kíváncsi vagyok, megjelent-e már.

Van szerencsém dr. Kuhn üdvözlését átadni; ő olyan barátságos volt, hogy viszonzta látogatásomat.

További kegyébe ajánlva magamat prof. urnak, maradok híve

Lipcsében, 1874. dec. 30.

Simonyi Zsigmond

4.

Igen tisztelt professzor ur!

Nagyon örültem szives sorainak, és iparkodni fogok, hogy tanácsának megfeleljek és sok szép és nemes emléket gyűjtsek. Valóban azt hiszem, hogy erre az időre, melyet külföldön töltök, de különösen a lipcsei évre (mert a nyári fél évre is itt akarok maradni) mindig szívesen fogok visszaemlékezni.

A szótár íveit megkaptam és természetesen a legnagyobb érdeklődéssel olvastam; köszönöm szépen és kívánom, hogy mennél előbb befejezve lássam az egész munkát. Kérem professzor urat, tartsa fenn számomra a német fordítás munkáját. Nem fogja valahol bírálni a Donner féle könyvet? A napokban olvastam róla egy rövidke ismertetést a Revue de Linguistique-ben; a ki írta, úgy látszik, nem sokat ért a dologhoz.

A nyelvemlékekből, mint olvastam, már megjelent három kötet. Nagyon kötelezne prof. ur újra, ha megküldené a 2. és 3. kötetet s az 1.-nek cím lapját.

Kívánta, hogy irjak Curtius „grammatische gesellschaft“-jának szervezetéről. Ez nagyon egyszerű. A társaság természetesen önkéntes tagokból áll. Curtius a fölvételt rendesen csak azon föltételhez köti, hogy az illető már hallgatta az ő bevezető előadásait. Most mintegy tizenöten vagyunk. Az első összejövetelkor Curtius előterjesztett 10—15 földolgozandó témát, de természetesen mindenkinek tetszésére bízta, hogy dolgozzon föl bár mit, a mi éppen tanulmányai közben fölötlik neki. Az ajánlott témák közt voltak például a következők: „Die Vertheilung der aktiven infinitivendungen im homerischen dialekt zu untersuchen; da ausser dem δ -tischen aorist überall schwankungen bemerkbar sind“. — „Vokalhäufung ausserhalb des ionischen dialekts“. — „Aiolische gemination von *vlt* ihre spuren und nachwirkungen ausserhalb des β iolismus“. — „Die ausnahmen der abneigung des griechischen gegen δ zwischen zwei vokalen.“ — „Corssens und Bugges ansicht über die oskische 3. plur.“ — „Die unregelmässigen komparative im lateinischen.“ — „Die attributiven komposita im lateinischen.“ stb. Az elsőt ezek közül én dolgoztam föl. (Egyszermind természetesen megnevezte a legfontosabb segédesszközöket; a helyeket, amelyek a legszükségesebb adatok találhatóak, s a figyelemre méltó és bírálandó rézeteket, melyek netalán az illető kérdésre nézve már keletkeztek).

Gyüleseit hetenként tartja a társaság (most hétfőn este 6—8). Minden gyűlésnél egy-egy előadás van napirenden: vagy olvassa az illető a maga munkáját vagy szabadon adja elő (a nagyobb élénkség kedvéért), különösen az egyes eddigi nézetek bírálatát. Ez rendesen 7-ig tart; az után következik a többiek részéről az egésznek vagy egyes részeknek, adatoknak, állításoknak, hasonlításoknak bírálata. Közbe-közbe C. maga tesz megjegyzéseket s ad fölvilágosításokat, úgy hogy sokszor nagyon érdekes és élénk a vitatkozás. Rendszeren marad idő a fő előadás után egy-egy apróságnak (etymologia stb.) tárgyalására, szintén a tagok részéről.

Egészben véve az előadások többnyire csak gyakorlatok fókán állanak, ritkábban valami jelentékeny tudományos eredményt, de annál több anyagot szolgáltatnak a vitatkozásra, és megpendítenek egy-egy kérdést, mely behatóbb vizsgálatot érdemel, szóval — hogy a német kifejezést használjam — mindig *anregung* az eredmény, és úgy hiszem, ez nem megvetendő eredmény. E mellett az a haszon is megvan, hogy az egyes dolgozatok rendszeren használható, sőt becses adatgyűjtéseket eredményeznek. S én úgy hiszem, ha prof. úr régi tervét valósítja és szintén összeállít ilyen önkéntes társaságot: ennek minden esetre nagy haszna volna, s annyiival nagyobb, mert az ugor nyelvek terén sokkal több a teendő, az összeállítandó és összehasonlítandó anyag, úgy hogy véleményem szerint a legtöbb dolgozat nem csak *anregung*-ot, hanem becses és használatos tudományos eredményt vagy legalább anyagot teremne.

Finn embert csak nem rég találtam, neve *Ossian Grotenfelt*, magister phil. Nejevel együtt van itt egy évre. Még ezen túl kell vele közelebb ismeretséget kötnöm. Leginkább latin nyelvvel foglalkozik: hospitál egyik gimnáziumban s az egyik professzornál privát órákat vesz a latin nyelvből; panaszkodik, hogy a helsingfors-i egyetemen nem sokat tanulnak latinul.

Végül még egy panaszt: a januári Nyelvőrt még most sem kaptam meg. — Kíváncsi vagyok a pályázatok eredményére.

A farsangon jó mulatást kívánok prof. urnak, és hozzá jó egészséget. Leg-
őszintébb híve

Lipcese, 1875. február 1.

Simonyi Zs.

Majd elfeledtem egyet: a miniszter már utalványozott 1875-re 1200 frtot. —
Mülleren most szorgalmasan dolgozom.

Leipsikissä 2/3. 1875.

5.

Kunnioitettu herra professori!

Minä olen vastaan ottanut teidän ystävällisen kirjeenne suurimmalla ilolla. ja kiitän teitä sulasta sydämestä, varsinkin sitä hyvää sanomaa varten, jonka minä olen teidän kautta saanut. Suurella ilolla olen kuullut, että kirjoitukseni oli teille mielen mukainen: teidän kiitoksenne on aina oleva ahkeruudeni kauniina palkintona.

Mutta nyt, kuin tavallisesti, olisi minulla taas pyyntö teille. Minä nimittäin rupeen herra Grotenfelt' in, sen Suomalaisen, kanssa, josta jo olen kirjoittanut teille, Suomea lukemaan; enkä tahdo ainoastaan Suomea lukea ja kääntää, vaan pyydän myös Suomea kirjoittamaan itseäni harjoittaa, ja tämä kirje on ensimmäinen yritykseni sen laatu. Mutta hyvänä apuna tässä työssä minulle olisi eräs Saksalais-Suomalainen sanakirja; sen tähden pyydän teitä, että antaisitte minulle semmoisen sanakirjan muutamaksi kuukaudeksi, jos te voisitte olla sen aikaa ilman sitä. Minä olisin sen tähden hyvin kiitollinen.

Prof. Leskien tervehdittää teitä ja kiittää teitä Unkarilais-Ugrilaisen sanakirjan varten. Myös minä tervehdin teitä¹ sydämellisimmästi ja olen teidän kunnioittajanne ja palvelianne.

¹ ja Nyelvőr'in vakaisia ihmisiä.

S. Simonyi.

De ne higgye prof. ur, hogy a fönt olvasható finn levelet egészen a magam emberségéből irtam ugy, a mint van. Mikor megirtam, megmutattam Grotenfeltnek s ő figyelmeztetett egyes hibákra: az igaz, hogy nem talált benne valami fölötte sokat. De kérem, tekintse az egészet pusztá ötletnek és gyöngé kísérletnek. Talán néhány hónap mulva jobban bele gyakorlom magamat.

Pálya munkám bírálatával természetesen nagyon meg vagyok elégedve s azt hiszem, az a hat sornyi dicséret eléggé ellensúlyozza a hozzá csatolt kifogásokat. Ezeknek egyik másik pontjáról szándékom később bővebben írni, különösen az atyámfia-félékről, melyekről már a p. munkában is irtam volna, ha ki nem fogytam volna az időből. Épen az ilyeneket számítom a csak „összeirt“ szavakhoz, s nem tudom átlátni, mi furcsát talál a bírálat az elnevezésben. Megfelel ennek a ném. *zusammenrückung* kifejezés („Von der Zusammensetzung zu unterscheiden ist die Zusammenrückung, welche darin besteht, dass mehrere worte, ohne Zusammensetzung, als ein wort nicht nur geschrieben, sondern auch gesprochen werden, indem beide glieder regelmässig nur einen akzent haben“ Miklosich, die nom. zstzg im serb. p. 2.). Atyámfia ép oly kevésbé valószínűs organikus összetétel, mint ezután (postea) vagy nyakravaló (v. ö. arc-en-ciel): ezek csak összeirt és együtt ejtett

(egységes hangsúly alá fogott) szavak. S épen ezért azt hiszem, hogy a hangsúly koránt sem játszik oly nagy szerepet a szóösszetételben, mint hinni szokták. Ide tartoznak természetesen az enklisis és proklisis tüneményei is.

De nem akarok tovább visszaélni türelmével, s csak arra kérem, hogy ha megküldheti prof. ur a kívánt szótárt, szíveskedjék vele küldeni a Nyelvemléktárt.

Nekem elég jól folynak dolgaim. Az előadásoknak itt egy hét mulva végük lesz és mintegy két hét mulva utnak indulok Berlin felé, onnan talán Hamburgba és Frankfurtba. Prof. ur nem jön el husvétra? Képzelteti, mennyire örülnék ennek!

Minden jót kívánok és ajánlom magam további kegyébe. Örök híve

Simonyi Zsigmond

U. i. A P. Lloydot megkaptam s köszönöm. Az *n* theoria nagyon meglepett; azt tartom, ez az első biztos újmutatás az ugor nyelvek fölöstására.

6.

Berlin NW. Dorotheenstr. 66. III
1875. dec. 30.

Szeretett professzor úr!

Mindenek előtt fogadja leg-szívből-fakadóbb szerencsekívánataimat az új évre; adjon Isten

Bort, búzát, békességet

Friss fiatal *jeleséget* (kérem ne tessék indiscretionnak venni, régi mondás, nem én költöttem), és mindenek fölött jó egészséget.

Megvallom, nem szép tőlem, hogy ily soká nem írtam kegyednek, a kire minden jóakaróm közül legtöbbször gondolok, a kinek könyveit minden nap forgatom, a kinek tanításán minden nap okulok, a kinek oly szívesen hallgatott szavai mindig mint ha fülembé hangzanának. De épen ez fog kimenteni, mert valóban a szó szoros értelmében érintkezem kegyeddal folyvást szellemileg. De azért természetesen nagyon örülnék, ha hogylétéről értesítene és az uhorság terén történő dolgokról.

Én, mint az eddigiekből is látni fogja, az idén sokkal többet foglalkozom az uhorsággal, mint tavál. Különösen dissertatiomhoz gyűjtöm most az anyagot. Tanácsa szerint az igemódok tanával foglalkozom. Nagyon kellemes, hogy az itteni királyi könyvtárban majdnem minden megvan, a mire szükségem van. Megkaptam ott Wiedemannak észti, cseremiszi, zürjén, votják, mordvin E, Ahlquistnak mordvin M, Castrénnak cseremiszi és zürjén, sőt Rogovnak permi nyelvtanát; megvannak továbbá a finn irod. társ. actái és a Suomi teljesen, valamint természetesen az orosz akadémia mémoiresai és bulletinje. A Nyelvt. Közl., fájdalom, nincsenek meg. Mindössze kevés hiányzik, de e kevés közt egy munka, mely céломra nagyon fontos lehet, t. i. Lönnrot értekezése „Om det Nord-Tschudiska språket, (Hels., 1853.), mely — úgy tudom — leginkább a vepsä *igetannal* foglalkozik. Továbbá célszerű volna a Murteiskirját elolvasnom és a meséknek legalább egy füzetét, hogy a f. igemódok használatával behatóbban megismerkedjem. Hogyha ezeket prof. úr egy időre nélkülözhetné, nagyon lekötelezne. Ha nem, akkor talán Marczali barátom közbenjárásával megkaphatom az említetteket AlMBERGTÖL.

Az igemódoknak genetikus magyarázatára nézve eddig (post tot discrimina rerum) mind össze csak egy odavetett megjegyzést találtam. T. i. Ahlquist (Suomi 1865.) azt hiszi, hogy a concessivus végzete azon *ana* szócskára vezethető vissza, mely a karjalai nyelvjárásban dívik. Alakilag nagyon lehetséges volna ez; hasonló eredete van a mordv. conditionalisnak, mely mellett még ilyen kifejezés is áll (Ahlq. gramm. 113. l.) *täräi* mon *molán* e h. molindärän. De átolvastam az egész karj. Mátét s határozott, megállapodott különbséget találtam az *ana* és a *conc.* hasz-

nálata közt: amaz mindig célzatos mondatokban áll, emez pedig egészen a görög *äa*-nal való föltételes mondatnak felel meg. De a legnagyobb nehézség az, hogy egyéb ugor nyelveknek az *n*-es képzése a *f. conc.*-nak sokkal nagyobb régiségét bizonyítja, mint Ahlq. nézete után föl lehetne venni.

Kérem szépen, prof. ur, ha az ugor nyelvtan haladt, szíveskedjék szintén megküldeni (nálam a 15. ív az utolsó). Az össz. szótár 3. füzetéből még nincsenek kész ívek? Kíváncsi vagyok arra is, hogy áll a tört. szótár ügye. Ha el nem készül, mire hazakerülök, akkor szeretném egy részét én földolgozni. Szabad remélnem, hogy ajánlatomat elfogadják?

A Nyelvőr januáriusi füzetének küldtem egy etymologikus cikket az *idő, év, evez* s a finn *vuote* és *souta* szavakról. Nagyon örülnék, ha figyelmére méltatná és alkalmilag közölné róla nézetét.

Valami kegyedet érdeklő különös ujságot nem irhatok. Mi elég jól megvagyunk, legalább *sok* bajunk nincs. S csak azt kívánom, hogy prof. urnak még sokkal kevesebb legyen.

Szives üdvözlettel maradok
örök híve
Simonyi Zs.

(Ugyanazon a levélpapíroson):

Nagyon tisztelt profeszor úr!

Engedje meg, hogy mint nagy tisztelője csatlakozzam Simonyi barátom kívánságaihoz az új év alkalmából. Mióta szerencsém volt professor ural megismerkedni, mindig mint majdnem utólérhetetlen példányképem állott lelki szemeim előtt, noha csak annyiban voltam tanítványa, a mennyiben minden magyar, ki szereti hazája nyelvét. Éljen soká és boldogul a tudomány javára és mindnyájunk öröme.

Őszinte híve
Dr. Marczali Henrik

Berlin 1875 30/12.

7.

Berlin 18/2 1876.

Igen tisztelt professzor ur:

Csak most köszönhetem meg lekötelező szivességét, melylyel multkori kérésemet oly gyorsan teljesítette. Mindent megkaptam és lelkiismeretesen fölhasználtam. Az óta az itteni kir. könyvtárban a Nyelvtud. Közleményeket is megkaptam, továbbá Almbergtől az egész Kieletárt és Blomstedt Hal. Beszédjét, az utóbbit ajándéku, mert kereskedésben nem kapható s Almberg Blomstedt özvegyétől eszközölte ki számomra. Csak három munka hiányát éreztem s lehet, hogy dolgozatomban is érzik: nem kaphattam meg Fries grammatikáját és Sjögrén lív nyelvtanát, továbbá A vog. föld és nép sem volt kezem ügyében.

Azért küldöm pedig csak most köszönetemet, mert egy úttal dissertatiomat is prof. urnak ítélő széke elé akartam bocsátani: első 'yrytykseni' az ugor nyelvészet terén, s azért talán remélhetem, hogy elnéző hangulattal fog találkozni ott, a hol impulsusát vette. — Én, megvallom, nem vagyok egészen meglegedve vele, mert az előtt mindig arról álmodoztam, hogy doktori munkám valami fényes 'leistung' lesz; most pedig azt látom, hogy alig fogja elkerülni testvéreinek rendes sorsát: a jelentéktelenséget.

Ha azonban kegyelmet nyer a bíró színe előtt, akkor, kérem, fogadtassa el a Nyelvtud. Közlbe és eszközölje ki, hogy a szedését mindjárt elrendeljek, mert szeretném, ha a jövő hó folytán elkészülhetne a külön nyomat.

Hunfalvy urnak kérem legmélyebb köszönetemet kifejezni a kölcsönzött könyvért.

Almberg kéri Jókai Uj földes urának német fordítását; ennek segítségével akarja magyarból „fenniciren“. A napokban megküldjük neki. — A legnagyobb ujság az, hogy megházasodott. Vagy kegyetek előtt talán nem is ujság.

Marczali otthon volt, visszajövet másfél napot töltött Bpsten s nagyon sajnálja, hogy az idő rövidsége miatt prof. ural nem szólhatott. Szives tiszteletét küldi.

Most már el van határozva, hogy legfölebb március 10. v. 15kéig maradunk itt, aztán utnak indulunk Párizsba, s meglátogatjuk Ujfalvyt, a ki nem rég megint kibocsátott egy *Étude comparée-t des langues Ougriennes*, melyet azonban még nem volt szerencsém 'étudier'. Kérném prof. urat, ha küldene néhány hozzá szóló ajánló sort. — Legszívesebb üdvözlettel maradok híve

Simonyi Zsigmond.

8.

Berlin, 1876. márc. 6.
NW. Luisenstrasse 22. A. II.

Nagyon tisztelt professzor ur!

Örömmel vettem levelét, ámbár még nem volt benne, a mit vártam: az ítélet. De e helyett elégtételül szolgált ama kedvező *elő* ítélet, melyet prof. ur dolgozatom iránt táplálni kegyeskedik.

A külön nyomatra nézve nem akartam a prof. urat terhelni s annál nagyobb hálával fogadom szives közben-járását. 100 külön nyomatot kívánnék, még pedig külön címmel és lapszámozással. A költséget, azt hiszem, fedezni fogja a NyKözl. tiszteletdíja. Ha e hónapban el nem készül, azt nem tartom bajnak; csak azt szeretném, ha még a nyári fél-év folyamában a kar elé kerülne. — Hogy néhány jegyes betű az Ath.-ban nem lesz meg, arra gondoltam ugyan, de nem tudtam, hogy segítsek a dolgon: az *o* helyett *ō*-t, *l* helyett *tl*-et és *dl*-et nem akartam írni, olyan jegyek pedig, minők *ï* és *ä* szintén nem lesznek meg az Ath.-ban, s végre is, azt hittem, a nehézség nem lesz legyőzhetetlen olyan nagy nyomtató intézetben.

Valószínűleg a hó 16odikáig maradunk Berlinben. Ha addigra még szerencsétlen néhányszorral, nagyon lekötelné. — Ugy látszik, két hétig fog tartani utazásunk. Párizsból, mihelyt lehet, megírom adresszemet.

Ha a mordvin nyelvtan elkészült, kérem nagyon szépen.

A M.-ugor szótárról! (s egy úttal Donneréről) irtam egy nem igen terjedelmes ismertetést Steinthal zeitschriftje számára, s ő elfogadta.

Képe mása nagyon kellemesen lepett meg; igen igen köszönöm.

Szives üdvözlettel! maradok örök híve
Simonyi Zs.

9.

Párizs, ápr. 30. 1876.
97. Rue de Rennes.

Igen tisztelt professzor ur!

Változatos utazás után elértünk vágyaink hazájába, Párizsba, s mióta itt vagyunk, olyan szorgalmasak voltunk, hogy — a párizsi utcákat talán már jobban ismerjük, mint a budapestieket. Az egyetemi előadások holnap kezdődnek megint. Én talán csak Bréal előadását fogom hallgatni, s azon fölül Ujfalvy előadását az École des Langues Orientales Vivantesban Ázsia ethnografiájáról.

Szereztem már néhány ismeretséget is. Mindenek előtt megismerkedtem Ujfalvy ural, kedves nejével és náluk lakó két finn kisasszonnyal, kikkel már tudtam is

kissé beszélgetni finnül. Ujfalvy ur mindjárt megajándékozott néhány munkájával s gazdag könyvtárát rendelkezésemre bocsátotta. A többi közt azt tervezi, hogy összel elmegy Közép-Ázsiába. Mi most sógoránál lakunk.

Megismerkedtem továbbá Grünwald ural, kinek mindenféle nagyra törő, de kissé emésztetlen és konfúz plánumai vannak. Volt alkalmam egy rögtönzött előadást hallani tőle a Société Philologiqueban, melyet azonban jobb lett volna elhallgatnia, tekintettel azon benyomásra, melyet rám tett. — E héten még Sayousszal is megismerkedünk.

Jövő héten végtére elvégzem a Müller-fordítását, s aztán megint egészen az ugor nyelveké leszek — hála Ujfalvy ur könyveinek, melyek közt csakugyan mindent megtalálok, a mire szükségem van.

Kérem professzor urat, küldje meg a mordvin-nyelvtant, ha már elkészült, és írja meg, hogy volt megelégedve dolgozatommal. — A mellékelt két lapot szíveskedjék Szarvas urnak átadni új adresszettel együtt.

Szíves üdvözzel

híve

Simonyi Zs.

10.

Paris, Rue de Rennes 97.
1876. máj. 29.

Nagyon tisztelt professzor ur!

Nagy örömmel fogadtam levelét s a vele egyidőben érkezett mordvin grammatikát, s mindenek előtt nagyon köszönöm ezt és dolgozatom sorsáról való szíves gondoskodását.

A mordvin optativust illetőleg, félek, hogy igaza van, s elég különös, hogy Ahlq. és Wied. ugy minden alap nélkül a *sodazat*, *vanozat* stb. 2. személyeket nyelvbéli tények gyanánt közlik. Azonban prof. ur paradigmájában is, nem tudom, lehet-e a *-za-* szótagot másnak, mint módképzőnek magyarázni; legalább az első személyekre nem látok más lehetőséget, ha csak azon kétséges föltevéshez nem folyamodnánk, hogy a 3. személyek analogiájára képződtek.

Iparkodom mindent látni és hallani, a mi megérdemli. De ezek közé nem számítom Lenormant elméletét. Utolsó terjedelmes munkáját nagy kíváncsisággal olvastam el, még Berlinben. De, megvallom, az ugor nyelvekhez való közelebb viszonyt nem voltam képes a szumeri nyelvmaradványokban fölfedezni. Ugy látszik, Lenormant az altaji nyelvek közül véletlenül éppen a mienkkel ismerkedett meg valamennyire, s azért hitte, hogy az ő új agglutináló nyelve az ugor csoporthoz áll legközelebb. Bizonyítva, azt hiszem, még nincs itt semmi, s nem is látom át az egésznek célját és hasznát. Egészen másképp állna a dolog, ha mindjárt olyan szembe-tűnő egyezéseket találtak volna, mint a szanszkritban, mikor fölfödözték, a görög-gel s latinnal. Akkor ugyancsak meg volna könnyítve az altaisták munkája, holott így, a mint áll a dolog, épen nem látszik meghálálni a rá fordított munkát, még olyan szellemes emberét sem, minő Lenormant. Annál csodálatosabb, hogy Donner egy pár nap előtt ide érkezett cikkében egészen csatlakozik Lenormanthoz és kivált-kép az *osztjakkal* való hasonlóságot fődöz föl a szumeri nyelvben! Talán azért, hogy az osztjások az ugor népek közül legközelebb laknak Babylonhoz?!

Oppert és Halévy uraknak be vagyok mutatva. Az École des Hautes Études-ben Bréal szemináriumában veszek részt, mely nagyon derekasan dolgozik (gramm-comparée). Eljárók a Société de Linguistique és a Société philologique gyűléseire; az előbbi, ugy látszik, sokkal többet ér. Sayous ural is megbarátkoztunk s nagyon derék embernek találtuk; nem kisebb érdeme, hogy egyszer jól megreggeliztetett bennünket.

Ujfalvy ural jó viszonyban vagyunk. A mult héten ott ebédelvén ebéd után az egyik finn kisasszonynyal egy pár szép finn dalt énekeltünk.

Különben Ujfalvy urnak nagy terveí vannak; nem tudom, nem vagyok-e indiszkrét, ha elmondom őket, noha kivitelük már meglehetősen bizonyosnak látszik. Nincs egyébről szó, mint egy nagyszerű közép-ázsiai utazásról. Taškendig, sőt Thien-Sanig. A jövő telet Sz. Pétervárbán akarja tölteni s onnan jövő évi májusban elindulni, nejével együtt. A többi közt szeretné, ha én is vele mennék, legalább az osztjákokig!

Tegnap olvastam az akadémiai jelöltek névsorát. Az I. osztály leendő kül tagjainak skálájában — Fleischer, Ujfalvy, Donner, Ritschel — sehogy sem tudok harmoniát találni.

Még egy ismeretségről majdnem megfeledkeztem. Grünwald urat értem. Első beszélgetésünk után készen volt fölöle ítéletem, melyet különben soha sem szoktam elhamarkodni. Kegyed szintén ismeri és ítéletem kétség kívül egyezik a kegyedével. Azt hiszem tehát, hogy szükségtelen többet írnom róla.

Kiváncsi vagyok, a kötoszavak pályázatára érkezett-e be pályamunka. A tárgy nagyon érdekel, de külföldön természetesen nem foghattam hozzá. Ha nem érkezett be pályamunka, remélem, újra ki fogják írni a pályázatot.

Kérem szépen, sziveskedjék a mellékletet ismét átadni Szarvas urnak. Szeretném, ha e kis cikk nyomtatásában a č, ů, é stb. jegyeket alkalmazná.

Marczali szives üdvözlétét küldi, én pedig jobb egészséget kívánok. Tisztelő hive
Simonyi Zsigmond.

Az egyetemi lappályázatnak volt-e jó eredménye?

11.

Párizs, 1876 29/6.

Nagyon tisztelt professzor ur!

Dolgozatomat megkaptam és örültem csinos kül alakjának, mely talán hozzá is járulhat a belső hiányok leplezéséhez. Fogadja legmélyebb hálámat szives gondoskodásáért.

Remélem, e sorok még Bpsten találják, s kérem, közölje velem szives tanácsát a következő kérdésben. Júli. közepén hagyom el Párizst és szept. elején Bpsten leszek. Remélem, kapok ott vmely gimnáziumban alkalmazást. De egyszersmind szeretném magamat az egyetemen a nyelvészet magántanárául habilitáltatni. Bizalmasan kérem prof. urat, mondja meg erre nézve véleményét, s ha helyesli, világosítson föl a teendő lépések iránt. — Klassz. filológiáival mint szaktanulmányul ma foglalkozom utóljára (egy inscriptiót magyarázok az École des Hautes Étudesben), s így azt hiszem, nincs célja többé a külföldön való maradásomnak.

Ujfalvy urnak már megszavazták utazására a költséget. Augusztusban Bpsten át Sz. Pétervárra megy megtanulni oroszul.

Kérem, sziveskedjék a mellékletet a Nyelvőr számára átadni. Marczali tisztelétét küldi. Hive
Simonyi Zs.

12.

Paris, Rue de Rennes

1876. jul. 7. 97.

Nagyon tisztelt professzor ur!

Épen most kaptam meg a mordvin nyelvtan utolsó íveit, és sietek köszönetet mondani érte.

Együttal volna egy kérésem, még pedig sürgős, a mennyiben még csak nyolc napig szándékom Párizsban maradni. — Marczali egy kéziratcatalogusban (1828ból) talált egy régi magyar kéziratot följegyezve, mely sz. Gergely életét tartalmazza és Th. Phillips ur gyűjteményében volt Angliában (Middlehill, Worcestershire).

Én írtam a middlehilli Mayornak, s kérdeztem, megvan-e még az a kéziratgyűjtemény és lehetne-e lemásolni. Tegnap kaptam feleletet, még pedig Cheltenhamből Revd. John E. A. Fenwicktől. Azt írja, hogy ipának, néhai Th. Ph. urnak, gyűjteménye most az ő birtokában van, s hogy a másolás (három font lefizetése után s ajánló igazolvány előmutatása mellett) meg van engedve, továbbá, hogy a 2314. számú kéziratnak csakugyan "the Life of St. Gregory" a címe s a katalogus szerint magyarul van írva, ő azonban nem tudja, "whether it is Hungarian or Dalmatian or whether it is Slavonic". Most tehát megkértem, küldje el 2—3 sor másolatát, hogy lássam, magyarul van-e, és írja meg, mely századból való a kézirat.

Prof. urat pedig nagyon kérném, tudja meg és közölje velem, vajjon létezik-e egy régi „Sz. Gergely élete“ magyarul és nincs-e meg talán már a szóban forgó kézirat másolata az akadémiában.

Előre is megköszönve szíveségét, maradok szíves üdvözlettel hiva

Simonyi Zs.

13.

Párizs, 1876. jul. 15.

Nagyon tisztelt professzor ur!

Mind a két levelét megkaptam és nagyon le vagyok kötelezve szívesége által. A mi a habilitatiót illeti, nagyon sajnálom, hogy olyan lassan megy. Szerettem volna tettevágásomnak (i. e. tatendrang) mindjárt valami teret; de addigra is találkozik talán valami, a mire munkámat fordíthatom, ha egyéb nem, a tört. szótár. A doktorátust azért nem említettem, mert magától értetődőnek tartom, s így át is akarok esni rajta szept. v. októberben. A szabályzat szerint két mellék tárgy kell, s én azt hiszem, az ugor nyelvészet (mint fő tárgy) mellé a magyar nyelvet és a görög filológiát veszem.

A mi a codexet illeti, nagyon sajnálom, hogy hiába fárasztottam. Ugyanis a reverend az alatt megkértem, hogy küldje meg néhány sornak a facsimiléjét. Levele a kegyedével majdnem egyszerre érkezett, s bosszuságomra a facsimile nem magyar textust mutat, hanem cyrilli írást, melyből természetesen nem sokat tudok kibővíteni. Ηρωββαλ kezdődik. A nagy fölfödözés tehát füstbe ment.

Én vasárnap (16kán) akarok innen elutazni; Svajcon át utazom s körülbelül 23 kától 28káig Münchenben maradok (ottani addresszem S. Fischer, Karlstrasse 18 c. I. links), aztán megnézem Salzburgot és Grácot, s augusztus elejére, remélem, otthon leszek. (Palotai ut, Ernstféle ház, Veszprém). — Csodálom, hogy prof. ur ezeket az unalmas meleg hónapokat Bpsten tölti.

Szíves tiszteletünk kifejezésével maradok

őszinte hiva
Simonyi Zsigmond

Aug. 5ke körül pár napra ellátogat Bpstre Mr. Gabriel Monod, directeur adjoint de l'École des Hautes Études s a Revue Historique szerkesztője; nagyon derék és befolyásos ember, mi velünk nagyon szívesen bánt, Pulszkyéknak jó ismerőse, és a híres orosz Herzennek veje. Talán prof. urat is meg fogja keresni, s akkor kérem, fogadja szívesen.

A Nyelvőrnek való mellékletet most nem felejttem ki, mint a multkor.

14.

Szeretett professzor ur!

Mióta BFüredről Halász által küldtem üdvözetemet, sokszor akartam írni — leginkább azért, hogy kimentsem kapufélfától való bucsuvételemet, mivelhogy pár nappal kitűzött időm előtt kellett hirtelen eljőnnöm Bpestről. De ilyenkor, mikor az ember nyaralni megy s neki szánja magát a teljes tétlenségnek, még egy levél megírására csak nagy töprenkedések után adja rá a fejét, — mint az egyszeri

ember, a ki a fölkelés vagy föl-nem-keles hasznának fontolgotása közben minden nap délig nyomta ágya szalmáját.

Én csak egy hétig voltam otthon enyéimnél, s most négy hét óta itt vagyok Tirolban, im Puster-tal, Roth barátommal (professzor a budai leány-preparandiában). A hely (ablakainkból éppen a nagyszerű Ampezzo völgy nyílásába nézünk) nagyon kellemes, és az idő annyival jobban eltelt, mert egész rakás ismerőst találunk lassanként a környéken: a többi közt Salamon volt itt családotul, s most is itt vannak Vámbéry (ki tiszteletét küldi) és Hirschler, a szemorvos, mindketten családjukkal.

Én 17kén indulok haza, s a hónap végéig Veszprémben maradok és csak onnan megyek Budapestre, minthogy már a szeptemberi Nyelvőr is készen van, — legalább a kéziratok már a szedőnél vannak. Csak még professzor urat kérném, legyen szives, ha csak lehet, oly hosszú idő után *egy kis garmond cikket* adni, ha csak akkora is, mint a kisujjam, (mert csak kettő van), — akár a szótári magánhangzó-cikkekből, akár vmi nyelvtani kérdésről; hisz effélet így is már rég nem tett közzé.

A szótári munkához szeptemberben vagy októberben hozzáfogok megint, de arra az ideára jutottam, hogy *egymagam* szeretném megcsinálni az egészet: ez nem csak hogy ambiciómat jobban sarkalná, hanem — azt hiszem, a munka egyöntetűségének is nagy hasznára volna. Csak az a kérdés, a nyt. bizottság hajlandó lesz-e engem szerkesztőnek megtenni, s az eddigi szerkesztőseget talán felügyelő bizottsággá átváltoztatni.

Reméllem, hogy prof. urat a legjobb egészségben fogom viszontlátni, s maradok szives üdvözléttel

mindig híve
Simonyi Zs.

Toblach 1880. aug. 14.

Munktól, ki szerencsésen elvégezte Lustiggal csángó utazását, érdekes leveleket vettünk (én is, Vámb. is), de bizonyosan irt prof. urnak is.

15.

Szeretve tisztelt Professzor úr!

Minthogy egészségi viszonyaink gátolnak, hogy ma este személyesen nem fejezhetem ki szerencsekívánataimat: engedje meg, hogy írásban küldjem meg szív-ből jövő üdvözetemet nevé napjára. Minél hálátlanabb az Ugor Szótár szerzője iránt a publikum tömege: annál hálásabban érzik az igazság verőfényét azok, kikben ez a verőfény érlelte a tudomány gyümölcseit.

Hosszú életet és csüggedetlen jókedvet kíván

híve
Simonyi Zs.

Bp. 1883. márc. 18.

16.

Mélyen tisztelt Tanár úr!

Csak most jutok hozzá, hogy röviden megköszönjem szívességét, mellyel oly gyorsan elintézte nyugtatványom ügyét. — Eddig feleségem betegsége akadályozott benne. Szegény sokat szenvedett s csak most kezd föl-fölkelni az ágyból. — Én magam már félig-meddig helyre vagyok állítva, noha érzem a betegségek gyön-gítő hatását. Ilyen körülmények között természetesen nem is tudósíthatom semmi munkáról (már tudományosról) vagy munkaeredményről, s csak azt kívánom, hogy e sorok jobb erőben, egészségben ériék elfogadójukat, mint aminőben elhagyták irójukat.

Hálás tisztelője és híve
Simonyi Zsigmond

Tobelbad 1885. aug. 20.

17.

Szeretve tisztelt Professzor úr!

Engedje meg, hogy szerencsét kívánjak azon megtisztelő bizalomhoz, mellyel legszűkebb értelemben vett polgártársai — kiknek legközelebről volt alkalmuk Prof. úr polgári erényeivel megismerkedni — a fővárosi képviselők díszes sorába emelték. Szerencsekívánatomnak kifejezést adni annyival kevésbbé mulaszthatam el, mert ezzel Prof. úrnak egyuttal benevolentíáját szeretném captálni a mellékelt beadványnak szíves pártolására. Személyesen tettem volna tiszteletem, de azt gondolom, nemsokára kell már nyt. bizottsági ülésnek lenni, s féltém, hogy el talállok kézni a dologgal.

Tulajdonkép Gyulai úrnak szóltam, hogy az osztállyal szeretném kiadatni munkámat. Ő pártfogásáról biztosított, sőt azt mondta, hogy tudtára ennél fontosabb kiadnivalója az osztálynak most nincs; de nagyobb biztosság kedvéért azt ajánlotta, hogy a kiadást a bizottsággal ajánltassam az osztálynak.

Még egyszer kérve szíves pártfogását, melyben Prof. úr már annyiszor részesített, maradok igaz híve

Bpest, 1885. okt. 29.

Simonyi Zs.

18.

Szeretve tisztelt Professzor úr!

Örömmel jelentem, hogy az este egészséges kislánykánk született. Feleségem a körülményekhez képest elég jól érzi magát.

Egyuttal egy kérésem volna. Egy dolgozat van nálam készen „Kazinczy idegenszerúségei“-ről, mely éppen három ívre terjedne (megszámláltam a betűket). Arra kérném Prof. urat, szíveskedjék ezt a dolgozatot a Nyt. Közl. legközelebi füzetében közölni. Ugy sem ártana az új folyamat ilyen nagyobb kört érdeklő, irodalmi fontosságú tárggyal megkezdeni. Sokat írtam már Kazinczynak elveiről, nézeteiről, elméletéről; de nagyon keveset gyakorlatáról. Én a tényeket állítom össze bíráló tollal; azt mutatom ki, mely idegenszerúségek honosultak meg nyelvünkben Kazinczy által; s nagyobb bizonyosság kedvéért mindenütt az eredeti német s francia kifejezést is idézem. — A dolgozatnak csekély terjedelme is meg fogja könnyíteni a közlést. Esetleg két részre is lehetne osztani, melyek majdnem egyenlő terjedelműek. (I. Idegenszerúségek a *szók* használatában. II. Mondattani idegenszerúségek.)

Kérem Prof. úrnak szíves értesítését, s akkor egy pár nap alatt elkészíthetem sajtó alá a dolgot.

Tisztelő üdvözlettel maradok

Bpest, *Andrássy út 48.*

1886. jan. 10.

hálás híve
Simonyi Zs.

19.

Mélyen tisztelt Professzor úr!

Reméllem, levelem otthon éri, mert a házépítésre való fölügyelet e nyáron alig engedi a városból való eltávozását, s így kérésemet, mellyel alkalmatlankodom, talán nemsokára lesz érkezése teljesíteni. Arra kérem ugyanis, szíveskedjék Prof. úr a szótárért járó idei harmadik negyedévi részletet kiutalványoztatni, úgy, hogy a Földhitelintézetből levél útján küldjék el címemre ide: „*Aflenz in Steiermark*“. Ugyanígy jártak el az idén az első részlet elküldésénél s a 250 frt. fölvételét utólag levélben kellett elismernem.

Restellem ugyan, hogy mindig a negyedévnek elején veszem föl az összeget, a helyett hogy — mint illőnek tartanám — a végén venném föl. Mentsen ki egyfelől

az a körülmény, hogy segédeimet havonként kell fizetnem (jelenleg három segédnek 52 forintot); másrészt pedig az a sok baj, a mi egy év óta ért. A mult nyáron én és feleségem voltunk oly betegek, hogy a telet Abbaziában kellett töltenünk. hol nemcsak az egészségem tönkretételével szerzett Lukács—Krisztina-féle 1000 frt. fogyott el, hanem azonfölül még annyi, hogy adósságba kellett verni magamat. Most meg kis fiunk feküdt Grácban két hétig betegen s ez megint rengeteg pénzbe került. A rendk. tanári fizetésből családostul megélni nem lehet. A szótári 1000 frtból magamnak legföllebb 400 frt. marad, iskolai könyveim pedig az ellenük intézett részint aljas, részint bornirt támadások folytán alig jövedelmeznek valamit, úgy hogy a rájuk fordított odaadó és fárasztó munka mind szellemi, mind anyagi tekintetben kárba vészett. Más jövedelmező mellékfoglalkozásra se kedvem, se időm; hiszen még arra is alig lesz az idén elegendő időm, hogy a pályamunkám 1. felét vagy a szótókról tavál fölolvastott értekezésemet elkészítsem sajtó alá.

Bocsánatot kérek, hogy a kinek csak a tudomány érdekeiről kellene beszélnem, magán-érdekekkel, sőt anyagi érdekekkel s anyagi bajok elpanaszlásával untatom. De fölbátorított erre az a szíves jóakarát, mellyel Professzor úr mindenha kísérte sorsomat; s másfelől a tudományos működés — hiába — szorosan összefügg a magán élet folyásával: ha emez akadályokkal kénytelen küzdeni, amaz is okvetlen szenved, nemcsak a tetterő, hanem a lelkesedés is lohadtan lohad.

A mi a szótárt illeti: Szarvas jelenleg az *sz* betűvel foglalkozik, én meg az *j*-fel. Az utolsó két betű. Ezek tehát ujévre okvetlen meglesznek, és úgy egyeztünk meg, hogy ősszel kidolgozzuk az előszót (a szótárnak története, szerkesztői utasítás, és használati utasítás, rövidítések jegyzéke) s aztán ujévkor hozzáfogunk a nyomatáshoz. Az első füzet az előszót és az *a* betűt foglalhatja magában.

Hát Prof. úr min dolgozik most? Készül-e már az alaktannak második része? Értesítettek, hogy Halász elindult; képzelhetem, hogy vőlegény létére nehéz szívvvel. Azt is olvastam, hogy Jalava megint Bpsten van; reméllem, szeptemberben még ott érem.

Mink két hét óta vagyunk itt, Maria-Zell közelében, szép regényes vidéken. Itt van Ábel Jenő is családjával és ide várjuk Alexanderéket is, úgy, hogy jó kis magyar gyarmatot fogunk képezni.

Kívánok Prof. úrnak jó egészséget és minden jót, s maradok hálás híve

Aflenz in Steiermark
1886. június 27.

Simonyi Zsigmond

20.

(Zárt levelezőlap, ostrák 5 kr-os bélyeggel. Kint a címzés):

Nagyságos Budenz József
egyetemi professzor úrnak

Budapest
I. Mozdony utca 7.

Mélyen tisztelt Professzor úr;

Nagyon köszönöm lekötelező szívesességét, mellyel kérelmemet mindjárt eligazította: a pénzt már a mult héten megkaptam.

Hasonlókép köszönöm a szenélyi híreket, melyekkel szíveskedett kedveskedni. E tekintetben most egészen au courant vagyok, mert a mult héten Munkácsitól, tegnap meg Szarvastól is (Rohitschból) kaptam levelet; azonfölül itt vannak velünk együtt Volf, Alexander és Ábel, kik Prof. úrnak üdvözetüket küldik. Hasonlókép feleségem. Én pedig maradok változatlan hálás érülettel igaz híve

Aflenz 1886. június 12.

Simonyi Zs.

21.

Mélyen tisztelt Tanár úr!

Dr. Szántó Zsigmond, volt hallgatónk s jelenleg Vágújhelyen helyettes tanár — ki a Nyelvörben egy jeles dolgozatot közölt az esztergomi nyelvjárásról (Scheiber Zs. névvel) s ezenfölül Bajza József-ről irt egy alapos könyvet doktori érteke: ésül — most tollnokul folyamodik Mészáros fehérvári főgazgató mellé.

Szántó nagyon lelkes és ügyes fiatal ember, kit (családjával együtt) gyermekora óta ismerek. Szeretném, ha előmozdíthatnám ügyét, kivált azért, mert Fehérvárott nagyon jó társaságba kerülne, mely buzdítólag hatna reá. Szarvas megígérte, hogy beszél Klamarikkal. De Halásztól értesülök, hogy a főgazgatonál is kellene valami protectio, s hogy Tanár úr ismerős Mészáros úrral. Nagyon kérném tehát, ha nem volna terhére, kegyeskednék néhány ajánló sort írni egyenesen Mészáros főgazgató úrnak, melyben figyelmébe ajánlaná Szántót mint jeles képzettségű, lelkes és ügyes munkaerőt.

Fogadja előre is kegyességéért szíves köszönetemet, mellyel maradok
 régi igaz híve és tisztelője
 Simonyi Zsigmond

Bpest 1889. nov. 21.

RUBINYI MÓZES

Comenius a magyar és a finn nyelv egy közös sajátosságáról

A finn-magyar nyelvhasználással foglalkozó munkákban századok óta fel-felbukkan COMENIUSnak, a XVII. század legnagyobb pedagógusának neve. Úgy látszik, LEIBNIZ az első, aki COMENIUSnak tulajdonítja a finn-magyar nyelvhasználtság felfedezését:¹ „Porrò nulla linguarum Europæarum Hungariæ æquè ac Finnica accedit, quod *Comenius*, quantum sciam, primus notavit“² „Hungaricam autem linguam in multis Fenmonicæ confentire jam *Comenius* in *Didacticis* & *Sternielmius* in a gentei *Codicis* præfatione notarunt.“³

LEIBNIZ óta — nyilván őt követve — több szerző említi COMENIUST a finn-magyar nyelvrokonság egyik hirdetőjeként, így például ECKHART, SAJNOVICS, KÁLLAY és HUNFALVY;⁴ de sem LEIBNIZ, sem a többi szerző nem jelölte meg pontosan, hogy a XVII. századi nagy pedagógus munkáinak melyik része szól a finn-magyar nyelvhasználásról. LEIBNIZ szava („in *Didacticis*“) csak arra utal, hogy COMENIUS összegyűjtött neveléstani műveinek kötetében⁵ találhatók a szóbanforgó megállapítások.

Mit mondott COMENIUS? Melyik művében található nevezetes megállapításai? Ezekre a kérdésekre már DONNER OTTÓ is próbált megfelelni, de nem találta meg az említett helyet COMENIUS pedagógiai műveinek hatalmas gyűjteményében, az 1657-ben megjelent *Opera didactica omniában*.⁶ SETÄLÄ

¹ Vö. MUNKÁCSI: NYV. XI, 248–9 és ZSIRAL, Finnugor rokonságunk 478.

² *Opera omnia*... tomus quartus... Genevæ, 1768, 2. rész, 192. A „*Brevis designatio meditationum de origine gentium*“ c. munkában.

³ Id. kötet, 2. rész, 204. (A „*Dissertatio de origine Germanorum*“ c. értekezésben.)

⁴ MUNKÁCSI, i. h.

⁵ *Opera didactica omnia*, Amsterdami, 1657.

⁶ O. DONNER, Öfersikt af den Finsk Ugriska språkforskningens historia, Helsingfors, 1872, 100.

is hasztalan forgatta a fóliáns kötetet; mint maga írja, a finneknek még nevére sem akadt rá.⁷

COMENIUS azonban említi a finn nyelvet, mégpedig a magyarral kapcsolatban; abban a kötetben szól róla, amelyre LEIBNIZ is célzott és amelyben DONNER és SETÄLÄ hiába kutatott. Összegyűjtött munkáinak egyikében, a Grammatica latino-vernaculában a prepozíciókat tárgyalva a következőket írja: „Sunt lanè Lingvæ, quæ voculas ejusmodi non præponunt, sed postponunt; ut *Hungarica* & *Finnica*, ex Europæis: denominatio tamen fit à majori . . .” (Op. omn. did., 2. rész, 313. h.)

Bizonyá, az ez LEIBNIZ tévedésének az alapja! A kiváló pedagógus ugyanis nem szól itt a magyar és a finn nyelv rokonságáról, csak megállapítja a két nyelv egy közös vonását.

Nem csodálatos, hogy e mondat elkerülte a nyelvhasználat története jeles kutatóinak figyelmét, meit COMENIUS 1642 és 1650 között írt művei egyikében búvik meg a szóbanforgó rész. Ismeretes ugyanis, hogy a nagy nevelő 1650 és 1654 között működött Magyarországon; HUNFALVY⁸ és SETÄLÄ⁹ ki is emelik, hogy ekkor ismerkedhetett meg a magyar nyelvvel. Felvetődik a kérdés, vajjon a Grammatica latino-vernaculának a magyar és a finn „prepozíciókról” szóló helye nem COMENIUS magyarországi tartózkodásának hatása alatt keletkezett, későbbi betoldás-e.

Ami a finn nyelvvel kapcsolatos ismereteit illeti: ezekre talán svédországi tartózkodása idején tett szert (erre gondolt már HUNFALVY¹⁰ is); de lehetségesnek tartjuk, hogy irodalmi forrásokból merített. Például BUREUS igen elterjedt művében is olvashatta (a finn nyelv sajátosságairól szóló részben): „Tertia ejus proprietates est, quod voculæ quæ in aliis linguis à præponendo præpositiones vocantur, in Finnonica lingua semper postponuntur.”¹¹

Mindezek után megállapíthatjuk, hogy COMENIUS megjegyzése több szempontból is figyelmet érdemel.

1. Mai tudásunk szerint ő az első, aki kiemeli a magyar és a finn nyelv egy közös (nyelvtani) sajátosságát.

2. Nem lehetetlen, hogy megállapításával a finn-magyar nyelvhasználatnak az 1660-as években fellépő egyik-másik úttörőjére hatással volt. (Mindenképpen érdekes, hogy FOGEL a névutókat is említi a finn-magyar nyelv-rokonság egyik bizonyítékaként.)

3. Lehetséges, hogy megjegyzése hatott LEIBNIZ nyelvhasználati munkásságára.

VÉRTES O. ANDRÁS

⁷ E. N. SETÄLÄ, Lisiä suomalais-ugrilaisen kielientutkimuksen historiaan, Helsingissä, 1891, 30–31.

⁸ HUNFALVY, Literarische Berichte aus Ungarn I, 80. HUNFALVY tévesen azt írja, hogy COMENIUS 1657-ig élt hazánkban.

⁹ SETÄLÄ, i. m. 29.

¹⁰ I. h.

¹¹ Regni Sueciæ . . . descriptio. Authore Andrea Bureo, Sueco. A HENRICUS SOTERUS neve alatt ismeretes gyűjteményes munkában: Suecia, sine de Suecorum Regis Dominii et opibus. Lugd. Batav: Ex officina Elzeviriana, 1631, 58. (Az 1633. évi kiadásban az id. rész az 56. lapon van. A könyv kiadásai közül ez a kettő megvan a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában.) BUREUSnak korára való hatására I. MARK, FUF. XXX, 85 s passim.

A finnugor néprajz válsága

Az utóbbi években egymásután jelentek meg a Virittäjä folyóiratban VILKUNA KUSTAA finn néprajztudósnak olyan cikkei, amelyekben a finnugor néprajz létéről vagy nemlétéről van szó. Minthogy ez a szempont nemrég a Szovjetszkaja Etnografija hasábjain is felmerült s bennünket különben is közvetlenül érint, nem mehetünk el hallgatagon mellette, hanem történeti visszapillantás keretében vetjük fel a finnugor kérdésekkel legtöbbet foglalkozó szakfolyóiratunk olvasói előtt.

A múlt század nagy finnugor nyelvészei — a finnek éppenúgy mint a magyarok — valamennyien szinte magától értetődőnek vették, hogy nyelv, ősköltészet, műveltség és történet: voltaképen mind egy irányba mutató megnyilvánulások; ahova a nyelv eredete mutat, oda mutat a költészet eredete, az ősműveltség, az őshaza, az őstörténet is.

A néprajzi irodalomban e tanításnak fényében ragyognak felénk az olyan munkák, mint CASTRÉN MÁTYÁS finn mitológiája („Föreläsningar i finsk mytologi“. 1853), HEIKEL AXEL monográfiája a volgai finnek építkezéséről („Die Gebäude der Čeremissen, Mordwinen, Esten und Finnen“. JSFOu. IV, 1888), SCHRÖDER LIPÓT összehasonlító tanulmánya az észtek és az indoeurópai népek lakodalmi szokásainak ősi kapcsolatáról („Die Hochzeitsbräuche der Esten.“ Berlin 1888) és KROHN JULIUS később magyarul is megjelent finnugor ősvallási munkája („Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus“. 1894). Ebben az időben nálunk finnugor síkon leginkább csak verstani elméletek jelentkeznek: NÉGYESY LÁSZLÓ dolgozatára célok („Az ugor összehasonlító verstanról“. Budenz-album 1884), aki hosszú ideig érvényben maradó nézeteit 1910-ben „A magyar költészet eredete“ című tanulmányában foglalta össze.

A konkretább, elmélyültebb kutatás a századforduló táján lendült fel a magyar JANKÓ JÁNOS („A magyar halászat eredete“. 1900) és finn SIRELIUS U. T. halászati műveinek („Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern“. 1906) megjelenése idején, de már szinte egyidejűleg, sőt valamivel hamarabb mutatkoznak a lankadás első jelei is. Nevezetesen a Kalevala-kutatásokban. Miután KROHN JULIUS úttörő munkája (Kalevala 1885) finnugor irányban is sarjasztott néhány elméleti hajtást, ezekre 1889-ben a orosz VESZELOVSKIJ M. A. mérte a első csapásokat, kimutatva a többi finnugor népnél található világteremtési mondáknak eredetét balkáni bogumil eretnek legendákban. („Dualiszticeszkje pover'ja o mirozdani.“) Apja elméletének e megnyírbálása során ment végbe fiában, KROHN KAARLEBAN fokozatos eltávolodása a finnugor problémáktól, mely a Kalevalát illetőleg végpontját 1918-ban érte el („Kalevalankysymyksiä“, különösen 12. fej.). Ekkor végkép számot vetett annak lehetőségével, hogy a Kalevala motívumaiból bármit is össze lehessen kötni a rokonnépek hagyományaival.

Ekkortáiban kezdtek meginogni a verstani és folklorisztikai összevetések. PAASONEN HENRIK 1897-ben még mordvin-finn egyezésekről beszélt („Itäsuo-malaisten kansain runoudesta“. Valvoja): 1910-ben azonban már visszavonta ősi kapcsolatokat feltevő egyzetetéseit („Über den Versbau des mordwini-

schen Volksliedes“. FUF. X). Később AARNE ANTTI a mesékről szólva („Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung“. FF. 13, 13. l.), KROHN KAARLE pedig a mondákkal kapcsolatban („Die folkloristische Arbeitsmethode“. 1926, 54. l.) eleve arra az elvi álláspontra helyezkedett, hogy ősi rokonságra valló közös elemek a finnugor népek szájhagyományában nem maradtak fenn.

Jóval tovább tartotta magát a finnugor elmélet a tárgyi néprajzban. SIRELIUS nagy építkezési munkája („Über die primitiven wohnungen der finnischen und ob-ugrischen völker.“ FUF. VI—XI, 1906—11) valóságos kivirágzása a finnugor néprajznak, kétkötetes finn néprajzi kézikönyve pedig („Suomen kansanomaista kulttuuria“. I 1919, II 1921) szintén számos ponton érvényesíti a finnugor szempont jogát az eredet kérdéseiben. SIRELIUS után, aki 1929-ben halt meg, Finnországban a finnugor néprajznak három nagy képviselője maradt: HARVA UNO, HÄMÄLÄINEN ALBERT és MANNINEN ILMARI.

Legközvetlenebbül MANNINEN járt a mester nyomában. Amit SIRELIUS finn területen végzett el, ő azt a munkát áttette Észtországba („Die Sachkultur Estlands“. I 1931, II 1933), azonkívül több nyelven megjelent kézikönyvet írt a finnugor népek tárgyi néprajzáról (németül: „Die finnisch-ugrischen Völker“. Leipzig 1932), valamint merészen kísérletet tett finnugor szempontból az eredmények tárgyi összegezésére (Suomen suku III., „Esi-neellinen kansatiede“. 1934). Munkásságának körvonalait egy folyóiratunk korábbi évfolyamában közölt nekrológban kíséreltük meg ismertetni (NyK. XLIX, 1935).

A finnugor valláskutatás vezető-egyéniségéről, HARVA UNORÓL e helyütt főlegesen szólnunk, minthogy a szerkesztő szíves felszólítására éppen ebben a számban van alkalmunk róla megemlékezni.

Így csak HÄMÄLÄINEN ALBERTÓL kívánkozik ide annak a megállapítása, hogy egyik legsokoldalúbban képzett művelője volt a finnugor néprajz munkaterületének. A volgai finnugorság között — mint HEIKEL az építkezést — a népi eljegyzési és házassági szokásokat kutatta („Mordvalaisten, tseremissien ja votjakkien kosinta- ja häätavoista“. MSFOu. XXIX, 1913). Másik ugyan-csak finn nyelvű munkájában az emberi test részeihez fűződő babonákat tárgyalta a finnugorság nagy részére kiterjedően főként levéltári anyag alapján („Ihmisruumiin substanssi suomalais-ugrilaiten kansojen taikuu-dessa“. MSFOu. XLVII, 1920). Ezen kívül fontosak építkezéstörténeti vizsgálatai, melyek közül a legutolsó, a skandináv finneket tárgyaló, nem egy helyen finnugor távlatokat nyit meg („Keski-Skandinavian suomalaiset“. 1947). Habár a finnugor néprajz számára, mint látjuk, egészen új, érdekes területeket hódított meg: mint annak SIRELIUS után professzora, mégis sokszor szembe került kortársaival. Kétségtelen, hogy ezek a viták hozzájárultak a finnugor néprajz fokozatosan elmélyülő válságához.

Kezdetei nem mai keletűek. Ha meg akarnók határozni, tulajdonképpen honnan indult ki, már MANNINEN finnugor tárgyi néprajzára lehet utalni, mint a válság bizonyos formájának első jelentkezésére. Ennek bevezetéséből már 1934-ben kiolvashatta minden szakember a szerző meglepő általánosítá-

sát: „Általában nem mutathatunk ki olyan jelenségeket, amelyekről azt lehetne mondani, hogy különösképen és kizárólag a finnugor népcsaládhoz tartoznának.“ (Esin. kansat. 1. l.) Ebből érthető MANNINENnek arra való készsége, hogy a finnugor néprajz fogalmát a területtel, ahol a finnugorok élnek, tehát északi Kelet-Európa néprajzával részben azonosítsa, helyettesítse (no. 2. l.). Szkeptikus megjegyzéseiből sarjadtak VILKUNANAK az egész „finnugor iskola“ eredményeivel szembe forduló kritikai megfontolásai.

Mielőtt azonban az ő kritikájára kerítenénk sort, fussuk át a finnugor néprajz helyzetét a többi országokban. — Észtországban a munka megindítása MANNINEN érdeme volt. A szellemi néprajz művelői is többé-kevésbé simultak a finn iskolaéhoz. Ha név szerint nem említjük őket, azért van, mert hiányzik még munkásságukhoz a megfelelő történeti távlat. Úgy látszik, azon a nyomon haladnak, amelyen HARVA és HÄMÄLÄINEN járt előttük.

Arról a nagyarányú és főleg sokirányú munkáról, amellyel a finnugor népekről való ismereteket az orosz és szovjet néprajz gazdagította, az Akadémia kiadásában 1928-ban megjelent Finnugor Gyűjtemény (Finnougorszkij Szbornik) ad részletes tájékoztatást. POPPE N. N. értekezéséből („Etnograficeszkoe izucsenie finnougorszkich narodov SzSzsZR“) érdekesen világlik ki az a fellendülés, amely a nemzetiségek néprajzi gyűjtésében — a finnugorok közül különösen a votjakokéban — az Októberi Forradalom nyomán következett be. A legnagyobb orosznyelvű irodalma a vogai finnugoroknak van. A régebbi kutatók közül CHARUZIN, SZMIRNOV, KUZNYECOV nevei a legkiemelkedőbbek. Munkáik forrásértékük miatt fontosak; sokkal kevésbé, mint „finnugor“ tematikájú művek. Újabban egy finnugor kongresszus eredményeképpen, 1948-ban „Szovjetszkoe finnougrovedenie“ cím alatt Lenin-grádban kiadtak egy gyűjteményes kötetet. Ez hívta ki CSEBOKSZAROVOT, a gyűjtemény bírálóját, hogy általában az ún. finnugor néprajzi törekvésekről elvi vitát indítson.

Magyarországon JANKÓ halála (1902) után hosszú időre pangás következett be a finnugor néprajzban. Nem szólva MUNKÁCSI BERNÁTRÓL, aki vogul népköltési gyűjtését folytatólag sajtó alá rendezve kiadványában a vogulok hitvilágát tárgyaló nagy tanulmányt tett közzé, mely azután német fordításban a Keleti Szemle hasábjain a külföld számára is hozzáférhetővé vált, továbbá MÉSZÁROS GYULÁNAK a világháború előtt a csuvasok között végzett kutatásairól: JANKÓ nagyszerű kezdeménye követők nélkül maradt. Néprajzkutatóink el voltak foglalva a hazai néprajz feltárásával s kitekintésekre nem igen maradt idejük. Az első világháború után SOLYMOSSY SÁNDOR lépett fel népmesekutatásokkal, melyekben népmeséink „keleti elemeit“ igyekezett kideríteni. Ezek, bár nem maradtak minden hozzászólás nélkül (HONTI JÁNOS: NNy. 1935), mégis folklórunk holt tőkéjéhez tartoznak, amelyről senki sem tudja húsz év múltával, hogy pontosan mit ér. Tartósabb sikert értek el népmesekutatóink. Azzal, hogy rámutattak magyar és cseremiszdallambeli egyezésekre, oly problémát vetettek fel, mely mindenestre egyik kiindulópontja lehet általában a többi finnugor problémák megoldásának is. Az 1930-as évek körül a tárgyi néprajz érdeklődése is megélnékvült és viszonylagos virágzását egy évtizeddel később érte el egyrészt GUNDA BÉLA főként

vadászati cikkeiben, másrészt LÁSZLÓ GYULA összefoglaló tanulmányában („A honfoglaló magyar nép élete”. 1943). Munkásságuknak határozott történeti jelentőséget kell tulajdonítanunk finnugor szemponttól még az esetben is, ha a szigorúbb kritika talál is egyes megállapításaikban helyesbíteni valót.

Sajnos, kritikai kisigényűségünk sehol sem szembetűnőbb, mint éppen finnugor kérdésekben. Ami elmélet száz év alatt felvetődött, az kézikönyvekben és közvéleményben megcáfolatlanul továbbhagyományozódva szinte mind napjainkig él még és tenyészik. A tudományban vétkezni szabad; oly gyorsan rámondjuk valamire, hogy ősi finnugor örökségünk. S milyen kivételes eset, ha egy délibábos elmélet (mint LUKÓ GÁBORÉ: Népr. Ért. 1939 PALOTAY GERTRUD részéről: uo. 1940) mindjárt felbukkanásakor az ellenkező véleményen levők ellenállásával találja magát szemközt! Ily körülmények között alig várható, hogy finnugor néprajzi kutatások elvi lehetőségéről minálunk elvi krízis törjön ki, hacsak a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában napjainkban oly örvendetes tervszerűséggel megjelenő osztlják, eseremisz és zürjén népköltési kiadványok mintegy maguktól újra napirendre nem hozzák a kérdést, hogy ezeknek mi az értékük; vajjon csak a nyelvészek okulására szolgálnak, vagy az általános néprajz is meríthet belőlük, s ha igen, akkor ezen belül a finnugor kutatásokra milyen hasznot hajtanak?

A kérdés fontossága ezek után, azt hiszem, világos. Csak örvendhetünk rajta, ha a finn meg a szovjet néprajz helyettünk is törli magát a megoldásán, s köszönetünket érdemlik ki, akik vele foglalkoznak, még akkor is, ha egyelőre nem mindenben értünk velük egyet.

Nem ismertetem VILKUNA KUSTAA-nak mind a négy cikkét, melyet a Virittájában 1935-ben, 1938-ban, 1946-ban és 1950-ben adott ki s melyek közül az első három címében a néprajznak csak általános elvi megvitátását igéri („Kansatieteen tutkimuskohsteista ja -menetelmistä“. „Kansatieteellistä alueista“. „Kansatieteellinen tutkimuksemmé“). Csak a negyediket: egyetemi tanári székfoglaló előadását idézem: „A finnugor néprajz keresi a maga útját“ (Suomalais-ugrilainen kansatiede tietään etsimässä), amelynek, mint programmnak a hely és az alkalom különleges súlyt ad.¹ Ebben ex cathedra nyilvánítja ki fokozatosan kiérlelődött s már e'öbbr nyomatékosan ki is mondott véleményét, hogy a finnugor néprajz voltaképen nem létező tudomány. „Oda lyukadunk ki végül — írja —, hogy nincsen különleges finnugor, még kevésbbé finn-szamojéd műveltség.“ A finnugor néprajzról olyan értelemben mint a finnugor nyelvészetről nem lehet szó, mert egyetlen jelenség sem tisztázható kizárólag finnugor perspektívában. „Beszélhetünk külön finnugor ősnyelvről, de külön finnugor ősműveltségről aligha.“ Nem őscsírákat, hanem műveltségi egységeket és rétegeket kell tehát a néprajznak kutatnia, mert mindenféle műveltség természettől fogva rendkívül nemzetközi jellegű. Már 1946-ban igen élesen kifejtette: nyelvészet és néprajz különböző dolgok; a néprajzban e'öbbrre való minden szomszédtság a távoli (pl. obi-ugor) nyelvrokonságnál.

¹ Franciául is megjelent: L'ethnographie finno-ougrienne cherche sa voie. Laos (Uppsala), 1951.

A finnugor szempont ébrentartását a néprajzban szerinte mindössze két gyakorlati ok támogathatná. Az egyik az, hogy a finn nemzeti múzeumnak gazdag finnugor gyűjteményei vannak, a másik pedig a finnugor nyelvtudomány érdeke. A „finnugor néprajz” programjának helytelen hangoztatásáért, mely 1921-ben SIRELIUSnak éppen ilyen megjelölésű tanszéke felállításához vezetett, VILKUNA egyrészt SETÁLÁ szellemi tekintélyét okolja, másrészt az érte járó felelősséget a magyar JANKÓ JÁNOSra hárítja, aki SIRELIUSnak pályája kezdetén tudvalevően buzdítója, mestere, programmban és módszerben sugalmazója volt.

Nem sokban különböznek ettől a felfogástól a fentebb már említett szovjet CSEBOKSZAROV N.-nek észrevételei. „A Szovjetunió finnugor népei tanulmányozásának néhány kérdése” és „Mégegyszer a finnugor népek tanulmányozásának néhány kérdéséről” cím alatt két ízben foglalkozott a Szovjetszkaja Etnografija 1948. és 1949. évfolyamában BUBRICH kiadványával. A finnugorság komplex vizsgálata (kompleksznoe finnugrovedenie) — szerinte — tudományos fikció. Megállapítja, hogy a gyűjtemény cikkírói ZELENYIN kivételével, akit finnugor-szláv összehasonlító tanulmányaért kozmopolitának bélyegez meg, a többiek nem is annyira finnugor problémákról írnak, mint inkább egyes finnugor népekhez fűződő kérdésekről. Ez a tény gyakorlati módon világítja meg a finnugor néprajz nemlétezését. E mellett politikai támadásban is részesíti a szovjet finnugristákat, különösen BUBRICHOT. Azt írja: az az egyoldalú irányzat, amelyet a század elején SIRELIUS és követői képviseltek, arra a korra normálisnak vehető Finnországban, Magyarországon vagy Észtországban, de teljességgel megengedhetetlen a Szovjetunióban. Vajjon miért? Ha gyökerére nézünk a dolognak, azt hiszem, határozottan felismerhetjük ennek az okát a szerző lépten-nyomon kiütköző marrista beállítottságában. Tudvalevően MARR és követői akadályozták meg a Szovjetunióban nemcsak az összehasonlító-történeti nyelvtudománynak, hanem az ennek nyomában járó összehasonlító-történeti néprajznak kibontakozását is.

A kérdésnek szovjet és finn feszegetői íme igen különböző alapról indulnak el, de egyben, a lényegben egyetértenek. Abban, hogy finnugor néprajz voltaképpen nincsen. VILKUNA szerint, mert ez mint tudomány nem lehetséges, CSEBOKSZAROV szerint, mert ezt művelni nem is szabad. — Ha az utóbbi hozzászólónak azzal válaszolunk, hogy rámutatunk a Marr tanai körül a múlt évben bekövetkezett nagy fordulatra, mely reményünk szerint az összehasonlító néprajz számára is megnyitja a fejlődés útját: az előbbi kutató szkeptikus állásfoglalását a még tisztázásra váró problémákra való rámutatással próbáljuk enyhíteni, függőben tartani. Mert hiába szólnak még oly nyomatékos elvi megfontolások VILKUNA tanításainak igaza mellett: egyetlen meg nem cáfolható elmélet is elegendő (mint teszem azt a magyar és cseremisiz dallamok egyezése) arra, hogy a finnugor kutatási irányzatot — ha nem is a régi — jogaiba visszahelyezze.

Amikor a finnugor néprajz létéről, az összehasonlító irány jogosultságáról van szó, nem lehet ezt a kérdést elszigeteltségében vizsgálni, vagy éppen eldönteni. Várjuk meg, míg az egész kérdéskomplexum feltárul, a választás az

igen vagy nem között áttekinthetőbbé válik. Várjuk meg, míg a kételkedők alkalmas új elmélettel tudják magyarázatát adni azoknak a finnugor jelenségeknek, amelyeket eddig a nyelvtudomány szemléletének hatása alatt megszoktunk műveltségi rokonsággal magyarázni. S várjuk meg, míg az utolsó felröppentett elméleti rakéta is kilobban mint erőtelen kísérlet arra, hogy őstörténeti műveltségi érintkezéseket, kapcsolatokat vagy éppen rokonságokat összehasonlító következtetések fényében világítsunk meg.

A magam részéről csak annak a meggyőződésnek akarok kifejezést adni, hogy a finnugor néprajz jogosultságát vitató kérdésben még nem hangzott el az utolsó szó. Felfogásomat azonban nem tartottam ildomosnak ebben a figyelemkérésnek szánt történeti beszámolóban bővebben kifejteni. Erről röviden csak annyit, hogy bár a kritikát különösen e tárgyban igen helyénvalónak vélem, mégsem tartozom általánosságban a szélső ún. „kételkedők” közé.¹

KOROMPAY BERTALAN

¹ E dolgozat megírása és beadása után került kezünkbe a Szovjetszkaja Etnografija 1951. évi 4. száma. Ez vezető helyen közli TOKARJOV Sz. A.-nak és a fent emlegetett CSEBOKSZAROVNAK közösen írt dolgozatát a néprajzi alapon végzett etnogenetikai kutatások módszertanáról, s egyúttal hű tükrre az összehasonlító kutatások javára a szovjet néprajzban fentebb még csak remélt, de most már bekövetkezett irányváltozásnak. Csebokszarov itt beisméri korábbi marrista elfogultságát a finnugor népek eredetéről Bubrich-hal folytatott vitájában (20. l.) és megemlíti, hogy hibáit egy a finnugor népek etnogenezisével foglalkozó új munkájával igyekezett jóvátenni. A tekintetben, hogy milyen szerepet szánnak a néprajznak a nyelvileg rokon népek kapcsolatainak kutatásában, a szerzők különbséget tesznek „közeli” és „távoli” rokonnépek között, nyelvrokonainkat az utóbbiak közé sorolván. S mivel a finnugor nyelveket beszélő népekről megállapítható, hogy „etnikailag különféle alapon, teljesen különböző etnikai elemek fokozatos beolvásváltása és beiktatása révén alakultak ki” (25. l.), következőképpen hangsúlyozzák, hogy e népek egységes származásának és egynemű népiségének kérdésére a néprajzi elemzés leginkább tagadó választ kell, hogy adjon. Ugyanilyen állást foglalnak el egyrészt a román s a török nyelveket beszélő népek, másrészt az indoeurópai népesalád néprajzi rokonságának megítélésében. Sokkal közelebbi a rokonság s nagyobb a kutatások lehetősége a szláv népek s az egymás szomszédságában élő baltiszláv lettek és litvánok között. Természetesen éles határt vonni a közelebbi és távolabbi rokonságok között nem lehet; ezért kétségtelen, hogy a nyelvi és műveltségi vizsgálatoknak ez az összekapcsolása mindenképpen az összehasonlító kutatások malmára hajtja majd a vizet. S ebben áll a tanulmány tudománytörténeti jelentősége. A kutatások eredményein fordul most már meg, hogy a nyelvi alapon kezdeményezett néprajzi összehasonlító vizsgálat mekkora kört fog tudni befogni s hogy megállapításai tisztán néprajzi szempontból mennyiben lesznek helytállóak. Hogy a szerzők máris mily sokra becsülik az összehasonlító néprajz teherbírását, s hogy még a nyelvtudomány elsőbbőségét is ily nyelvrokonosági kérdésekben hajlandók volnának a néprajznak alárendelni, azt a következő nyilatkozatuk világíthatja meg: „Mindenesetre — hangoztatják programmértekezésük végén (a 25—26. lapon) — e nagy nyelvészeti csoportok eredetének kérdése semmiképpen sem dönthető el előzetes történeti-néprajzi kutatások nélkül.”